UVODNI ESEJ

3 Ignacija Fridl Jarc: **Častilcu kulture življenja v hvaležen spomin**

SMER LITERATURA

8 Nika Gradišek: **Pesmi**

POEZIJA

12 Peter Semolič: **Pesmi**

16 Sydney Lea: **Pesmi**

PROZA

19 Neva Lučka Zver: **Nikolaj Nesmrtni**

LITERATOVA BESEDA

27 Muanis Sinanović: **Kultura kot ideološki aparat**

NEPOVEDANE ZGODBE

31 Nataša Konc Lorenzutti: **»Vrgla bom tega Ruska v steno!«**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

36 Matija Remše: **Doživetja in spomini**

POGOVOR

40 Matjaž Barbo: **Glasba je Njegov jezik**

PORTRET

50 Mira Delavec Touhami: **Josip Stritar (1836–1923)**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

52 Marko Frelih: **Začelo se je z misijonarji …**

54 Ferdinand Šerbelj: **Janez Potočnik (1749–1834), usihajoči potok v baročnem toku**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA

57 Nina Novak Kerbler: **Le-ta, le-tega, le-temu**

SEDMA UMETNOST

60 Lilijana Nedič: **Boris Cavazza**

ESEJ

63 Miroslava Cencič: **Zadnji udarec slovenski šoli na Primorskem: sto let od fašistične šolske reforme**

IZ LITERARNE ZAPUŠČINE

68 Igor Grdina: **Boris Pahor, stoletje človeške vesti**

PREDBRANJE

71 Fjodor Mihajlovič Dostojevski: **Bratje Karamazovi**

JUBILEJ

75 Angelika Hribar: **Ob devetdesetletnici dr. Katarine Bogataj Gradišnik**

KNJIŽNE OCENE

78 Vinko Ošlak / Jože Hlebš: **Estetika in modrost umetnosti**

81 Ifigenija Simonović /Martin Sušnik: **Realizem, ki osvobaja**

82 Ifigenija Simonović / Mirjana Šernek: **Svetloba življenja je močnejša od teme**

KULTURNI ODMEVI

84 Ifigenija Simonović: **Ožarjene prispodobe**

87 Kristian Koželj: **Poezija lahko šteje sekunde med bliskom in gromom … pa kaj ji to pomaga?**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2023, ŠTEVILKA 5, LETNIK XXVI

UREDNICA
Meta Lenart Perger

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
dr. Jernej Kusterle

OBLIKOVANJE
Lidija Murenc

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izhajanje te revije v letu 2023 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Panjska končnica z motivom ure.
Hrani Slovenski etnografski muzej.

ISSN 1408-645X

Meta Lenart Perger,
urednica pri Celjski Mohorjevi družbi

Jesenska melanholija je neločljivo povezana s časovnimi konotacijami. Na to nas spomni sv. Avguštin, ki je v duši bivajočemu času pripisal trojno naravo: sedanjost glede preteklosti je spomin, sedanjost glede sedanjosti vpogled, sedanjost glede prihodnosti pričakovanje (*Izpovedi*, XI, 20). Mar ni to eden najlepših uvidov v čas in njegovo minevanje, ki prinaša poleg neodložljive teže preteklosti tudi žarek pričakovanja prihodnosti? A pomemben je predvsem vpogled, ki ni le značilnost sedanjega trenutka, temveč mora biti predvsem odgovornost posameznika.

V tej številki želimo ponuditi predvsem vpogled. Vpogled v dogajanje za satovjem sejma v Frankfurtu in v ozadje slovenskih literarnih nagrad. V trdoživost ljubezni do slovenske besede in v vrednote znanja tudi v času okupirane Primorske. V neprecenljivo moč glasbe, ki povezuje in vzgaja za dobro. V pomen slovenske kulture in književnosti, ki se plemenitita tudi v naši reviji, za katero je zaslužen tokratni portretiranec Josip Stritar. A tudi v rane, ki jih pušča vojna, v srca tistih, ki jih je globoko prizadela. In v tragedije osebnih zgodb, kot so jih na Slovenskem letos povzročile poplave in neurja katastrofalnih razsežnosti. V vsem tem kultura lahko ponudi žarek tolažbe.

Zato je vpogled v čas, v katerem živimo, predvsem odgovornost. Razumevanje sedanjega trenutka je ključ do izoblikovanja odgovornega, dodobra premišljenega stališča. Dediščina dobrega v naši bogati literarni zapuščini, na katero nas s svojo širino misli spomni tudi tokratna uvodničarka, pa naj naše poskuse razločevanja med dobrim in slabim pospremi z univerzalnimi človeškimi resnicami.

Dr. Ignacija Fridl Jarc

Častilcu kulture življenja v hvaležen spomin

Dr. Ignacija Fridl Jarc; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Spominjam se zadnjega telefonskega pogovora z Borisom Pahorjem v letu 2019, ko sem zadnje mesece vodila Slovensko matico, preden sem bila povabljena na Ministrstvo za kulturo kot državna sekretarka. Takrat sva se dogovarjala za ponatis knjige njegove žene Radoslave Premrl o pokojnem bratu, narodnem heroju Janku Premrlu, ki je pod naslovom *Moj brat Janko - Vojko* leta 1992 izšla pri drugi najstarejši slovenski založbi in najstarejšem delujočem slovenskem znanstvenem in kulturnem združenju.

Ko sem dvignila slušalko, so vame udarile besede: »Kliče vas največji nacionalist!« Potrebovala sem nekaj časa, da sem dojela grotesknost te izjave, predvsem pa vso trpkost, ki je po etru valovila iz Trsta v Ljubljano. Potrebovala sem nekaj časa, ker se, zazrta v svoje delo in več kot stopetinpetdesetletno Matičino poslanstvo, krepiti slovensko kulturo in znanost, nisem zavedala, da morda obstajajo med nami ljudje, ki slovenstvo črtijo, ki jim je malo mar, ali italijanska politika z zemljo zravna slovensko manjšino na drugi strani naših meja, ki si za klobuk zataknejo slovenski jezik in zmagoslavno plešejo po taktih srbskih gusli in trub. Kako bi vendar tudi lahko verjela, da med nami obstajajo ljudje, ki so sposobni enega največjih pričevalcev italijanskega fašističnega zatiranja slovenstva in žrtev koncentracijskih taborišč ožigosati z zmerljivko nacionalist!

Preprosto sem od tistih veličastnih dni plebiscita dalje naivno mislila, da je Slovenija v srcu vseh, ki na tem ozemlju vztrajamo že stoletja, kljub vojnim vihram, ki so šle čez naše kraje, kljub teptanju vsakokratnih oblasti, od monarhičnega centralizma in velikoozemeljskih nemškutarskih teženj do balkanske zvijačnosti in mafijaštva, kljub zatiranju našega jezika, kulture in znanosti v slovenščini. Cankarjeve besede o Slovencih, »za hlapce rojeni, za hlapce vzgojeni«, sem brala kot literarno hiperbolo slovensko zavednega pisatelja, s katerimi hoče vzdramiti lenobno, letargično narodno telo k višjim ciljem, ga od sicer dragocene zdrave kmečke pameti, ki pa ji ni dovolj mar za nacionalne interese, usmeriti k aristokraciji duha, da ta okrepi našo narodno zavest in jo dvigne na vseh ravneh javnega življenja, tako v kulturi kot znanosti, v enakopraven položaj z drugimi evropskimi nacijami. Pa tudi tako zelo sem verjela v demokracijo kot tisto visoko doseženo stopnjo človekovih pravic in enakopravnosti, ki se ji nihče nikoli ne bo pripravljen niti za

ped več odreči, niti človekovih pravic drugemu vztrajno odrekati, najprej z majhnimi, skoraj neopaznimi koraki, potem pa že kar z agresivnim kričanjem, žalitvami in celo grožnjami.

Danes vem, da je bil Ivan Cankar pravzaprav umetnik videc, slovenski nacionalni prerok, kakršni se v narodu rodijo le vsakih nekaj desetletij ali celo vsako stoletje. In da je bil Boris Pahor s tisto vseprežemajočo grenkobo, ki zanj, zapriseženega vitalista, ni bila nikoli značilna, prav tako prerok našega časa. Videl je, da je nastopil trenutek, ko nikogar več ni sram zanikati lastne narodne biti, se ji posmehovati z zavržno etiketo o staromodnosti, prezirati žrtve vsakovrstnih ubijalskih ideologij, od nacizma in fašizma do komunizma. Tem se danes pridružuje nič manj nekrofilska ideološka fronta, ki svojim likvidatorskim predhodnikom sledi s prijazno usmiljenim obrazom, ko z bombastično propagando vsiljuje zakon o evtanaziji. Slutil je, da se v imenu globalizacije sveta, ki je drugo ime za izničenje različnosti in posebnosti, tako na ravni posameznika kot naroda, grozeče bliža skrajna točka človeškega nihilizma, ki golta vsakršno individualnost, na koncu pa z izničenjem svobode kot temeljnega človeškega bistva uničuje tudi človeštvo samo.

Že s svojo telesno žilavostjo, še bolj pa s svojim uporništvom zoper vsako zatiranje ustvarjalne in fizične svobode posameznika je Boris Pahor, čigar 110-letnice rojstva smo se spominjali konec avgusta, vedno izžareval neizmerno voljo do življenja, te pa ni »dovoljeval« zgolj sebi, ampak je pravico živeti priznaval slehernemu posamezniku, tudi takrat, ko je s tem ogrozil svoje delovanje v slovenskem kulturnem prostoru. Jasno se je namreč zavedal, kaj bo pomenila objava intervjuja z Edvardom Kocbekom v reviji za književnost in kulturo *Zaliv* leta 1975, v katerem je prijatelj pesnik javno razkril poboje domobrancev s strani komunističnih oblastnikov po drugi svetovni vojni. A čutil je za svojo moralno dolžnost, celo etično poslanstvo, da vrženim v brezna vrne človeško dostojanstvo, pravico biti ljudje, biti vredni spomina in imena, da tudi Kocbeka razbremeni spon molka, kot je pozneje povedal v enem od pogovorov. Boris Pahor je takrat – podobno kot tedaj sedemdesetletni Edvard Kocbek, ki je odtlej doživljal sistematično trpinčenje in nadzor – zavestno tvegal svojo literarno avtonomijo. Intervju je bil v Jugoslaviji prepovedan, Borisu Pahorju pa so najprej za eno, potem še za dve leti prepovedali vstop na ozemlje nekdanje države. Še huje sta bila kaznovana sodelavca *Zaliva* Franc Miklavčič in Viktor Blažič, ki sta bila obsojena na zaporno kazen.

Iz bežnega pregleda Pahorjeve zbrane bibliografije, objavljene v reviji Zveze bibliotekarskih društev Slovenije *Knjižnica* (1994, let. 38, št. 3–4, str. 151), je za obdobje po letu 1975 očitno, da so bila posledica Pahorjeve objave intervjuja s Kocbekom zaprta vrata založb v matični domovini. Če je leta 1974 v takratni Jugoslaviji pri Založbi Obzorja še objavil izbrane novele in črtice *Varno naročje*, pa je naslednje delo, roman *Zatemnitev*, leta 1975 že moralo iziti v Trstu, in še to v okviru založbe *Zaliv*. Sledila so tri leta pisateljevega molka, dokler ni leta 1978, prav tako v Trstu, tokrat celo v samozaložbi, izdal tretje, predelane izdaje romana *Spopad s pomladjo*. Skoraj deset let po objavi razkritja o povojnih komunističnih

zločinih, vse do leta 1983, Boris Pahor v Sloveniji ni doživel natisa katere od svojih knjig. Šele takrat je pri Cankarjevi založbi izšel izbor njegovih zapiskov *Tržaški mozaik*, nato pa predvsem po zaslugi njenega tajnika in urednika Draga Jančarja pri Slovenski matici še vrsta drugih Pahorjevih del, med njimi pod naslovoma *Peščena ura* in *Sončna ura* tudi pisma Edvarda Kocbeka in avtorjeva korespondenca z Marijo Žagar.

Ko je Urška Perenič na začetku poletja pogumno, odkrito, jasno in argumentirano opozorila na odsotnost Pahorjevih del v načrtu slovenske predstavitve na frankfurtskem knjižnem sejmu, mi je ponovno oživel zadnji telefonski pogovor s pisateljem. Zgrozila sem se, da je bil umetnik kljub svojemu mednarodnemu priznanju, glasnemu protestu zoper vse totalitarizme sveta in vztrajnemu priklicevanju zgodovinske resnice, svobode posameznika in pomena narodne identitete in jezika spet obsojen na molk ter ožigosan za nevrednega spomina.

Njegov literarni opomin na čase umetniške in ustvarjalne cenzure, ki se v Evropi 21. stoletja ob vseh njenih pravnih varovalkah ne bi smela zgoditi nikoli več, je tako znova postal vreden prezira. A tokrat ga na molk in pozabo ni obsodil kateri od totalitarnih nacionalizmov niti socialistični internacionalizem, ampak naj bi to bila nič drugega kot predpisana birokratska norma organizatorjev vsakoletnega mednarodnega frankfurtskega knjižnega sejma. Po pričevanjih vodje slovenskih priprav na naše častno gostovanje v Frankfurtu oktobra 2023 Mihe Kovača naj bi namreč ti od častnih gostij zahtevali, da se v soju njihovih žarometov lahko predstavljajo le živeči avtorji, ki imajo zadostno število prevodov v tuje jezike v zadnjih dveh letih. V nadaljevanju je Kovač zagatno frankfurtsko situacijo in izbris Pahorja s predstavitvenega seznama opisal s še bolj sočnimi argumenti: »Razloga za to sta vsaj dva. Prvi je struktura sejemske publike zadnja dva dneva. Takrat po eni strani sejem preplavijo najstniški ljubitelji mang, fantazije in fantazijske književnosti, zadnji dan pa je sejem celo namenjen tako imenovanemu *cosplayu*, zato občasno spominja na velik pustni karneval. V tako okolje Boris Pahor kratko in malo ne sodi. Zadnja dva dni je na sejmu tudi ogromno nemških bralcev knjig, ki pridejo tja predvsem zato, ker jih zanimajo novitete. Posledično bi izpostavitev avtorja brez (novih) knjig v nemščini nanje delovala čudaško.«

Norma naj bi si na knjižnem sejmu podredila domišljijo in ustvarjalnost? Pustni karneval literarno govorico? Organizator pa na prireditvi, ki naj bi častila umetnost, moč besede in svobodo človeške domišljije, z metrom, tehtnico in kategorijo živ – neživ predpisuje gostji, kdo sme in kdo ne sme nastopiti ali biti uvrščen kot predstavnik posamezne nacionalne književnosti, čeprav posamično državo vsako leto postavljajo v središče dogajanja prav zato, da bi opozorili na književne posebnosti in dragocenosti izbranih narodov. Sprašujem se, kdo je tu nor. Vsa Slovenija, ker v duhu Cankarjevih hlapcev ponižno kleči pred »vrati sejemske postave«, moleduje, ali bodo za hipec odškrnili prizorišče zapovedane maškarade mednarodno najbolj uveljavljenim slovenskim pisateljskim imenom, za to umetniško barantanje pa naša država še prav drago plača?

Ali pa tisti, ki vztrajno verjamejo, da se je morebiti Španija kot častna gostja leta 2022 uklonila prepovedi, da bi na sejmu smeli govoriti o več kot štiristo let pokojnem Cervantesu in je bila zato njihova pisateljica Irene Vallejo morda kaznovana, ker je v svojem otvoritvenem nagovoru izpostavila pomen španske prevajalske tradicije, srednjeveški Toledo in poklon avtorju *Don Kihota*?

Kaj je ob predstavitvi nacionalne književnosti pomembnejše, celo nujno: predstaviti književno bero zadnjih let, torej tako visoko umetniške stvaritve kot tiste avtorice in avtorje, ki so uspeli v zadnjih letih, marsikdaj z dobrimi zvezami ali daj – dam trgovanjem, doseči prevod svojega literarnega dela vprašljive umetniške vrednosti, ali tudi tista dela, ki so v 20. stoletju sooblikovala slovensko nacionalno književno identiteto in postavila literarne temelje, na katerih stoji ali se v skromne preostanke zruši slovenska književnost 21. stoletja? Smo po vojnih kataklizmah spet postali častilci kulture smrti – tokrat sicer malo bolj prijazne, ker nosi privid pravne legitimnosti –, da ta postaja tista ločnica, ki po novem piše literarno zgodovino nekega naroda in izdaja dovolilnice še živim za literarno prisotnost v korpusu nacionalnih književnih del in evropskem prostoru?

Ko sem pred nekaj leti po nekaj več kot tridesetletnem premoru znova obiskala Grčijo, sem zaman iskala njeno še nekaj desetletij prej tako privlačno grškost. Prebivalci urbanih središč so postali enaki tistim na podeželju iz katerega koli konca Evrope, odeti v oblačila svetovnih modnih znamk in z mobitelom kot zaščitnim znakom kulture v rokah. Če ne bi bilo veličastne antične zgodovine in geografskih posebnosti krajine, bi človek, ki zre na nacijo zgolj z družbene perspektive, lahko tamkajšnja mesta in vasi mimogrede zamenjal za kateri koli drug kotiček sveta. Globalnost je v živo teptala, uničevala nacionalno, individualnost je izginjala v uniformirajočem univerzalizmu. Takrat sem si dejala, kako grozljivo bo živeti v svetu poenostavljajočega izenačevanja, kjer bodo zabrisane vse razlike na individualni ali nacionalni ravni. Samo še kloniranje manjka, da bo ta potencirana izenačenost postala nevarno izenačujoča istost. Nič specifično slovenskega ni več v naši književnosti, če svetu na sejemski paradi literature razkazujemo svojo prebujenskost, ekološko prenapetost in trajnostni razvoj; pomembno je sporočilo, v čem je naša književnost posebna, drugačna, različna od drugih nacionalnih literatur.

Začela sem se spraševati, v čem je pravzaprav drugačnost slovenske kulture in literature. Kaj jo dela prepoznavno in posebno, da upravičeno nosi značaj slovenskosti? Uvidevam dvoje. Prvič, da je vsaki narodni književnosti, skladno s spoznanjem Ludwiga Wittgensteina »meje mojega jezika so meje mojega sveta«, posebnost vrojena v jeziku, v katerem je zapisana. Tako na primer slovenska dvojina kot značilna jezikovna redkost priklicuje liričnost v odnosu med jaz in ti in poudarja naravnanost k dialogu z drugim. In drugič, da se naša književnost, kot je znano, ni mogla konstituirati prek svoje junaške epike niti njene parodije, ker nismo imeli svoje osvajalske narodne zgodovine, da pa je zaradi svoje »hlapčevske«

izkušnje znotraj drugih literarnih žanrov, celo lirike, dramatike in romanopisja, razvila posebno smer historičnega eksistencializma, ki zmore zreti posameznika na horizontu družbenih premikov, stisnjenega pod ojesi zgodovine.

Namesto književne epike smo razvili literarno etiko v najbolj žlahtnem pomenu besede, ki ne moralizira, ampak nagovarja in kliče k človečnosti že od moderne s Cankarjem in Kosovelovega ekspresionizma dalje, Boris Pahor donedavna in Drago Jančar danes pa sta najbolj žlahtna predstavnika te prepoznavne sodobne slovenske literarne pisave. Ideoloških terorjev, ki so v preteklosti pustošili slovensko duhovno pokrajino, življenja v socialistični povojni družbeni stvarnosti s komunističnim terorjem, kratenjem človekovih pravic in cenzorskim nadzorom nad posameznikom, iz katerih izrašča naša književnost 21. stoletja, ni moč zanikati. To je enako, kot da bi slovanski narodi Vzhodne Evrope ob svoji predstavitvi na knjižnem sejmu na seznam izbrisanih uvrstili Milana Kundero, Czesława Milosza ali Wisławo Szymborsko. Kaj je bolj čudaško, deliti z Nemci Borisa Pahorja, četudi ne podlega vsem pravilom, ali ga kljub njegovi mednarodni veljavi črtati in črtiti? O njegovi vlogi in pomenu je podala izjavo tudi večina članov umetniškega razreda SAZU, ki so 26. junija 2023 zapisali, da je »Pahor slovenski in evropski umetnosti in kulturi po drugi svetovni vojni z močnimi eksistencialnimi in angažiranimi družbenimi vsebinami in visokimi estetskimi in moralnimi standardi vtisnil pečat na tako globinski ravni, da mimo njega ne bo mogla niti globalizirana in tehnologizirana sodobnost. Ko se bo resno soočila s svojimi fundamenti, horizonti in problemi, ji bo imel Pahorjev opus v premislek ponuditi marsikatero dragoceno iztočnico.«

Boris Pahor je v svoji knjigi *Ta ocean strašnó odprt* (Slovenska matica, 1989) zapisal: »Gotovo, 1951. leta se je ob krivičnih napadih na Kocbekove novele začel tudi moj preobrat. Ni šlo namreč za obrambo krščansko-socialističnega nazora, katerega predstavnik je bil Kocbek, a se jaz nisem imel za njegovega pristaša; šlo je za zavest, da je nazorski pluralizem izključen iz slovenskega matičnega prostora. Bilo je torej konec naivnega upanja …« (str. 21). In nadaljuje: »Čutil sem, da moram biti ob Kocbeku ne toliko iz solidarnosti do prijatelja kolikor iz prepričanja, da je z njim stala in bo z njim padla vseslovenskost našega upora. Kocbek je bil videc, slovenska projekcija v prihodnost, pričevalec slovenske svobode« (str. 22).

Morda se Boris Pahor, ko je zapisoval te besede, ni zavedal, da bodo v avgustu leta 2023 v vseh pomenih veljale že tudi zanj. Za človeka, za katerega bližina med *éthos* in *éthnos*, med etičnostjo in narodnostjo nikoli ni bila samo glasovna. Vsak trenutek pa se je kot vnet častilec kulture življenja zavedal, da moramo najprej znotraj narodne substance spoštovati in razvijati svojo posebnost in drugačnost, jo braniti, hraniti in čuvati, da bomo zmogli doumeti, uvideti in spoštovati individualnost in različnost slehernega posameznika. V tem je bil, je in bo Boris Pahor »videc, slovenska projekcija v prihodnost, pričevalec slovenske svobode.«

Nika Gradišek

Razmesarila sem vsako radirko,
ki sem jo imela do sedaj,
in mislim, da to ni dobro znamenje.
Ne, da verjamem v znamenja,
v bistvu verjamem,
da je verjeti v karkoli
leno.

Ena od mojih lončnic umira
in vse, kar lahko naredim, je,
da jo gledam s sočutjem.
Ne vem, kaj potrebuje.
Ne vem, kaj potrebujem,
razen žive lončnice,
in tega nimam več.

Nikoli nisem nosila steznika,
ampak predstavljam si,
da je občutek podoben neprezračeni sobi,
nezapolnjeni tišini,
mencanju prtička med prsti,
umirajočim lončnicam.

Na ramenih nosim
vseh 18 vrst Darwinovih ščinkavcev,
nobenega od njih mi ni uspelo udomačiti z orehi ali s sadjem,
dva imata kljune posebej prilagojene za prežvekovanje ušes
in štirje za cukanje las,
ampak jih nimam srca izseliti,
ne v tej stanovanjski situaciji.

Prepričana sem,
da na vrhu Cankarjevega doma sedi Cankar,
do vratu potopljen v banjo
s štirimi keramičnimi nogami,
njegovi lasje so postmodernistična skulptura,
njegove veke zlepljene,
njegovi prsti steklene paličice na keramičnih robovih,
zamrznjen je že od novembra,
nihče ga ni pogrešil.

Mogoče bi hotel moje ščinkavce,
da bi bila meglena ljubljanska jutra
manj žalobna in votla.

Ponoči,
ko je kanal v Trstu prazen
in poln lebdečih boj,
preraščenih z mahom,
na bregovih iz betona
kot po dežju
poganjajo kamnite gobe,
skoraj neslišno,
da ne zmotijo spečih galebov.

Ko naslednji dan
srečaš tako gobo,
se je vljudno predstaviti
in se ji zahvaliti,
da si spet star deset
in da je tam,
čaka tvoja stopala,
da boš videl dlje.

Cirilico se je najbolje učiti iz oglasov za Jackpot,
zlog za zlogom,
po otroško,
med premori komentiranja,
kako uporabne so protisamomorilne ograje
na podzemni železnici v Sofiji.
Pozneje ti bo nek Italijan razložil,
zakaj se motiš
in da letošnje volitve ne bodo prelomne
in da je *a couple of beers* v Italiji dve,
na Sardiniji pa dovolj,
ko ti bo nek drug Italijan postregel
v enem kosu pečenega odojka.
Večerni jazz se mimo tebe preriva
iz utesnjujočega lokala
in ti sediš in razmišljaš,
kako podobno je vse skupaj,
kako poznano,
ampak kako, da še vedno
ne znaš brati cirilice.

O pesmih Nike Gradišek

Kristian Koželj

Nika Gradišek ni novo ime v slovenskem pesniškem prostoru. Nenazadnje gre za aktualno državno prvakinjo v slam poeziji, disciplini, ki združuje veščine pesništva in odrske interpretacije v relativno strogo odmerjenih pogojih, ko se pesnica ali pesnik s svojo pesmijo sooči s publiko brez pomoči scenografije, kostumov in rekvizitov. Gre za surovo moč poezije in njene interpretacije, ki ima na voljo tri minute, v katerih bodisi navdušiš bodisi pogoriš. In Nika je navdušila, tudi na evropskem prvenstvu. Dovolj, da bo Slovenijo zastopala na svetovnem prvenstvu v Braziliji. Ob prebiranju njenih pesmi je precej jasno, zakaj – pesmi so sveže, slikovite, prežete s predrznim humorjem in ironijo; ko že misliš, da si jih udomačil, ta ugriznejo nazaj in te prisilijo, da jih bereš ponovno. Nika prehaja med realnim in nadrealnim/fantastičnim svetom dovolj zvezno, da se kot bralec moraš pri vsakem verzu vprašati, kateremu od obeh svetov pripada. Tudi v delih pesmi, v katerih bi lahko prepoznali elemente družbene kritike, se ne pritožuje in ne obtožuje, ampak zgolj naslika podobe, jasne, in prepusti bralcu, da jih uzre ali pač ne – odgovornost za to, konec koncev, ni pesnikova, temveč bralčeva oziroma, v Nikinem primeru, poslušalčeva in gledalčeva, saj se je zelo uspešno preizkusila tudi v video poeziji.

Če se za trenutek vrnemo k misli o nadrealističnih podobah v poeziji Nike Gradišek, moramo morda hkrati že negirati sami sebe. Ko se pesnica pogovarja z gobami v tržaškem zalivu, lahko na prvo žogo rečemo, da je to nadrealistični element. Če pa vzamemo v ozir še prepišnost, dialoškost in silno empatijo, ki prežemajo te pesmi, lahko ugotovimo, da gre za poezijo, ki je preprosto v nenehnem dialogu z vsakim atomom stvarsta, z vsem, kar obstaja. Več od poezije ne moremo in ne smemo zahtevati.

O avtorici

Foto: osebni arhiv avtorice

Nika Gradišek (2001) je študentka sociologije in anglistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pesnica, novinarka, turistična vodička, ljubiteljska debaterka, glasbenica in igralka. Njena poezija je bila do sedaj objavljena v *Primusu*, *Poetikonu*, *Mentorju*, *Novem Zvonu*, *LUD Literaturi* in še kje ter prevedena in objavljena v angleščini, italijanščini in srbščini, v kratkem pa bo dočakala tudi prevod in objavo v portugalščini. Dva njena eseja sta bila objavljena v revijah *Anthropos* in *Sodobnost*.

Nika je na Oddelku za anglistiko in amerikanistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani glavna urednica literarnega glasila *ENgLIST*, je del umetniške in organizacijske skupine ljubljanskih Mladih rim in članica mariborskih Slam Zverin. Je tudi zmagovalka Župančičeve frulice, finalistka male Veronike in Pesniške olimpijade, dvakratna zmagovalka natečaja »emojie poezije« in aktualna slovenska prvakinja v slam poeziji.

Peter Semolič

Rimbaud

Mačka je nočna žival.
Nikoli ti ne pozabi povedati tega,
še posebej ne ob polnoči,
ko so agenti na tem, da razkrinkajo morilca,
ona pa zahteva rdečo piko laserja
ali igranje skrivalnic.
Seveda se sprašujem,
medtem ko nenadoma svojo pozornost
preusmeri na vece školjko,
kako je videti svet skozi mačje oči,
in ker si želim zapustiti preprost evklidski prostor,
upam, da ga vidi kot mnogoterost
ali kot kontinuum,
v katerem se elementi stapljajo drug z drugim,
ustvarjajo neskončno valovanje oblik in barv.
Tako kot se sestavita kartonska škatla
in mačje telo, ko se me naveliča
in se odloči, da je čas za spanje.
Skozi veke, prosojne kot mesečina,
vidim agenta, ki je hkrati morilec in žrtev,
mesto, ki se val za valom zaganja ob morje.
Zavem se, da sem pozabil njeno ime.
Pomislim, da bi ji kaj lahko bilo ime Rimbaud.

Evolucija

To noč grem že tretjič na vece
To noč nekje na pol poti sredi
kuhinje že tretjič zaslišim, kako
se v kleti prižge peč, smrtonosni
izpuh ognja, ki nas ohranja žive
Obstajajo bitja, ki jih kreacionisti
lahko pojasnijo le z dolgočasjem
To noč grem že tretjič na vece
To noč nekje na dveh tretjinah
poti, potem ko se zdrznem ob
smrtonosnem izpuhu ognja, ko
se prižge peč v kleti, že tretjič
naletim na čudovito grozljivo
bitje, poraščeno z rjavo dlako
Z dolgimi črnimi tipalkami si tipa
pot skozi predsobo in se že tretjič
nasrši kot mačka, ko se mu
približam z bosim nožnim palcem
Pomislim, da bi kreacionisti lahko
njegov obstoj opravičili le
z dolgočasjem, ki je zavelo skozi
vesolje neko petkovo popoldne
To noč si že tretjič ob srečanju
s čudovito grozljivim bitjem
obljubim, da ga bom poiskal
na spletu, se pozanimal, kako
mu je ime, to noč, ko grem že
tretjič na vece in se že tretjič
zdrznem ob tem, ko se z glasnim
izpuhom ognja prižge peč v kleti
in nam podaljša življenje za še
nekaj zimskih dni in noči, se že
tretjič nasmehnem ob misli, da
bitje, poraslo z rjavo dlako, ki se
nasrši, ko se mu približam z bosim
nožnim palcem, najbrž sploh ne
obstaja, saj so mu ime, s katerim
bi bilo lahko priklicano iz niča
podelili šele ljudje, in da nenazadnje
ni z nami prav nič drugače

Bizanc

Sonce, ulomljeno z dežjem
je enako mavrici
Kolikšen je potem seštevek
pasatnih vetrov in oblakov
iz Baudelairovega *Tujca*?
Otrok sem v doma spletenem
puloverju recitiral verze
polne sline in ponosa
štel prihodnost v milijonih
Če bi metulj nekega poletnega
dne nekje v Avstriji ali na
Bavarskem utripnil s krili še
enkrat več, bi potem risal
plamene na zidove praznikov?
Nihče nam ni povedal
preproste resnice o krogli
ki obide svet in te zadene v hrbet
Ali da se tujstvo začne že pred
domačim pragom –
nerazumevanje je svoboda
deljena s starši, in to še
preden utihne orožje pred
mestnimi vrati, se pomeša
z gledališkimi rekviziti
Prepričan, da se enačba izide
sem spregledal spremenljivko
Napihnjena od nenadnega dolga
je metuljeva krila spremenila
v angelska, azur v zlato

Lavrica, 27. 12. 2022

Žalostinka za okroglo Zemljo

Pesem izrine mačko, ki je zaspala
na prenosnem računalniku
in ji odpre prostor v sebi, tik poleg
dneva, oblikovanega kot piramida
Kocke in kvadri, zloženi v prekinjene
ploskve, kličejo po kredah in sprejih
Zdi se, da po izkušnji z Banksyjem
zaman, mačka se zazre v ekran
v kamnita vrata Ali Babove votline
Težko je reči, ali nas bodo na koncu
res vse premice pripeljale vanjo
Gotovo je le to, da ne rabimo več
Louja Reeda in šminke, s katero bi
podčrtali razliko med opazovanjem
od znotraj in opazovanjem *od zunaj*
Mačka zamahne z repom in izbriše
še zadnje sledi ideje o mnogoterosti
Skoči v pesem in stegne tačke prav
v središče dneva, v središče piramide
Kremplji se ji nabrusijo kot britvice

Foto: Tihomir Pinter

Peter Semolič se je rodil v Ljubljani leta 1967, na Filozofski fakulteti v Ljubljani je študiral splošno jezikoslovje in sociologijo kulture. Objavil je petnajst samostojnih pesniških zbirk: *Tamariša* (1991), *Bizantinske rože* (1994), *Hiša iz besed* (1996), *Krogi na vodi* (2000), *Vprašanja o poti* (2001), *Meja* (2002), *Barjanski ognji* (2004), *Prostor zate* (2006), *Vožnja okrog sonca* (2008), *Rimska cesta* (2009), *Pesmi in pisma* (2009), *Noč sredi dneva* (2012), *Druga obala* (2015), *Obiski/ Visite* (dvojezična slovensko-italijanska zbirka), *Robovi* (2020) in več izborov. Za svoje delo je prejel več nagrad, med njimi Jenkovo nagrado (1997), kristal Vilenice (1998), nagrado Prešernovega sklada (2001) in nagrado velenjica – čaša nesmrtnosti (2016). Peter Semolič piše tudi drame, literaturo za otroke in eseje, hkrati pa prevaja iz angleščine, francoščine, srbščine in hrvaščine. Je soustanovitelj in urednik prve spletne revije za poezijo v Sloveniji *Poiesis*.

Dr. Sydney Lea

Prevedel: Marjan Strojan

Srečna

Že kmalu množične selitve:
severni lunj se spreletava
kot vešča ob robu ribnika;
hripavi krakači, febe,
odrasli luni se dvigajo z jezer,
mladiči bodo sledili; pa gosi, seveda –
vse na poti k jugu in k obali.
Namenila sva se ostati, ne glede na letni čas.
Težko je verjeti, družabnica draga vseh teh dolgih let –
komaj čez 80 na termometru –,
še malo in potrebne bodo odeje.
In z zimo bova sanjala o poletju,
kot s temó zasanjaš dan,
s starostjo mladost. Absurdna igra.
Ja, ja, a oba pogrešava glasove
mirnega dihanja otrok, na primer
v njihovih sobah, ko so bili še majhni.
Ja, ja, čas leti – kot ptiči.
Urnost, hitrost, brzina;
gibkost, pretok, premena.
Imenuj to kakor hočeš, vedno bo,
kar je bilo, in to za zmerom.
In midva, kako drugačna od tistega, kar sva bila?
Kdo to lahko pove? In vendar – srečna, blažena
vse dokler še. Sediva tu na soncu,
kakor poprej vsak dan – ko umira.
Drživa se, dókler se vrti planet.

Škrlatno/temnomodro

... strength in what remains ...
– Intimations of Immortality

Ob ribniku, javor
že rdi
sredi avgusta.
Nemogoče:
moralo bi biti še poletje.
Pa je že jesen,

večina vnukov
nazaj v šoli,
en razred višje.
In narod ...
Hud obup,
pomešan z vsakdanjimi strahovi –

pet jeseni je minilo,
in v mojem srcu je bil strdek;
jaz sam sem v redu, ampak Steve,
drag prijatelj,
je pod zemljo – rak.
Veliko žalovanje.

Veliko pa še ostaja, res je,
in vendar je težko
ne občutiti sence,
kot jo občutijo starejši.
Tu, ob robu
pred kratkim pokošene trate,

sije pet majhnih božičnih kroglic:
pet robidnic nanizanih –
bolj temno modrih od zgolj modre –
na rozgah,
ki so izgubile liste. Ta čas
bi jagode že morale miniti.

Trnjeva gošča se upogiba v vetru,
ki od njega že veje hlad.
Robidnice, čeprav drobne,
so sladke –
bolj kot prej,
ko jih je bilo veliko.

Izginotja

Zatopljen v dnevni sobi starec gleda v ogledalo,
ne zato, da bi se videl v njem. Kot, pod katerim je
postavljeno, še komajda odseva svetlobo koščka sveče
na nemem klavirju. Lahko bi rekel, da odsev trepeta,
ampak leta, čeprav blagoslovljena, so ga že zdelala.

Raje bi se izognil tako obnošeni besedi.
Na misel mu pride vlak, čeprav ne ve zakaj.
Ne spomni se, kdaj ga je videl, če sploh kdaj,
a stara železniška svetilka se mu je ugnezdila

v spomin iz nekega davnega življenja z vse bolj
oddaljenim brlenjem. Si je morda že takrat želel,
da bi njen žar popolnoma zbledel? Na železnici
sta rožljanje in klik bridka pesem. Še mnogo
raje kot kdaj koli bi zdaj preslišal njen pomen.

O avtorju

Foto: osebni arhiv

Ameriški pesnik in univerzitetni predavatelj **Sydney Lea** je doktoriral iz primerjalne književnosti na Univerzi Yale pri Robertu Pennu Warrenu in bil ustanovitelj in dolgoletni urednik literarne revije *New England Review*. Izdal je šestnajst pesniških zbirk, zadnja (*What Shines)* je izšla letos pri Four Way Books v New Yorku. Druge njegove izdaje vključujejo roman, tri knjige kritiških in pet knjig osebnih esejev, šesta knjiga esejev in njegov drugi roman bosta izšla v začetku prihodnjega leta.

Sydney Lea je pesnik lavreat Vermonta, Pulitzerjev finalist, dobitnik najvišjega državnega priznanja za poezijo in drugih nagrad. Je velik ljubitelj Slovenije in pogost udeleženec blejskih pisateljskih srečanj.

Profesor Sydney Lea bo gost Celjske Mohorjeve družbe na pesniškem večeru v torek, 10. oktobra 2023, ob 18.30 v knjigarni na Nazorjevi ulici v Ljubljani.
Na večeru se mu bo pridružil pesnik, prevajalec in upokojeni novinar, nekdanji predsednik slovenskega centra PEN, Marjan Strojan. Prijazno vas vabimo, da večer preživite v naši družbi in objemu poezije.

Neva Lučka Zver

Nikolaj Nesmrtni

Foto: osebni arhiv avtorice

Nikolaos Athanasios, za nas Nikolaj Nesmrtni, je bil izpljunjen v naš svet leta 1750, na nevihtno noč pozne pomladi. Ko je prvič zajokal, je v palačo Despotov, od koder so z izjemo epizodne vladavine Benečanov že skoraj tri stoletja gospodovali Turki, udarila strela. Njegov oče, razsvetljeni Dimitrij Nesmrtni, je preziral praznoverje. Toda bil je ves ganjen, rodil se mu je prvi zakonski sin. To je dober znak, je sklenil prepričani deist, iz njega še nekaj bo.

Dimitrij Nesmrtni je bil spodoben revolucionar, odrasel v beneškem duhu. Italijanski duhovniki so v Mistri odprli nekaj šol, kar Turkom niti pod razno ni padlo na pamet. Kljub katoliški usmerjenosti, ki je šla v nos pravoslavnim staršem, so bile te ustanove ena redkih pozitivnih sprememb, ki so jih prinesli zavojevalci z Zahoda. Dimitrija so na pobudo nekega očeta poslali študirat v Padovo. V Evropi je kot učenjak prebil petindvajset let, strastno bral Newtona in Voltaira, živel svobodnjaško, odrival misli na Morejo, ki je kmalu po njegovem odhodu spet padla pod turški jarem.

Oče, nekdaj premožen svilogojec, mu je pisal, da so bili v resnici veseli odhoda Benečanov. Ti so res prinesli več reda, znanja in zakonov, ampak njihova oblast je za ljudstvo pomenila manj avtonomije in višje davke. Še posebej svila, nekdaj najpomembnejši proizvod doline Šparte, je bila brez milosti obdavčena. Benečani so hoteli pomesti s konkurenco lastnih svilogojcev v zaledju Benetk. Cene peloponeške svile so šle v nebo, trgovci pa v Anatolijo, kjer so sklepali boljše kupčije. Po vrnitvi Turkov si je lokalna ekonomija opomogla. Čeprav za razliko od Benečanov niso zgledno upoštevali zakonov, se je pod njimi živelo bolje.

Dimitrija so očetove besede zbodle, odgovarjal je brez komentarja, raje je spraševal po vsakdanu. Grško prebivalstvo Moreje je videl kot pasivno vdano nazadnjaškemu imperiju, nesposobno žrtvovati blaginjo za svobodo. Prebiral je klasične avtorje, starogrške filozofe, čedalje bolj se je zavedal nekdanje veličine govorcev grškega jezika. Včasih je sanjaril o veliki Grčiji; včasih o skupnosti, kjer bo dano cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega.

Ko je oče umrl, se je vrnil domov. Prevzel je družinsko svilogojnico, se oženil z mlado domačinko, ki mu je rodila sina in štiri hčere. Začel se je aktivno udejstvovati v okoliškem življenju. V Moreji so že dolgo krožile legende o osvoboditvi Grkov, celo o ponovnemu zavzetju Carigrada. Leon VI. Modri je napovedal, da bo Carigrad znova grški tristo dvajset let po padcu v tuje roke, se pravi leta 1773. Grškim vojakom naj bi poleg svetega Jurija, preroka Ilije in arhangela Mihaela stalo ob strani ljudstvo svetlolasih osvoboditeljev s severa, *xanthon genos*. Dimitriju so se te sanjarije zdele privlečene za lase, vendar je kmalu ugotovil, da so zelo učinkovite pri razpihovanju uporniških isker. Ko se je ob večerih znašel v družbi, je pogovor spretno speljal nanje. Obenem se je trudil širiti znanje o zlati dobi Grčije; o njenih velikih umih, slavnih junakih,

tragičnem duhu, o vojaških zmagah nad Perzijci, o neomajnosti Špartancev, njihovih prednikov, ki pod tujim jarmom ne bi mirno spali.

Rad je večerjal z metropolitom Ananiasom Lambardisom, pragmatičnim človekom dobrega srca. Njune razprave so se včasih zavlekle do jutranjih ur. Oba sta gorela za osvoboditev Grkov, toda nista se mogla zediniti, kdo naj bi ti bili. Po metropolitovem je šlo predvsem za pravoslavne kristjane, ne glede na siceršnje jezikovne ali kulturne razlike, ne glede na prednike. Pomembna je bila skupna vizija sveta in prihodnosti; skupne vrednote, s katerimi se premosti vse ostale identitete. Zato bi imela pravoslavna Cerkev v grški državi pomembno vlogo povezovalke družbenega tkiva. Spodbujala bi solidarnost, poenotila posamezne duhove. To lahko stori katera koli religija, toda težko si je *ex nihilo* izmisliti novo veroizpoved in jo v kratkem času ukoreniniti v dušo ljudstva. Zato si je bolje pomagati z že obstoječo.

Dimitrij ljudske zavesti ni želel zasidrati v religijo, saj se mu je svoboda duha, torej možnost svobodne izbire vere ali nevere, zdela ključnega pomena za družbo prihodnosti. Zato je Grke raje integriral s pomočjo zgodovine, s sklicem na skupne prednike, jezik in izročilo, ki je po njegovem segalo nazaj v antiko. Bleščeča zgodovina je zelo priročna, kadar je treba ljudi nagovoriti, da stopijo skupaj.

Potem so se plavolasi osvoboditelji s severa končno zganili. Katarina Velika je Rusiji utirala pot do morja, razen tega pa je nameravala restavrirati Bizantinsko cesarstvo in ga podariti svojemu vnuku Konstantinu. Z veseljem je priskočila na pomoč zatiranim pravoslavnim bratom. Spomladi leta 1769 sta Dimitrij in Ananias odpotovala v Kalamato, kjer se je na pobudo Gregorija Papadopulosa, dopisovalca grofa Grigorija Grigorijeviča Orlova, Katarininega ljubimca, morejska duhovščina srečala s premožnimi trgovci, z maniotskimi pirati in s klefti, gorskimi razbojniki. Rusi so naslednjo zimo na Peloponez poslali floto pod poveljstvom Alekseja in Fjodorja Orlova, Grigorijevih bratov. Štela je zgolj osemsto mož, vendar so z grškimi uporniki aprila 1770 uspeli zavzeti Lakonijo.

V Mistri so postavili začasen poveljniški štab. Kmalu zatem so jo zapustili, saj so imeli polne roke dela drugje. Turki so medtem mirno pripravili maščevanje. Na Peloponez so poslali okoli dvajset tisoč albanskih plačancev, ki so z užitkom plenili in morili, ne da bi se res menili za veroizpoved svojih žrtev. Metropolit Ananias je bil obešen na dvorišču svoje hudo poškodovane cerkve. Dimitrija je v boju obglavil neki plačanec. Domačija je zgorela do tal. Bili so dovolj pametni, da so pred požigom iz nje pobrali vse, kar je bilo vredno, na primer par zvitkov dragocene svilene niti. Predle so jo Nikolajeva mama in sestre, ki so postale sužnje. Zgolj nekoliko odmaknjen nasad stoletnih murv, na katerih so se pasle sviloprejke, je ostal nedotaknjen.

Zaradi finančnih zagat Turki Albancem niso plačali za pokole, zato so se ti odločili ostati. Peloponez je bil devet let v strahu in ruševinah, izpostavljen njihovi okrutnosti in pohlepu. Kdor je lahko, je odšel ali se umaknil čim višje v gore. Nazadnje so morali Turki nadnje poslati novo vojsko. Katarina Velika je te dogodke v pismu Voltairu komentirala takole: »Ti Grki, ti Špartanci, so degenerirani. Raje imajo ropanje kot svobodo.«

* * *

Nikolaj je bil medtem s klefti v gorah. Med Orlovo vstajo se je z njimi boril z ramo ob rami, spletel nekaj prijateljstev in se prvič zaljubil. Paraskevi je bila hči poglavarja ene izmed najnevarnejših razbojniških tolp. Imela je dolge črne kodre in divje svetlo modre oči. Pri petnajstih je jezdila bolje od marsikaterega odraslega moškega. Pri sebi je vedno imela velik nož. Za Nikolaja se ni zmenila. On se je kljub temu, samo da jo je lahko gledal, pogosto pridružil svojim novim prijateljem na strminah Tajgeta, kjer so živeli v začasnih taborih, v jamah ali šotorih iz živalskih kož. Dimitrij nad tem ni bil preveč navdušen, toda zdelo se mu je koristno, da se sin nauči rokovati z orožjem, četudi med razbojniki.

Novice so ga dosegle šele deset dni po ponovnem padcu Mistre v turške roke. Odhitel je v mesto, poskusil najti očetove posmrtne ostanke, toda vdrli so se v zemljo. Previdno je poizvedel o karavanah s sužnji, ki so že dosegle pristanišča. Sledil jim je, toda zaman je spraševal po svoji materi in sestrah. Od žalosti je klonil hudi mrzlici. Vročičen in blodnjav je par mesecev preležal pri družini romaniotskih Judov v Korintu, trgovcih s svilo, prijateljih pokojnega Dimitrija. Ko je plačanska vojska vdrla v Korint, so bili zaradi poslov v Palermu, zato so odnesli celo kožo; premoženje pa so znali skriti dovolj dobro. Nikolaju so na svoj račun priskrbeli najboljšega zdravnika judovske skupnosti, ki je bil razen tega slaven komentator Jeruzalemskega Talmuda, redke zeli ter tiho, temno sobo, kjer je počasi okreval. Žalovanje se je prelevilo v sovraštvo.

Spomladi leta 1771 je bil dovolj pri močeh, da je čez arkadijske planine peš odpotoval nazaj v Lakonijo. Včasih ga je kakšen molčeč kmet vzel na svoj voz. Vasem se je približal le, kadar je nujno potreboval živež ali streho nad glavo. Težko je gledal mračne obraze zdesetkanih vaščanov. Tudi razmah kraške pomladi mu je povzročal bolečino. V sebi je nosil temo, ni maral presvetlih dni.

Vrnitev v Mistro bi bila tedaj nesmiselna. Tam ni bilo več nikogar, ki bi mu bil blizu. Čeprav so Albanci pustošili nižine, je bilo Grkom orožje prepovedano. Prečesal je Tajget v iskanju kleftov pod poveljstvom Paraskevinega očeta Belizarja Papadakisa. Nanje je naletel ravno med napadom na turške pobiralce davkov, ki so se z zbranimi cekini vračali iz Monemvazije v Korint. Klefti so dobro poznali prelaz, na katerem so postavili zasedo, toda Turki so bili pripravljeni na rop. Imeli so do zob oboroženo spremstvo armatolov, bivših kleftov, ki so jih najemali za obrambo. Nikolaj, žejen maščevanja in hvaležen za priložnost, da se lahko dokaže, je brez odlašanja priskočil kleftom na pomoč. Pobil je več armatolov kot kateri koli izkušeni razbojnik; tudi enega, ki je bil tik na tem, da Belizarja Papadakisa prikrajša za glavo.

Tolpa ga je z veseljem posvojila, ampak Paraskevi se še vedno ni hotela poročiti z njim. »Ne vzemi osebno,« mu je rekla, ko ga je zavrnila. Ni se nameravala omožiti, niti ni hotela imeti otrok. Raje je ropala Turke in bogate Grke, potomce bizantinskih plemičev, ki so sodelovali s Carigradom.

* * *

V naslednjih tridesetih letih si je Nikolaj Nesmrtni pridobil precejšen sloves, ne le kot eden izmed najbolj neusmiljenih, temveč tudi kot eden izmed najbolj preudarnih in zavednih kleftov. Nekatere tolpe so plenile vsepovprek. Grške kmete in obrtnike so sicer po navadi pustile pri miru, med drugim zato, ker

so jim v zameno pomagali. Toda rade so se spravljale na tuje popotnike, jih ugrabile, zanje zahtevale odkupnino. Nikolaj, ki je po smrti Belizarja prevzel vodstvo njegove bande, je to dovolil zgolj izjemoma, kadar je bil prepričan, da tujčevi nečimrnosti ne bi škodil manjši čustveni pretres. Načeloma pa je napadal izključno zatiralce grškega ljudstva, do katerih je bil neprizanesljiv. Z izkupičkom je pomagal kmetom in pastirjem, izdatno je plačal njihov kruh, vino, meso, sir ter novice o prometu in dogajanju v Moreji in drugod.

Kleftom so pomagali tudi samostani. Mnogi so gnezdili na gorskih stenah, zliti v tišino kamna. Zvonjenje in molitve so odmevali v prepade. Tekmovali so v nedostopnosti, nekatere so dosegli le izkušeni plezalci. Niso plačevali davkov, njihova zemlja ni pripadala turškim gospodom. V teoriji so bili odvisni od carigrajskega patriarha, ki je sultanu obljubil zvestobo in pokornost pravoslavnih ustanov v njegovi domeni. Pošiljali so mu tudi polovico dajatev, prejetih za Epifanijo in Veliko noč. Toda v praksi carigrajski patriarh ni mogel, in morda tudi ni hotel preprečiti teženj k svobodi, ki so postajale čedalje bolj konkretne. Mnogi očetje in menihi so bili v stiku z intelektualci, s premožnimi meščani in z banditi, ki so se vsak po svoje trudili vzbuditi samozavedanje grškega ljudstva in z malimi ali velikimi dejanji prispevati k prestopu bregov splošnega nezadovoljstva. Kleftom so oskrbeli morebitne rane, jih negovali ob boleznih, ob hudem mrazu ali dežju so jim nudili celo prenočišče.

Na prelomu stoletja je Nikolaj v enem izmed mnogih srečanj z armatoli prvič utrpel hujšo poškodbo. Mlad, krepek armatol bi mu skoraj odrezal desno roko. Zadel ga je malo pod ramo, sablja se je k sreči ustavila pri kosti. Zaradi hude krvavitve je izgubljal zavest. Paraskevi, ki je v bližini ravno opravila s svojim nasprotnikom, je videla, da se je zgrudil; pohitela je k njemu, ga z nekaj pomoči uspela spraviti na svojega konja in oddrveti stran. Kmalu se je ustavila ob potoku. Umila je rano, jo tesno povezala in mu z mrzlo vodo sprala obraz. Vrnila se mu je zavest. Posadila ga je nazaj v svoje sedlo in jezdila dalje do ozke poti, ki je vodila k skromnemu samostanu. Vso pot se je opiral nanjo, tako da je tudi sama komaj zmogla zadnje korake.

Rana se je seveda vnela. Ko je bil priseben, mu je rama gorela, gorel mu je tudi želodec, goreli so možgani in prsni koš. Dolgo je videl in slišal zgolj mrtve: s sestrami je odvijal kokone sviloprejk, oče je pridigal o svobodi, mama je šepetala, da ga ima rada. Da ga pogreša. Menihi so rano mazali z medom divjih čebel, nanjo polagali obkladke, prepojene s sokom česna in čebule. Bili so tik pred amputacijo, ko se je vnetje navsezadnje umirilo. Kljub temu je spet poniknil v blodnje in vročico.

Zanj je skrbel brat Andrej, okrogel menih s toplimi očmi in potlačenim nosom. Trikrat na dan mu je prinesel obrok, ga prve tedne hranil z žlico in mu pazljivo vlival v usta čaj, pripravljen iz zelišč, ki jih vzgajal ali nabiral, sušil in kombiniral sam. Pomagal mu je opraviti ostale potrebe, ga enkrat na teden umil, temeljito zračil sobo in menjal rjuhe. Zanj, pozneje z njim, je tudi molil. Vsak večer je po molitvi vstal in se sklonil nad poškodovanca. Dlani je dolgo pridržal nad rano, morda pet centimetrov stran. Nato jih je na isti razdalji pomikal vzdolž telesa. Rekel ni ničesar in Nikolaj dolgo ni spraševal. Čutil je toploto, ki je tekla iz teh dlani, v celicah pod njimi je ščemeče prasketalo. Pomagalo mu je zaspati. Zdelo se mu je, da se môre, v tistem času še posebej žive, vrnejo šele proti jutru.

Po mesecu ali dveh sta nekega zimskega popoldneva po kosilu ob oknu pila čaj. Skale, ciprese in borovce globlje v dolini je prekrivala tenka plast snega. Okno je bilo odprto, Nikolaju je dobro del mrzel zrak. Zdelo se mu je, da preganja prikazni, duhove mož, ki so umrli pod njegovim mečem in v sanjah nemo strmeli vanj z mešanico smrtne groze in obsojanja v črnih očeh.

»Kako to počneš? Te je kdo kdaj naučil?« je vprašal v zadregi, zazrt v prepad pod okensko polico.

Brat Andrej je molčal, dokler Nikolaj ni vzdignil pogleda. Dobrodušno ga je opazoval s svojimi lešnikovimi očmi.

»Ne vem,« je nazadnje odvrnil, »sam sem začutil vzgib. Moja babica je to počela, ko se je kdo slabo počutil. Vsa vas je hodila k njej. Tudi na zdravilne lastnosti rastlin se je spoznala. Skoraj vsaka je za nekaj dobra. Celo strupene so v majhnih količinah lahko blagodejne. Ko sem prišel sem, sem v knjižnici naletel na nekaj knjig o zdravljenju in botaniki. Pritegnilo me je. Začel sem se resneje ukvarjati s tem, da bi znal pomagati bolnim in poškodovanim, ki se zatečejo v samostan. Veliko je … takih kot ti. Kmalu sem poskusil še s polaganjem rok. Zdi se mi, da deluje. Kot bi se skozi mene fokusirala svetloba.«

Nekaj minut sta molčala. Andrej je zaprl okno.

»Bi pomagal tudi Turku?« je oklevajoče vprašal Nikolaj.

»Seveda. Vsi smo samo ljudje,« je mehko odvrnil brat, »ne delam razlik.«

»Ampak razlike obstajajo. Turki nas zatirajo že dobrih tristo let.«

»Kdo sem jaz, da bi jih sodil?«

»Pa njihova vera?«

»Je njihova stvar. Zaradi nje niso nič manj ljudje.«

»Bi pomagal zločincu?«

»Mar ne pomagam tebi?«

»Jaz se borim za svobodo!«

»In ta svoboda opravičuje prelivanje krvi?«

»Nekateri cilji so vredni skrajnih sredstev.«

»Pa mirno spiš?«

Nikolaj je tiho pogledal skozi okno. Nad belo dolino je krožila ujeda.

»Si prepričan, da bi bili res svobodni, če bi se na ta način znebili gospodarjev?« je pristavil Andrej.

»Nam je težko, naši otroci pa bi dihali popolnoma drugače.«

Menih je zmajal z glavo.

»Snovanje identitete na podlagi razlik v najboljšem primeru daje relativno svobodo.«

»Kaj misliš s tem?«

»Vsaka identiteta, najsi gre za posameznika ali za skupino, se postavi kot nasprotje neke druge identitete, ali vsaj kot različna od nekoga ali nečesa. Čim ena identiteta ogroža drugo, pride do strahu in posledično do mržnje med njima. Toda v resnici sta odvisni ena od druge, saj se negativno definirata: ena je, kar druga ni. Zame je zares svoboden tisti, ki ne potrebuje identitete. Človek, čigar jaz izgine v ljubezni do vsega, kar je. Nihče. Biti neodvisen je biti nedoločen.«

»Se pravi ne obstajati.«

»Obstajati, vendar ne kot definirana celota. Biti kot neoprijemljivo mnoštvo, ki lahko absorbira vse.«

»Torej misliš, da nobeno ljudstvo, v kolikor je celota z lastno identiteto, ni popolnoma svobodno?«

»Tako je.«

»›Svoboda Grkov‹ je oksimoron in boj zanjo nesmisel?«

Brat je počasi, prepričano prikimal.

* * *

Roka Nikolaju ni več služila kot prej. V njej ni bilo več iste moči, iste gotovosti, hitrosti. Tudi če bi hotel, bi težko nadaljeval kariero. Tako ali drugače ga je razbojništvo minilo. Vodstvo tolpe je prepustil Paraskevi, ki je postala prva in zadnja šefica v zgodovini kleftov. Sam se je vrnil v dolino Šparte.

Murve, vir dela in veselja generacijam njegovih prednikov, so tragedije preteklega stoletja preživele nedotaknjene. Nikolaj se je kmalu po odhodu med razbojnike tudi pobrigal, da so domačini skrbeli za drevesa. Turki so spodbujali proizvodnjo in trgovino s svilo, ki si je po obračunu z albanskimi plačanci počasi opomogla. Brez odlašanja so mu odobrili namen obnoviti nekdanjo svilogojnico. Vzgoja nove kolonije sviloprejk, obnova nekdanje infrastrukture, nakup inštrumentov in šolanje delovne sile, večinoma okoliških deklet, so mu vzeli nekaj let, po katerih so mu posli gladko stekli. Razen tega se je poročil s čudovito mladenko, ki mu je v naslednjih dvajsetih letih rodila dve hčeri ter tri sinove.

Mistra je bila tedaj eden tistih krajev, ki so prav zaradi oziranja v preteklost svojevrsten poklon entropiji. Imela je karizmo mest, ki propadajo s stilom. Dekadenca črpa svojo moč v univerzalnosti resničnosti, ki jo izraža. Nekoč ozke, tesno nanizane hiše so razpadale; tiste prenovljene, predvsem v spodnjem delu mesta, so se razbohotile; okoli njih so zrasli vrtovi, celo sadovnjaki, fige, hruške in agrumi. Turški domovi so bili svetli, Grki pa so jih morali pobarvati na sivorjavo. Še nižje, ob vznožju hriba, na vrhu katerega je zdaj stal grad v ruševinah, je bila Judovska četrt. Veliko je bilo portugalsko govorečih Sefardov. Niso se kaj dosti mešali z Aškenazi, ki so se tedaj, v begu pred prvimi pogromi v Rusiji in na Poljskem, po malem naseljevali v osmanskem svetu. Kljub prostorski in simbolični delitvi so pripadniki različnih ver ter kultur bivali v sožitju. Judovska skupnost je bila ključnega pomena za trgovino s svilo. Turki so se že zdavnaj pomešali z grškim prebivalstvom. V vsakdanjem življenju so govorili oba jezika. Preklinjali in prisegali so v grščini, pri čemer so se sklicevali na Kristusa in na Marijo.

Od konca osemnajstega stoletja in vse do začetka revolucije leta 1821 je bilo na Peloponezu čedalje več popotnikov, predvsem Angležev in Francozov, sinov aristokratov in bogatih trgovcev, ki so potovali zavoljo splošne kulture, pa tudi raziskovalcev, pustolovcev in romantikov, ki so iz nostalgije po antiki v Grčiji iskali fosile junaštev in klasične modrosti. V Mistri, katere srednjeveško zgodovino je zasenčila bližina klavrnih ostankov Šparte, je bil celo English inn, kjer so stregli rostbif in portovec. Slednji je bil Nikolajeva šibka točka. Vsake toliko si je privoščil postanek v tem odličnem gostišču, kjer je skadil cigaro, spil kozarček ali tri in poklepetal s kakšnim Angležem. Po očetovi zaslugi je solidno govoril francosko, kar je bilo za preproste debate po navadi dovolj.

Angleži so se mu s svojimi dolgimi obrazi in suhimi pripombami zdeli precej smešni, Francozi pa so mu bili zoprni, ker so jasno pokazali, da se imajo za večvredne. V vsakem primeru je z njimi preganjal naveličanost, ki se ga je vsake toliko lotila, posebej ob vročih poletnih dneh in ob sivih jutrih pozne jeseni. Ni šlo za tečnobo, prej za neke vrste žalovanje za vsem, kar je bilo in kar še bo vsrkano v nič, ter posledično pomanjkanje elana.

Neki Lord Herbert, član Društva britanskih klasičnih arheologov, se je v Mistri ustavil večkrat. Za razliko od ostalih je cenil bizantinske freske v napol podrtih samostanih. Bil je nemiren človek, strasten kadilec pipe, ki ni dolgo zdržal na istem mestu; sploh ni znal biti pri miru; prej ko slej ga je vleklo drugam, v neznano. Med pogovori je hodil gor in dol po sobi ter mahal z rokami. Nikolaju, ki so ga bila sama ušesa, je pripovedoval o Indiji, v kateri je odraščal; o Karibskih otokih, kamor je odpotoval z odpravo nekih biologov; o daljni Oceaniji in še posebej o Avstraliji, kamor si je nekega dne želel oditi. Opisoval je tako slikovito, razlagal tako doživeto, da se je tudi Nikolaju zahotelo odpotovati. V Grčiji je vrelo, vojna je bila že dolgo v zraku. Poigraval se je z mislijo na selitev v Avstralijo. V ta namen je kmalu začel tudi varčevati.

Paraskevi, ki si je včasih k njemu prišla odpočit, ga je zafrkavala, da je postal konformist. Ko mu je leta 1818 ponudila, da ga poveže s člani Filiki Etaireije, je to previdno, mogoče celo s kančkom dvoma, zavrnil. Njun odnos se je po tem ohladil. Ona je bila med revolucijo ena izmed vodij morejskih gveril, medtem ko se je on trudil živeti kot po navadi, se pravi delati in biti dober do vseh ljudi. Čakal je na priložnost, da bi prečkal ocean, Lord Herbert mu je obljubil pomoč pri begu v Anglijo in pri iskanju ladje za Avstralijo. Toda obenem je odlašal; v resnici je bilo denarja in priložnosti dovolj.

* * *

Novembra 1824 je Nikolaj od Lorda Herberta prejel pismo. Opozarjal ga je na odhod egipčanske flote pod poveljstvom Ibrahima Paše na Kreto, od koder je bila namenjena v Morejo. Peloponez je bil že dve leti v rokah grških upornikov, ki pri osvobajanju svoje province niso prizanesli turškemu prebivalstvu. Mistra je bila izjema, Turkom so dovolili oditi v miru; vendar je mnoge smrt dohitela v Tripoliju, kamor so se zatekli. Sultan je na pomoč poklical Mehmeta Alija, Pašo Egipta, ki je za Pašo Moreje proglasil krušnega sina Ibrahima in ga poslal zadušit vstajo. Ta se je naloge lotil z vso vdanostjo, ki jo premore zvesti sin do ljubljenega očeta.

Lord Herbert je Nikolaju za prijateljsko ceno ponudil mesto zanj in za njegovo družino na ladji, ki naj bi februarja odplula iz Navplija v Southampton. V Angliji se bodo zlahka vkrcali za Avstralijo. Nikolaj je slišal dovolj zgodb o krutosti egipčanskih gospodarjev ter o učinkovitosti njihove vojske, izurjene s pomočjo Francozov, večinoma veteranov Napoleonovih osvajanj, ki so po Burbonski restavraciji pobegnili v Egipt. Ob misli na pohod Ibrahima Paše po Moreji ga je mrazilo. In vendar se je za pobeg odločil s težkim srcem, predvsem zaradi žene in otrok. Bilo ga je sram, ko je pomislil na očeta, četudi se že zdavnaj ni več strinjal z njegovimi pogledi.

Na predvečer dneva odhoda je sedel pod najmogočnejšo murvo v svojem nasadu. Sonce je izginjalo za zasneženimi vrhovi. Dajalo je sivkasto, difuzno

svetlobo. Kljub ostrini zraka se mu je meglilo pred očmi. Zdelo se mu je, da bo morda zdrsnil v dremež, ki bi ga bil hvaležen. Toda v tistem je razločno slišal glas, ki je dejal:

»Ne odidi. Ne zapuščaj svoje zemlje, z njo boš izgubil sebe in mene. Zaupaj mi, ne odidi. Tudi domačih ne pošiljaj stran. Takšna je moja volja.«

Nikolaj je vedel, da bo rodna dolina v nekaj mesecih dolina smrti. In vendar ni več dvomil, da morajo ostati; kot tudi ni dvomil, da bodo preživeli.

»Zakaj ne gremo na pot?« ga je pozneje v postelji vprašala žena.

»Ne skrbi,« je mirno odvrnil, »poskrbljeno bo za nas.«

* * *

Ni bilo tako. Nikolaj in skoraj vsa njegova družina so zgoreli v dopoldnevu 14. septembra 1825, skupaj z vsemi ostalimi živimi bitji v Mistri, z rastlinami vred. Kdove kako sta preživela samo ena mačka in en pes. Živ je ostal tudi starejši Nikolajev sin, ki je bil tedaj z revolucionarnimi enotami blizu Soluna. Paraskevi je preživela morijo Ibrahima Paše. Klefti so brez večjih uspehov poskusili nekaj hitrih napadov na njegovo uničujočo armado. Nato so se umaknili v gore. Umrla je v visoki starosti, ponosna kot v mladosti, toda besna kljub tako imenovani osvoboditvi grškega naroda.

Dve leti po opustošenju Peloponeza so Grkom priskočile na pomoč velike sile: Anglija, Francija in Rusija. Po zmagi v vojni za grško neodvisnost leta 1829 so novonastali državi odrekle možnost izbire lastnega vodje in režima. Grški državni zbor je v Trizini izvolil Janeza Koprskega za guvernerja prve grške republike. Toda »zaščitniške sile« – tako so se namreč oklicale – so menile, da je kraljevina boljša izbira. Seveda so imele pravico do vmešavanja v njene notranje zadeve, saj je bila svobodna Grčija pri njih tako finančno kot moralno hudo zadolžena. Prvega grškega monarha so tako izbrali njihovi državniki. Na prestol so posadili nekega bavarskega princa, rojenega v Salzburgu, ki z Grki ni imel prav veliko skupnega. Ker je bil še mladoleten, so prva tri leta zanj vladali njegovi svetovalci, kup pikolovskih Nemcev, katerim je bila zelo všeč absolutna oblast. Z njim so prišli tudi bavarski arhitekti z načrti za novo prestolnico. Mladi katoliški kralj, ki se niti slučajno ni nameraval spreobrniti, je namesto sultana postal glava grške pravoslavne cerkve – le on je imel pravico imenovati eparhe. Ko so ga leta 1862 grški revolucionarji, med drugim zaradi neplodnosti kraljevega para, končno strmoglavili, ga je zamenjal neki danski princ, tokrat protestant. Ta je imel k sreči vsaj malo več posluha za ljudstvo z veliko idejo, kateremu je vladal.

Neva Lučka Zver, rojena septembra 1996 v Ljubljani, je diplomirala iz filozofije in politologije na Sorboni ter magistrirala iz filozofije in zgodovine umetnosti ter iz filozofije religije. Leta 2015 je izdala pesniško zbirko *Razsežnosti*. Zadnje čase živi v Trstu, piše kratko prozo ter poučuje francoščino in italijanščino.

Muanis Sinanović

Kultura kot ideološki aparat

Foto: osebni arhiv avtorja

Vedno bolj se mi zdi, da je najglasnejši del literarnega polja in širše kulture precej zašel s poti, in to do mere, ki pod vprašaj postavlja sam njegov smoter v zdajšnjem zgodovinskem trenutku. Eden od dogodkov, ki so me še bolj prignali k temu mišljenju, je nedavna polemika od podelitvi nagrade kresnik. Pravzaprav v veliki meri niti ni šlo več za polemiko, temveč za objestno izživljanje frustracij na škodo misli ter časti pokojnega nagrajenca in morda tudi počutja njegovih bližnjih. Vendar je izpričana nedostojnost – privoščljivost ob smrti, blatenje romana in lika avtorja, pokroviteljsko omalovaževanje žirije in podobno – zgolj izraz nekih protislovij sodobne subvencionirane kulture, ki dosegajo svoj vrhunec. Med mnogimi vprašanji, ki se odpirajo, izpostavimo samo nekatera.

V prvi vrsti je generacijski spopad, ki pa se ne nanaša zgolj na klasično, ojdipovsko tekmovalnost, kakršna se razreši skozi sublimacijo, temveč tudi na planetarno ali vsaj splošno zahodno stanje duha, ki je povezano s poslednjim velikim prometejskim zagonom, ki instinktivno želi razrušiti oziroma obrniti na glavo vsa hierarhična razmerja tradicije. Sam se ne postavljam *a priori* na eno ali drugo stran – absolutno avtoriteto starejših in dominacijo moških je gotovo treba prevprašati in začrtati neke nove smernice. Vendar vse skupaj dobiva gnostične razsežnosti čistega boja med dobrim in zlim, v katerem je dovoljeno vse, na delu pa so demonične sile maščevalnosti, sadizma in resentimenta. Tako je bilo po odzivih domnevnih oškodovank v tiskanih medijih ali na družbenih omrežjih v zapisih drugih bralk zaznati, da je pokojni Lado Kralj menda nekakšen patriarh, da je utelešenje nekakšne arhetipske podobe gospodovalnega, mačističnega in izkušenega starega avtorja. Pri tem pa seveda ni bilo omenjeno, da je bil gospod »stari hipi« in najbrž eden prvih feministov v Ljubljani in da je njegovo prvo literarno delo, zbirka zgodb z naslovom *Kosec koso brusi*, prejelo nagrado za prvenec leta 2011, eno leto preden sem jo dobil sam, ki sem letnik 1989. *Ne bom se več drsal na bajerju* je njegovo drugo delo. Opazimo torej lahko, da se zgražajoči niso niti pozanimali o avtorjevem delu in življenju, da o njem pravzaprav ničesar ne vedo, ampak ga diskvalificirajo samo zato, ker je bil moški. Rekli bi lahko – tudi mrtev moški ni dober moški. Pri tem osuplja količina odzivov, ki takšnemu udrihanju prikimavajo, ali pa tisti, ki gredo še dlje. Na književnem družbenem omrežju Goodreads tako pod najnižjo oceno bralke, ki tudi prizna, da knjige sploh ni v celoti prebrala, in jo po petnajstih prebranih straneh – očitno z vnaprejšnjim mnenjem oziroma besom – raztrga, doda, da se

avtor, tudi iz objektivnih razlogov, ne bo več drsal na bajerju. Ne gre torej samo za nespoštovanje do starejših, temveč je v tem in drugih, malo bolj subtilnih odzivih, opaziti tudi barbarsko nespoštovanje do mrtvih, ki se organsko razrašča iz opisane mentalitete. Podobno smo pred časom lahko brali tudi v kolumni znane kritičarke v *Delu*, ki je direktno naslavljala starejše generacije, češ da na srečo počasi odhajajo. Pri tem je treba poudariti, da se pokojnik niti ne more braniti, podati svojega pogleda, temveč je vsesplošno blatenje ustvarilo javno podobo, ki je v nasprotju z njegovim dejanskim karakterjem.

Med drugim se je omenjalo tudi denarno nagrado, ki bi prav prišla kateri od avtoric, če bi jo dobila. Če pustimo ob strani sumljivo predpostavko, da bi literarne nagrade morale postati enkratna izplačila socialne pomoči, menim, da bi se s tem izgubil smisel nagrad, če sploh kakšen je, in da bi za takšno pomoč morale poskrbeti druge institucije. Tudi v tem primeru gre za progresistično vsegliharstvo, ki ustvarja dva fiktivna, med seboj sprta svetova, pri čemer se v času »alternativnih resnic« in vsesplošne inflacije »dejstev« povsem transparentno tvorijo neverjetni konstrukti. Po javno dostopnih podatkih nobena od nominirank nima ravno hudih eksistenčnih tegob, ena od njih pa pripada rodbini, ki je tesno vpeta v ljubljansko akademsko-kulturniško elito. Takšno karikiranje socialističnih politik je prisotno, denimo, tudi v knjigi ene od nominirank. Ta, kot prvo, sploh ne ustreza definicijam romana, in je bila najbrž uvrščena na podlagi poštenega raztegovanja pojma in političnega sentimenta. Nadalje, knjiga na vsaki strani avtorico postavlja v vlogo žrtve, dela jasne ločnice med revnimi in premožnimi, zatiranimi in vplivnimi, to pa v deželi, ki velja za eno najmanj socialno razslojenih. Na osnovi svojega francoskega vzora, knjige *Vračanje v Reims* avtorja Eribona, želi francoske sociološke uvide preprosto prenesti na povsem drugačno slovensko socialno ozadje, pri tem pa neprestano gradi vlogo žrtve. Tako je v knjigi tudi moj prijatelj, resnično obrobni prekarec, ki je v času pisanja v blokovskem stanovanju skrbel za hudo bolnega starša, označen za nekakšnega buržuja. Njegov edini greh je, da se je na Radiu Študent ukvarjal z delom Danila Kiša, za katerega se zanima tudi avtorica. S tem ne trdim, da je njena knjiga slaba ali da ne nakazuje nekaterih pomembnih vprašanj; v mislih imam predvsem to grandiozno performiranje nekega vesoljnega konflikta.

Nagrajeno delo *Ne bom se več drsal na bajerju* je označevano za nekakšno meščansko delo, čeprav ima avantgardno formo, kar znova izpričuje, da knjige nihče ni odprl (priznam, da je tudi sam še nisem prebral – to nameravam – vendar sem se vsaj dovolj pozanimal o nekaterih njenih temeljnih potezah). Na podlagi vsega omenjenega lahko sklepamo, da se z dejanskimi nominiranimi teksti niti niso ukvarjali; zahtevano, kot po kakšnem partijskem dekretu, je bilo, da nagrado dobi ženska. Nominiranka je v svojem tekstu za *Mladino* celo zapisala, da je žirant prišel sporočit izbor z držo, ki je izražala vednost, da so opravili slabo delo. Skratka, opravili so slabo delo, ker ni bila nagrajena sama ali vsaj ena od oseb njenega spola. V vsaki civilizirani srenji bi bila takšna izjava razumljena kot izraz barbarstva, toda ne, v trenutni literarni krajini celo dobi podporo. Lahko bi rekli torej, da gre za posebno socialno in medčloveško anomalijo, ki se na žalost ujema tudi s svetovnimi tokovi.

Za tovrstno medčloveško držo, ki dobiva določeno družbeno potrditev, je po psihološki logiki značilno tudi pomanjkanje samorefleksije. Ena od nedavnih

nagrajenk za drugo nagrado – podelil sem jo sam kot predsednik žirije – je na omrežju Facebook neprestano govorila o nekakšnih »vzorcih v polju«, pri tem pa izpustila »vzorce«, ki se jih poslužuje sama. Med zasebno debato je omenjala primer, ko je nekdo žiriji rekel, da jih Jančar že čaka spodaj v gostilni, potem pa je dobil nagrado. Pustimo ob strani ignoriranje možnosti, da je Jančar dobil nagrado, ker je napisal dober roman, saj je vendarle morda najboljši slovenski romanopisec (še en izraz pomanjkanja spoštovanja do veščine in izkušnje), in da je takšen hec morda nespodoben, ni pa noben resen pritisk … Sogovornica je namreč popolnoma spregledala, da je tudi sama kljub moji nekoliko odklonilni drži neprestano želela vzpostavljati osebni odnos, potem ko sva bila dolgo časa sprta, in to ravno od trenutka, ko sem nagrado prejšnje leto dobil sam, kar je pomenilo, da bom naslednje leto v žiriji.

Omeniti moram svetohlinstvo neoliberalnih identitetnih politik in opisanih sekularnih gnosticizmov, ki z jasnimi črtami delijo svet na privilegirane in deprivilegirane, zatirane in zatiralce. Nekoč sem bil z dvema kolegicama pesnicama na literarnem izletu v Švici, ki je bil sicer fiktiven, saj švicarski kolegi niso želeli opraviti svojega dela dolžnosti zaradi zaposlenosti. Odpravili smo se, skratka, na izlet, plačan z javnim denarjem, saj ni bilo druge izbire. Obe pesnici kot svojo identiteto izpostavljata lezbično spolno usmeritev in gojita feministično držo. Ena od njih me je, skratka, vprašala, če se kot pripadnik manjšinskega verstva počutim ogroženega pred tedanjo oblastjo. Nisem točno vedel, kaj naj odgovorim, saj se je v polju težko znajti brez novoreka. Hotel sem reči, da je na stvar treba gledati malo z distance, morda s perspektive večnosti; tako bi videli, da ta oblast ne predstavlja kakšne posebne nevarnosti, da je morda največja nevarnost sebi. In z današnje perspektive bi lahko rekli, da ni nič bolj prestopala zakonskih omejitev kot trenutna – spomnimo se zdajšnjega kadrovanja na Policiji, poskusov prepovedi določenih društev, ki spominjajo na izpis raperja Zlatka iz razvida samozaposlenih, pa izplačila nagrade Svetlani Makarovič (skoraj kot nagrade za njeno izjemno sovražno retoriko). Hotel sem reči, da verjamem v nekaj več kot dnevno politiko in da ne želim tega življenja preživeti v dnevnopolitičnih paranojah ter da stvari niso tako preproste. Na polju kulture sem kot musliman gotovo imel prednost, tako kot jo ima trenutno tudi ona kot feministka. Vsekakor prednost pred ustvarjalci krščanskega ozadja, ki so gotovo v največji meri izločeni iz sfer nagrajevanja in večje medijske pozornosti. Če je bilo pred desetimi leti v literaturi lažje biti starejši moški, je danes morda obratno. Nagrade za poezijo, denimo, dobivajo skoraj izključno ženske, večina nagrajenih kritičark je žensk, zelo pa se spodbuja in medijski prostor omogoča mladim avtoricam s progresističnimi stališči – gotovo več kot vsem ostalim moškim. Čeprav se opisani milje izpostavlja kot levičarski, v teoriji historično razmišljujoč, je v praksi popolnoma ahistoričen, nezmožen spremljati sprotne spremembe v razmerjih moči, svet vidi kot zamrznjeno bitko med dobrim in zlim, pri čemer je povsem jasno in nespremenljivo, kdo je dober in kdo slab.

Pomanjkanje samorefleksije je povezano tudi s skrajnim imanentizmom in kratkovidnostjo, v kateri nadomestek temeljnega življenjskega obzorja predstavlja narcisistično stopanje v vlogo žrtve in strastno vsakodnevno demoniziranje nasprotnikov, samouresničujoče se prerokbe ustvarjanja sovražnikov. Vse to odvrača pogled od temeljnih eksistencialnih dilem, s katerimi se mora soočiti

vsaka zrela oseba. Od tod tudi agresivni infantilizem. Umetnost se tako zvaja na servisiranje neke ideologije in politične opcije. Kadar je ta v opoziciji, deluje rušilno – spomnimo se le vandalizmov in mnogih drugih pritiskov pod prejšnjo vlado –, kadar pa na oblasti, skrbi za njeno promocijo in prikrivanje njenih grehov. V tem pa javnost, ki vsekakor ne more biti sestavljena iz samih neumnežev in primitivcev, kot si nekako predstavlja del kulturniške elite, upravičeno prepoznava vprašanje, kakšen je sploh smisel subvencionirane kulturniške produkcije. S tem del te elite pod voz meče številne kulturnike, ki pošteno in smiselno opravljajo svoje delo, od glasbenikov do različnih tehnikov in mnogih drugih, ki jih nikoli ne opazimo v medijih. Del kulturnikov si neprestano prisvaja glas kulturnikov kot celote.

V odzivih se je odvil tudi tipični proces idealiziranja in poniževanja, ki je značilen za narcistični pogled na svet. Na začetku, ko je žirija v izbor uvrstila štiri avtorice in knjige, ki ne ustrezajo klasični formi romana, je bila slavljena. Po podelitvi je padla na najnižjo možno točko. Razum ima pri kulturnih vprašanjih sodobnosti vedno manj vloge, vedno več pa slabo uravnavana čustva (pri čemer seveda ne ciljam stereotipno na ženski spol, temveč na splošno populacijo). Spregledana je bila tudi neogibna kompleksnost skupinskega odločanja in demokratičnih procesov, ki vodijo do kompromisov in odločitev, motiviranih še kako drugače kot politično. Pri sodelovanju v žirijah lahko izkusimo povsem nepričakovane zasuke in kompromisne rešitve, ki so del demokratičnega življenja.

Očitalo se je tudi temi nagrajenega romana, kar je še en dokaz tendenc, da se ne bi odločalo v oziru literature kot celote, v kateri je političnost zgolj ena dimenzija, temveč izključno ideološko. Zanemarja se tudi druga svetovna vojna kot izrazito travmatičen in formativen trenutek slovenskega naroda, o katerem je vsekakor dobro govoriti z najrazličnejših perspektiv, vse dokler se travma nadaljuje. O katerem se sicer še kako govori, ko se idealizira revolucijo, in ki se ga še kako zanemarja, ko je treba govoriti o povojnih pobojih in dostojnem pokopu njihovih žrtev. Tudi na tem področju je prisotna dvoličnost, ki jo izpostavljam, čeprav ne trdim, da so same avtorice nagnjene k tovrstnemu enostranskemu razmišljanju. Za eno namreč osebno vem, da so povojni pregoni tudi del njene družinske zgodbe, in glede na pisanje bi ocenil, da tudi druge niso nagnjene k mitologijam nove »rdeče buržuazije«.

Zapisi ob podelitvi kresnika po mojem niso izoliran pojav, temveč izraz stanja duha in trenutnega razumevanja statusa državno podprte kulture. Če je v preteklosti ta služila razvoju meščanske države, je danes podrejena neoliberalnim procesom in njihovim kulturnim derivatom, uveljavljanju novega konsenza pod krinko levičarskega projekta. Drugje bom utemeljeval, zakaj ta projekt ni levičarski, ob treznem opazovanju pa lahko zlahka opazimo, da je imaginarij rdečih zvezd, popfeminizma in mnogih drugih elementov nekakšno skrpucalo, ki nima jasne ideološke linije in se opira zlasti na antijanšizem, v ozadju katerega je predvsem cinična volja do politične in simbolne moči. Iz te volje pa izhaja novorek, ki skuša zamejiti meje notranjih svetov in misli in ki znatno omejuje možnosti umetniškega izražanja, spodkopava njegove duhovne, duševne in etične dimenzije ter ga zvaja na stalno recikliranje politikantskega moraliziranja.

Intervju z Winfriedom Behlauom

»Vrgla bom tega Ruska v steno!«

Pogovarjala se je Nataša Konc Lorenzutti.

Oktobra 2022 sem se s prijateljico in kolegico Majo Weiss udeležila kongresa združenja Lebensspuren v mestecu Wernigerode v Nemčiji, na katerem se srečujejo še živeči otroci, rojeni v tajnem Himmlerjevem programu Lebensborn. Mnogi še danes ne vedo, kdo so bili njihovi starši. Ker pa je teh, rojenih med drugo svetovno vojno, vedno manj, se jim zadnja leta pridružujejo mlajši ljudje, prav tako iščoči svoje korenine, ki so izgubili družine zaradi povojnih obračunov. Na kongres je tako zdaj že drugič prišel tudi upokojeni učitelj matematike in fizike Winfried Behlau.

Razsežnosti poškodb, ki jih povzročijo vojne in revolucije, se pokažejo šele desetletja po tem, ko nastopi mir. Velikansko platno, ki je dušilo življenje, se počasi razkraja, od njega nazadnje ostanejo mikrovlakna. Žalostno pa je, da se platna vojn tkejo brez prestanka. Tkejo in razpadajo, tkejo in razpadajo …

Spoštovani gospod Winfried, počaščena sem, da ste mi pripravljeni povedati svojo zgodbo.

Že samo to, da sem spregovoril, me osvobaja. Moja mati je bila Nemka iz Vzhodne Prusije. Leta 1942 je rodila drugo hčer, njen mož je prišel iz oporišča, da je videl njo in otroka. Potem pa so ga poslali na rusko fronto. Čez pol leta je umrl za pljučnico. Koenigsberg, kjer je mati živela – to je danes Kaliningrad –, so zavezniki 30. avgusta 1944 zbombardirali, zato se je z otrokoma umaknila na družinsko posestvo v pokrajini Allenstein, ki je danes na Poljskem, k svojim staršem. Po koncu vojne, ko je Rdeča armada prodrla v Nemčijo in se je začelo množično posiljevanje žensk, ji je bilo sprva prihranjeno, njenima sestrama pa ne.

Sta bili posiljeni?

Velikokrat. Mojo mater sta reševali hčerki, ki sta se je oklenili, ko so prišli ruski vojaki. Ti so imeli radi otroke, zato se matere niso dotaknili do julija. Nato se je zgodilo tudi njej. Zanosila je in hotela splaviti, sedela je v vroči vodi, vendar ji je spodletelo. V domači hiši je potem rodila mene. H krstu sta me nesli teti. Dobil sem dve imeni: Winfried Johannes. Čez tri mesece me je mati posadila v star voziček ter s hčerkama in sestro pobegnila v Zahodno Nemčijo. Prišli smo v majhno mesto, ki je bilo polno beguncev. Policija nam je dodelila sobo v hiši družine, ki med vojno ni ničesar izgubila, zato so se bali, da jim bomo mi, »izmečki z vzhoda«, kaj vzeli. Začel se je mamin boj za obstanek. Zima je bila tistega leta, na prehodu v 1947, zelo huda. Obiskala sta nas mamina brata Otto in Karl ter ji pomagala opremiti sobo. Mama je toliko časa hodila prosit v pisarno za socialno pomoč, da je dobila staro pečko s tremi nogami, ki sta jo strica nekako namestila, da smo

Winfried kot otrok z materjo in sestrama; foto: osebni arhiv

imeli kurjavo. Nato sta se vrnila v Vzhodno Prusijo. Ker nisem imel rojstnega lista, je mati obiskala matični urad. Dobil sem njen dekliški priimek Stuhrmann, vendar je dve leti pozneje, 1948, to popravila, tako da sem se tudi jaz pisal enako kot ona, po njenem možu in očetu svojih sester. Nikoli nisem imel težav z njima, samo starejša, rojena leta 1939, mi je enkrat rekla, da z razkrivanjem svoje zgodbe »mažem« našo mater. Tega mi ni očital nihče drug.

Torej ste odraščali v družini?

Tako je. Dokaj normalno. Iz borne sobe smo se kasneje preselili v drugo stanovanje, na rob gozda, k ljudem, ki so bili zelo prijazni. Vendar je takrat za normalno veljalo tudi to, da so odrasli pretepali otroke, tako doma kot v šoli. Pri nas je na vrhu omare ležal usnjen pas s kovinsko zaponko, ki sem se ga zelo bal. Če sem se umazal ali padel v lužo, sem jih že dobil. Samo misel na zvok pasu, ki udarja po moji zadnjici, me je spravila v jok. Mama je »izbijala slab značaj iz mene«. Menila je, da brez tega postopka »ne morem biti dober, niti sprejemljiv, saj sem otrok zločinca«. Včasih sem se dovolj hitro izmuznil pod posteljo, kjer me pas ni dosegel. Šele ko se je mama pomirila, sem si upal ven. Največkrat pa mi ni uspelo zbežati, padalo je in padalo, sestri sta jokali in prosili mater, naj neha. Končala je šele, ko je bila popolnoma izčrpana. Zjokala se je še sama, nato pa odšla in me pustila samega.

Kako ste izvedeli, kaj se ji je zgodilo?

Nekega dne, ko sem imel trinajst let, bilo je dan po mojem rojstnem dnevu, je mama pila kavo za mizo ob oknu. Sedel sem z njo, ona pa me je vprašala: »Ali veš, od kod pridejo dojenčki?« Rekel sem: »Seveda vem, devet mesecev rastejo v materi, potem se rodijo …« Nikoli prej nisem razmišljal o tem, še manj pa o tem, kako pridejo v mater. Veliko družin je bilo takrat brez očetov, ker so do aprila 1945 moški množično umirali v vojni, tako da jih otroci niso poznali. »Pa veš, kdaj je Papi, moj mož, umrl?«

Prestreljena slika Srca Jezusovega; foto: osebni arhiv

Odgovoril sem zelo počasi: »Tisoč devetsto dvainštiridesetega ...« In prešinilo me je spoznanje. Ostal sem miren in zbran. »Kdo je moj oče?« sem vprašal. Takrat mi je povedala, da jo je ruski vojak ... Besedo »posilil« je rekla komaj slišno. »Saj je vseeno,« sem odvrnil. »Samo da me imaš ti rada.« Mati je bila videti olajšana. Obrisala si je oči in šla v kuhinjo pomivat posodo. Nikoli več nisva govorila o tem.

Do trinajstega leta ste mislili, da imate istega očeta kot vaši sestri?

Da. Če se nečemu izogibaš, tega ne vidiš, ne prepoznaš. Po razkritju sem se obtoževal in se sramoval, saj se o Rusih ni govorilo nič dobrega. Nekdanji nacisti so jih imeli za neumne in umazane. Postal sem še bolj plah in nisem z nikomer govoril. Že samo ob omembi besed »Rus« ali »oče« sem se začel tresti. V petem razredu me je učiteljica poklicala v zbornico in me vprašala, ali je bil moj oče oficir in kdaj je umrl. »V Rusiji leta 1942,« sem nedolžno rekel in se neznansko bal za svojo usodo. Nič se ni zgodilo. Še danes je v mojih šolskih dokumentih podatek o očetu nedotaknjen. Štirideset let pozneje se je na srečanju z nekdanjimi sošolci nekdo, ki je imel seznam z našimi podatki, šalil na račun površnosti uradnikov, češ da je pri mojem očetu vpisana napačna letnica smrti. Šele po več desetletjih sem si upal vprašati mamino mlajšo sestro, kaj točno se je zgodilo. Povedala mi je, da sta na domačijo prišla ruska vojaka z motorjem. Zgrabila sta mojo mater in jo nesla v dnevno sobo, ki je imela steklo na vratih, zato je teta vse videla. Eden od njiju, mladenič približno dvajsetih let, ki sem mu po očeh podoben, je rekla teta, se je najprej obrnil k sliki Srca Jezusovega na steni, preluknjal jo je s strelom, nato je položil mojo mater, ki je kričala in se otepala, na mizo, in jo posilil. Ko sem prišel na svet, se je mati obrnila stran od mene in zavpila: »Vrgla bom tega Ruska v steno!« Potem je ona, moja teta, vzkliknila: »Pa tako lep otrok je!« Hotela me je vzeti in skrbeti zame, vendar ji moja mati tega ni dovolila. Dojila me je in preživel sem. Veliko takšnih otrok pa je takrat umrlo. Teta, ki je imela osemnajst let in je bila večkrat posiljena, je prav tako zanosila, vendar je v tretjem mesecu splavila po naravni poti. Hudo je krvavela in se komaj izvlekla. Povedala mi je še, da njen mož ne ve ničesar o tem.

Ali ste potem raziskovali naprej?

Sem. V materini nočni omarici sem našel poročilo, zapis o tem, kaj se ji je zgodilo. Bilo je 26. julija 1945. In jaz sem se rodil točno devet mesecev po tem datumu, kar je bil zame neizpodbiten dokaz, da sem otrok posiljevalca.

Winfried s svojim stricem; foto: osebni arhiv

Kakšen pa je bil vaš odnos z materjo? Šokirana sem nad tem, da vas je želela uničiti, ko ste se rodili. Zanjo je bilo zelo težko, vem, nikakor je ne obtožujem, vendar me zanima, kaj je bilo potem, kdo je na začetku skrbel za vas, če ona tega ni zmogla. Sta vas negovali teti, stara mati?
Ne vem. Samo to so mi povedali, da je takrat vladala revščina in je ljudstvo stradalo, zato me je mati morala dojiti. S tem je nehote sprejela moj obstoj in bližino. Mislim, da ženska ne more sovražiti otroka, ki pije njeno mleko. Vendar je večkrat, ko je zaprosila za socialno pomoč, imela težave, ni je dobila in ko bi morala podati izjave v zvezi z mano, je raje zavrnila pomoč, kot da bi priznala, kaj se ji je zgodilo. Deset let po mojem rojstvu je izšel nekakšen odlok o nas, ki smo se rodili iz posilstev. V predalu nočne omarice sem našel dokument, v katerem je pisalo, da sem »vojna škoda«. Ne »vojna sirota«, kakor moji sestri, ampak »škoda«, kot izgubljena krava ali uničeno mesto. Mama se je ravno zaradi te sramote otepala uradov, požreti je morala celo opazko, da se je z ruskim vojakom zabavala. Ali pa, da laže samo zato, ker hoče denar. Zato dolgo nisem imel dokumentov in zavarovanja, kot da ne obstajam. Pa tudi kaka opazka me je kdaj močno zadela. Denimo, ko je sestrin mož govoril o nekem »pankrtu« in sem spoznal, da misli mene.

Bili ste zapisani smrti, izid neuspelega splava ste. Kako pa ste sprejeli življenje, ki vam je bilo podarjeno na tako grozovit način?
Spomnim se posebnega dogodka. Imel sem trinajst let in pol, bile so počitnice, sedel sem na okenski polici in si želel, da bi umrl. Pomislil sem, da bi se zagotovo ubil, če bi skočil dol. Pozneje sem večkrat razmišljal o načinih, kako bi končal svoje življenje. Nekega dne, kmalu po tem dogodku, sem delal z mamo na vrtu, s samokolnico sem vozil kompost s kupa na zelenjavno gredo. Bilo je težko delo in priznam, da ga nisem rad opravljal. Samokolnica se je nagnila na napačno stran, zato sem kompost narobe stresel, skujal sem se, nekaj zagodrnjal in stekel po stopnicah v svojo sobo. Mama je rdeča od jeze prišla za mano, s pasom. Njena roka se je dvignila nadme. Zaščitil sem svoj obraz s pestmi, oba sva kričala, jaz od bolečine, ona od neobvladljive jeze. Tepla me je po obrazu in telesu. Nenadoma pa sem se vrgel s hrbtom na posteljo, razprl roke in se nisem več branil, prazno sem jo pogledal in zavpil: »Zakaj me ne premlatiš do smrti? To bi lahko naredila že prej!« Priletel je le še en udarec, potem je mama odšla, jaz pa sem obležal, ihtel na postelji in se nisem mogel premakniti. Moja glava je bila prazna, želel sem si smrti. Mama me ni nikoli več udarila. To je bil ključni trenutek, prelom. Zavedam se, da je hotela iz mene stresti mojega očeta. Ne vem, kdaj me je v resnici sprejela. Mogoče potem, ko sem že hodil na fakulteto in sem uspešno delal izpite. Postal sem spodoben človek. Ne vem, pozneje se je nekako zaprla, zavračala je stike z ljudmi. Šele pri

osemdesetih je postala bolj prijazna, topla, prijetna stara gospa, zaradi demence je pri devetdesetih odšla v dom, vendar je umrla šele, ko je imela že skoraj 103 leta.

Gospod Winfried Behlau danes; foto: osebni arhiv

Kakšen odnos pa sta imela, ko je bila stara? Sta se zbližala?

Sva. Samo včasih sem se je sramoval, ker je bila nevljudna in je glasno govorila o drugih.

Imate otroke?

Da, tri sinove. Najstarejši se bojuje z mentalnimi težavami. Verjetno je to moja dediščina. Mlajša dva sta v redu. Dolgo jim nisem povedal svoje zgodbe. Bila je skrivnost. Govoril sem z ženo, preden sva se poročila, z njimi pa ne. Povedal sem jim šele tik pred izidom svoje knjige. Vprašal sem jih, ali jih moti, če pričujem o tem, pa so mi rekli, da ne. Enkrat je moj vnuk za mizo dejal, da ima sošolca, ki je do ene osmine Američan. »Jaz sem pa do ene osmine Rus,« je dodal, pogledal druge moje vnuke in jim razložil, da imajo tudi oni v sebi osminko ruske krvi. Njim se moj izvor ne zdi nič posebnega, danes je veliko otrok brez očetov. Zame pa je bilo že samo v cerkvi, ko smo molili *Oče naš*, nemogoče izgovoriti besedo »oče«. Nisem mogel. Še potem, ko sem bil star štirideset, petdeset, šestdeset let, mi je ob tej molitvi zadrgnilo grlo. Ali pa, ko je bil sestrin zaročenec z nami za božič in je pel božične pesmi. Umaknil sem se v samoto in jokal. Ali pa, če je kdo rekel, da sem podoben očetu, možu moje matere.

Ste kdaj skušali najti biološkega očeta?

Ne. Če bi ga iskal, najbrž ne bi našel njega, ampak njegove otroke in vnuke. Kaj naj bi jim rekel? Če bi oče imel ljubezensko razmerje z mojo materjo, bi bilo lažje, toda posilstvo … Naj jim razkrijem njegov zločin in zlomim še njih?

Posiljevanje nemških žensk je bila ruska vojaška taktika.

Tudi nemška v Rusiji, srbska v Bosni, to poznamo v Sudanu, Ruandi, Siriji, Afganistanu, povsod, kjer so vojne. Veliko nas je, ki smo se rodili iz posilstev. Mnogo jih je umrlo, še preden so se rodili. Ne vem, kako je zdaj s posiljenimi ukrajinskimi dekleti in ženami. Če so zanosile, bodo kmalu rodile. Ali pa so njihovi otroci že mrtvi … V našo skupino je samo enkrat prišel mož, ki nam je na kratko povedal svojo zgodbo. Strnil sem jo v besedilo z naslovom *Pravzaprav*. Takole gre: »Pravzaprav imam sedem očetov. Toliko jih je padlo na mojo mater. Pravzaprav bi oba, ona in jaz, morala biti mrtva. Ker jo je zadnji hotel ustreliti. Pravzaprav ga je eden izmed sedmih ustavil. Želim si, da je ta moj oče. Pravzaprav še zmeraj ne morem govoriti o tem. Toda iz mene prihaja kot krik. Pravzaprav potrebujem pomoč. Morda bom nekoč spregovoril. Pred smrtjo. Morda.«*

*https://russenkinder-distelblueten.de/english/

Matija Remše

Doživetja in spomini

Ivan Kordež: *Doživetja in spomini*; 14,8 cm x 20,3 cm; vez. in broš.; ilustr.; 202 str.; Slovenske večernice 153; RZ MD 2003

Doživetja in spomini bi bil do neke mere lahko tudi podnaslov prispevkov, ki jih zdaj že vrsto let pripravljam za to rubriko revije *Zvon*. Težko bi natančno opredelil, kaj me je napeljalo na to, da s police vzamem prav te večernice. Morda dejstvo, da so izšle v isti zbirki kot v prejšnjem *Zvonu* orisana knjiga srednjeveških pobožnih zgodb. Ali pa strahotna naravna ujma v začetku letošnjega avgusta, ki je zamajala naša lahkotna prepričanja v redno ponavljajoče se naravne okoliščine, ob katerih pozabljamo na opozorila o svetovnem ogrevanju in klimatskih spremembah. Podobno kot so ta neurja nepredstavljivo prizadela naše sodržavljane in sorodnike, so namreč tudi poplave, zabeležene in z vsaj nekaj fotografijami dokumentirane v izbranih večernicah, prizadele Prevalje leta 1926. Nemara pa sem po tej knjigi posegel zato, ker sta mi od nekdaj blizu zdrava kmečka pamet in naraven odnos do življenja.

Zaradi naklonjenosti do takega odnosa do življenja je mnogo knjig v Redni zbirki izšlo izpod peres preprostih, a srčnih ljudi. Pri nekaterih od njih tudi sam nisem brez krivde, ne le za tiskarske napake, ki so neizbežne, temveč tudi za druge, ki jih ne bi smelo biti. Sčasoma smo se vsi, ne le jaz, naučili, da je k sodelovanju dobro pritegniti strokovnjake in strokovnjakinje za jezik (kar je bila sicer v prejšnji praksi Mohorjeve že stalnica, če uredniki niso bili ravno »od foha«, kot so rekli).

Lektorico pričujoče knjige sem spoznal že nekaj časa prej, ob pripravi besedila za knjigo *Krotimo televizijo*, ki je izšla v Redni zbirki. S knjižnega sejma v Pragi jo je prinesel dr. Dular, ki je malo pred tem postal glavni urednik Mohorjeve družbe. Prevod je bil zaupan že starejši profesorici češčine. Bil je nekoliko nebogljen in oddali smo ga v lekturo gospe Nives Vidrih. Ni vedela, ali bi besedilo na novo prevedla ali naj se loti lekture. Iz spoštovanja do svoje profesorice je izbrala drugo možnost in z razmeroma malo, a do potankosti premišljenimi posegi v besedilo dosegla izvrsten rezultat. Takrat sem ji v jezikovnih zadevah začel popolnoma zaupati. Tako je naneslo, da sem ji izročil v jezikovni pregled *Spomine in doživetja* zavednega, naprednega in vernega slovenskega koroškega kmeta Ivana Kordeža (rojenega 1893 na Prevaljah in umrlega prav tam leta 1979, v starosti 86 let), ki jih je uredništvu ponudil v objavo Jože Praper, avtorjev nečak in pisec prvega od treh uvodov na začetku knjige. Iz Praperjevega uvoda navajam tole:

> Knjiga je tudi spomenik številčno in duhovno močnim kmečkim družinam tistega časa. Zanimiva za današnji čas je velika »Dobrovnikova« družina Petra in Neže Kordež, ki sta imela 12 otrok, šest fantov in šest deklet. Najstarejši sin Ivan je prevzel kmetijo in je avtor te knjige. Vsi strici in tete so preživeli obe svetovni vojni in dočakali visoko starost. Štirje bratje so bili udeleženi v prvi svetovni vojni. Zadnja je umrla moja Mama Micka ali Marija, stara devetdeset let. Najmlajši izmed fantov, Zdravko, je bil kar 36 let dekan v »Slomškovi« Vuzenici. Tu se je nekdanji vuzeniški dekan Anton Slomšek odločil, da ustanovi prvo slovensko knjižno založbo – in to že leta 1843. Mohorjeva Družba je bila ustanovljena šele leta 1851, zaradi velikih nasprotovanj takratne uradne Avstrije.

Na drugem srečanju rodbine Kordež, po domače Dobrovnik, se je 22. 6. 1991 (štiri dni pred osamosvojitvijo Slovenije) na Ivrčkem jezeru pri Kotljah zbralo kar tristo pripadnikov velike Dobrovnikove rodbine, ki je tedaj štela tristo štiriinštirideset članov, Bilo nas je kar sedeminpetdeset bratrancev in sestričen. Glavni organizator srečanja rodbine, tudi sedaj lastnik originalnega rokopisa te knjige, je bil bratranec Jože Kordež, sin avtorja te knjige.

Fotografije starih in novih Prevalj sem poleg avtorjevih zbral sam iz lastnega arhiva, nekaj, zlasti zemljevid, jih je iz knjige *Prevaljska zgodovina*, iz leta 1968, avtorja Ernesta Brložnika s Prevalj, sedaj dekana v Vuzenici.

Lektorica je povzetek vsebine in svoja razmišljanja ob rokopisu podala v spremni besedi z naslovom: *Smelo in pokončno skozi življenje*, ki stoji kot drugi uvod na straneh od 9 do 14.

Ivan Kordež /.../ pripoveduje v svojem avtobiografskem delu o dveh vidikih svojega življenja: v osebnejšem o svojem otroštvu, odraščanju, o svoji udeležbi v prvi svetovni vojni, o drugi svetovni vojni, ki jo je doživljal kot kmet; v splošnejšem, bolj družbenem pogledu pa predstavlja zgodovino svoje širše okolice in predvsem podrobno izriše gospodarsko-kulturno, etnološko podobo koroških krajev od začetka 18. Stoletja naprej. Pretekli časi se mu zdijo v nekaterih pogledih na trenutke celo idilični v primerjavi z obdobjem njegovega lastnega življenja. Še bolj temeljito in osebno doživeto pa prikaže razburkano povojno obdobje, katerega burne dogodke je sam izkusil na lastni koži, predvsem zadružništvo. To so zapiski človeka, ki je zaradi svoje poštene naivnosti večkrat potegnil kratko, posebej v negotovih povojnih časih. Kajti kdor je pač ravnal v skladu s svojo naravo, značajem in preprosto, a pošteno kmečko zdravo pametjo, vendar v nasprotju s prevladujočim duhom povojne »revolucionarne« iznajdljivosti in pridobitništva, je nedvomno prišel navzkriž z oblastjo. In Kordežu, ki se ni dal premotiti zaslepljenosti in umetnemu opoju »svobode« in ni tulil v en rog z oblastniki, se je to nedvomno zgodilo. Obdobja svojega razgibanega življenja in časa, v katerem je živel, prikazuje predvsem iz perspektive človeka, ki živi na zemlji in diha z njo, iz njegovih zapisanih besed pa veje velik posluh za kmeta in vse težave, s katerimi se je moral ubadati, bodisi v Avstro-Ogrski bodisi v obeh Jugoslavijah. /.../

Trudil se je, da bi svojim kmečkim kolegom olajšal kmetovanje in življenje, zato je večkrat prišel navzkriž z novimi oblastniki, doživljal različne spletke, metanje polen pod noge, neurejenost vseh vrst, nagajanje, ker s svojim posestvom ni hotel v zadrugo, ker ni hotel stopiti v partijo, večkrat so mu naložili odgovornost za stvari, za katere ni bil kriv, deležen je bil krivičnih obtožb in moral se je spopadati s človeško zahrbtnostjo, samopašnostjo in lenobo. Kordeževa pripoved o povojnih letih je odlična ilustracija tega časa, v katerem so najbolj uspevali tisti, ki so ribarili v kalnem. Avtor tukaj opisuje naravnost tragikomične dogodivščine (tako se nam zdi iz današnje, udobne perspektive, takrat pa so bile to seveda hudo resne zadeve), na primer že prav butalske pripetljaje s prodajo gnoja in apna in blata, imenovanega gnojilo, ter opeke. V isto kategorijo spada tudi obtožba, da je živina, ki jo je imel Kordež na skrbi, uničila gozdne sadike (vse skupaj mu je bilo podtaknjeno) in je bil po zakonu o malomarnem gospodarstvu obsojen na štiri mesece prisilnega dela, pogojno za dve leti. Zelo živahno in slikovito je Kordež opisal svoje tri pritožbe v Beograd, ki jih je sestavil na pobudo nezadovoljnih kmetov. Prvi, v kateri se je pritožil zaradi prevelike

oddaje živine, so ugodili. Druga, s katero je želel doseči znižanje previsokih davkov, je naletela na gluha ušesa. Za tretjo pritožbo zaradi uvedenih novih davkov (na vse mogoče, tudi na pse čuvaje) pa je Kordež sestavil še tako imenovano resolucijo, v kateri je opisal stanje kmetov in njihove zahteve. Ta je dvignila veliko prahu in je bil zaradi nje sedem tednov v priporu z obtožbo gospodarske sovražne propagande, nato pa ponovno pogojno obsojen. /.../

Pri teh spominskih zapisih je treba še enkrat poudariti, da je Kordež obiskoval izključno nemško šolo (šest razredov) in da se je brati in pisati slovensko naučil sam. Njegov rokopis kljub nekaterim pravopisnim pomanjkljivostim izkazuje precejšen čut za pisanje, ki bi se lahko v ugodnejših okoliščinah veliko bolj razvil. Omeniti je treba njegovo pisanje lastnih osebnih in zemljepisnih imen, ki jih je kot neuk človek večkrat zapisoval fonetično. Pri redakciji rokopisa smo večinoma skušali najti pravilno pravopisno obliko, v nekaj redkih primerih, kjer pa te ni bilo mogoče odkriti, smo pustili izvirni zapis. Avtor ima smisel za živo, razgibano pripoved, kar je opazno predvsem tam, kjer pripoved razvije v dialoge in kjer opisuje svoje življenjske izkušnje, predvsem v zvezi z zapleti in skrivalnicami, ki se jih je šla povojna oblast z njim kot predsednikom kmetijske zadruge, dosega pripoved precejšnjo napetost. Četudi je od nastanka rokopisa minilo že nekaj desetletij (končan je bil v šestdesetih letih), ne izgublja svoje aktualnosti. Morda kdaj prej v neokrnjeni obliki niti ne bi mogel iziti.

Tretji uvod pa je Kordežev:

/.../ Ko sem po dveh letih imel že precej napisanega, sem nekoč zapiske pokazal znanemu izobražencu. Omenjeni tovariš mi je svetoval, naj jih znatno razširim, ker je stvar dobra in utegne postati zelo zanimiva.

Obujal sem spomine na svoja mladostna leta, vpletel sem tudi pripovedi ljudi iz tistega časa. Razmišljal sem o propadu in vzponu industrije v Mežiški dolini, o spremembah in življenju delavskega razreda. Kot kmet sem izkusil spremembe v kmetijstvu naše doline v posameznih časih. Mlajšemu rodu sem želel pokazati, kako so naši predniki gospodarili in živeli v eni in drugi državi. Opisal sem nekaj dogodkov po raznih ustanovah, ker se mi je zdelo, da bo mogoče koga zanimalo.

Opisal sem tudi naš dom in naš rod, ki je pred menoj gospodaril na Dobrovnikovi kmetiji. Opisal sem svoje življenje in doživljaje. Vse sem pisal preprosto, po domače, saj nisem učen človek, temveč čisto navaden kmet. Zapiske sem namenil v glavnem domači hiši in preprostemu prebivalstvu naše Mežiške doline.

Za okus po Kordeževem pisanju in z ozirom na aktualno dogajanje predstavljam še odlomek, ki pripoveduje o ruskem vojnem ujetništvu v Ukrajini.

Reharjevi so me lepo sprejeli in prevzeti sem moral vodstvo njihovega gospodarstva in pomagati pri vseh delih. Hrana je bila dobra, skrbi pa manjše.

Gospodične so bile zelo prijazne z menoj, stregle so mi, kolikor so mogle, tako da se mi je zdelo že pretirano. Lepo sem jih ubogal in storil, kar so želele. Ob nedeljah in v prostem času sem bil večinoma pri Franku med svojimi tovariši, ki so me vabili, to pa Reharjevim dekletom seveda ni bilo po volji in sem moral večkrat ostati doma ali pa smo skupaj kam šli. Naročile so Frankovi upravnici Julki, naj me vpraša, kaj mislim o njih.

»Johann!« me je poklicala, »kako ti kaj ugaja tam gor?«

»Hvala, čisto dobro je, sem kar zadovoljen,« sem ji odgovoril.

Kako pa ti kaj gospodične ugajajo?« je še vprašala. »Katero imaš najrajši?«

»Vse tri so zelo prijazne, najrajši pa imam Milito.«

»Zakaj pa se ne ogreješ zanjo? Opogumi se, boš videl, da bo uspeh.««Ali mislite?« ji odvrnem. »Za to bo še čas.«

Razšla sva se in Julka jim je naravnost šla povedat, kaj je izvedela. Po tem pogovoru je bila Milita videti živahna, ostali dve pa nekam potrti. Delal sem se, kot da ni nič, in se vedel kakor prej, in tako smo živeli dalje. Ko pa se stvar le ni premaknila z mrtve točke, me je gospod povabil, naj se peljem z njim v mesto Herson. Zapregel sem konje in sva se odpravila. Med potjo je začel govoriti, česar nisem pričakoval.

»Johann! Moram te vprašati, kaj je s teboj in Milito?« me je prijazno pogleda z nasmehom na ustih, da se ga nisem ustrašil, »zdi se mi, da se imata rada.«

»Že, gospod,« sem odvrnil, »toda jaz z njo nimam nič.«

»Vem tudi to,« je rekel »in to mi tudi ugaja pri tebi. Stvar je namreč takšna: Milita te ljubi, to vem, in če jo ljubiš tudi ti, se brez nadaljnjega lahko poročita, nimam nič proti.«

»Me veseli, gospod! Toda kako si to predstavljate? Tujec sem in nimam nič.«

»Poslušaj, Johann. Moja sinova nista za gospodarstvo, jaz tudi ne bom šel nazaj na Adamovko, ker je moja žena rajši tu, poleg tega sva že stara. Če te je volja, se lahko vzameta in izročil vama bom posestvo v Adamovki, kjer lahko nastopita in začneta gospodariti.«

»Presenetili ste me s temi besedami, gospod,« sem dejal, »toda, oprostite, da vam danes ne morem odgovoriti. To je življenjsko pomembno, imeti moram dovolj časa za premislek. Pri tem bodo še velike ovire.«

»Kakšne ovire?« me je vprašal.

»Ovire glede domovinstva, vere. Katoličan sem, vi protestantje.«

»To se bo že nekako dalo urediti, saj se je že veliko ujetnikov tukaj poročilo.«

»Mogoče, vendar moram še marsikaj pretehtati in premisliti, zato potrebujem čas.«

»Ne bom ti ugovarjal, deloma imaš prav. Le premišljuj in se odloči. Povedal sem ti svoje mnenje.«

Ko sva prišla v mesto, je gospod šel po svojih opravkih, jaz pa sem pazil na konje. Kmalu je opravil in vrnila sva se domov. Molče sva potovala, jaz pa sem opazoval ukrajinsko pokrajino in se zamislil.

/.../ Rešitev tega vprašanja se je pokazala šele jeseni 1917, ko je izbruhnila oktobrska revolucija.

Ob koncu s fotografijami bogato dokumentarne knjige najdemo še tri Kordeževe pesmi in Dodatek – gre za nekakšen epilog o izročitvi posestva v sinove roke in pravični razdelitvi pripadajočih deležev ostalim otrokom.

Dokler bova z ženo še pri zdravju, bova še pomagala pri delu, kolikor bova pač mogla.

Po nasvetu in priporočilu svoje matere sem vsak dan zjutraj in zvečer vse življenje molil, bodisi da sem bil doma, pri vojakih, na fronti, v ujetništvu, zaporu ali bolnišnici. Molitve bom opravljal še naprej, dokler bom živel. Želel bi tudi, da bi bili vsi naši potomci deležni Božjega varstva, ker se pač ne ve, kaj vse lahko človeka v življenju doleti.

POGOVOR

Foto: Kristian Koželj

Dr. Matjaž Barbo

Glasba je Njegov jezik

Pogovarjal se je Kristian Koželj.

O glasbi govori preudarno, poglobljeno in z žarom otroškega navdušenja v očeh. Stavke virtuozno povezuje v misli, iz katerih izhaja jasna zavest, da glasba ni osamelec, ampak je vtkana v zgodovino, filozofijo, teologijo, odtisnjena v našo DNK in v sleherni atom stvarstva, ki vibrira v njenih ritmih.

Čeprav glasba ni bila njegova prva študijska izbira, je dr. Matjaž Barbo leta 1991 diplomiral na Oddelku za muzikologijo Filozofske fakultete v Ljubljani in se istega leta tam zaposlil, sprva kot asistent. Tam predava še danes, od leta 2010 kot redni profesor. Doktoriral je leta 1997 z disertacijo *Pro musica viva: prispevek k slovenski moderni po II. svetovni vojni*, v kateri je problematiziral vprašanje nove glasbe na Slovenskem. Predava estetiko glasbe in novejšo glasbeno zgodovino.

Kot strokovnjak nadaljuje delo svojih profesorjev Andreja Rijavca in Marije Bergamo, pri tem pa vzpostavlja nove modele, ki se odmikajo od historičnega pozitivizma in temeljijo na sodobnih dognanjih sistematične muzikologije ter lastnih spoznanjih o glasbeni estetiki. S svojim metodološkim pristopom se je uveljavil kot eden najvidnejših predstavnikov sodobne muzikologije v slovenskem prostoru.

Sedem let je bil glasbeni kritik pri časopisu *Delo*, več kot desetletje glavni urednik *Muzikološkega zbornika*, štiri leta predsednik Slovenskega muzikološkega društva. Več kot četrt stoletja vodi cerkveni pevski zbor v župniji Ljubljana – Marijino oznanjenje.

Študentje ga imajo radi, o njem povejo, da je izjemno prijeten, inteligenten in umirjen.

Prav takšen je bil tudi vsak trenutek pričujočega pogovora z njim.

Pred slabim mesecem nas je navdušila in tudi vznemirila novica, da so znanstveniki prvič nedvoumno potrdili, da je vesolje prežeto z nekakšnim »mrmranjem«. Gre za nizkofrekvenčne gravitacijske valove, ki jih je profesor astrofizike na Roechesterski univerzi Adam Frank slikovito opisal z besedami: »Pravzaprav je celotno vesolje mongolsko grleno petje. Vsaka zvezda, vsak planet, vsaka celina, vsaka zgradba, vsak človek vibrira v počasnem vesoljskem ritmu.« Če to sveže odkritje znanosti povežemo s tisočletno tradicijo *Ved*, ki v izvor vsega, kar je, prav tako postavljajo zvok kot manifestacijo absolutnega, Om, se poraja vprašanje – je zvok, glasba, bistveno vtkana v ustroj vsega, kar obstaja?

(*Nasmeh*) To vprašanje se mi zdi odlično izhodišče za takšen pogovor. Verjetno bi nanj vsak muzikolog hitro odgovoril pritrdilno. Malo za šalo pa tudi zares bi rekel, da je težko reči, ali je to mrmranje zares globoko, počasno ali hitro, saj so te kategorije znotraj brezčasnega in neskončnega prostora nezanesljive. Ne glede na vse pa bi se s to mislijo lahko povsem poistovetil.

Ravnokar na vaši polici gledam *Božansko komedijo* (pogovarjala sva se v knjigarni na Nazorjevi, op. KK). Dante v njej na nekem mestu pravi, da je to, kar povezuje Stvarnika s stvarstvom, red. Red povezuje ustvarjenino s tistim, ki jo je ustvaril, in to razmerje je zaposlovalo in vznemirjalo celega mislečega človeka od njegovega začetka. Kaj je tisto, kar je vtkano v bistvo sveta, ki ga živim kot posameznik, ki

ga živimo kot družba? Ali ni red tisti, ki nas definira? V dojemanju nekaterih starejših civilizacij je bil ta red hkrati poln nekakšnega nereda, protislovij, denimo neskončno/končno ali naravna števila/iracionalna števila in cel kup drugih nasprotij, ki vpenjajo naš prostor, denimo tudi omenjeno nasprotje visok ton/nizek ton ali hitro/počasi.

Kaj je torej tisto, kar ta red, poln nasprotij, najbolje simbolizira ali ujame? Verjetno števila oziroma še bolje razmerja med njimi. Vse, kar je vtkano v ta svet, tudi to, kar nas definira kot ljudi, so razmerja. Vidimo jih v svetu, v človeku; razmerja urejujejo vse. Ali ni torej red definiran prav z razmerji?

Ta razmerja pa so najbolj jasno izražena prav v glasbi. To so vedeli že v antiki. Glasba je analogija ustvarjenega stvarstva, ki se kaže v razmerjih.

Eden največjih teoretikov, ki se je v zgodovini ukvarjal z glasbo, je bil Boetij. Tudi on ugotavlja, da je ves svet definiran z glasbo. Ko govori o glasbi in njenih treh podobah: *musica mundana, musica humana* in *musica instrumentalis*, pravzaprav govori o razmerjih, s katerimi je urejen svet. Gibanje Zemlje, razmerja med planeti, plimovanja, celo nesrečni dogodki kot denimo nedavne poplave … vse to je ustvarjeno in diha z ritmom razmerij. Tudi človek je »postavljen« v razmerjih, ki definirajo njegov fizis – in čeprav smo si povsem različni, smo si hkrati v teh razmerjih zelo podobni. Boetij se sprašuje, če jih ni mogoče najti tudi v naši notranjosti, danes bi rekli psihi. Ta razmerja so lahko kdaj porušena in takrat nastopi bolezen, tudi psihična, spet drugič pa imamo občutek, da smo harmonični in v sozvočju z razmerji, ki jih najdemo v svetu. Boetij zaključi, da je vse to *musica* – muzika v svetu, v človeku, pa tudi v zvokih v obliki razmerij, ki jih srečamo v zveneči glasbi.

Preden je glasba postala del lepih umetnosti, je skupaj z gramatiko, retoriko in dialektiko, aritmetiko, geometrijo in astronomijo pripadala svobodnim umetnostim, danes bi rekli znanosti – bila je naravni jezik, kot pišete v razpravi *Pomen v glasbi in glasba v pomenu*. Kako se je spreminjala njena vloga?

Na videz in na prvi pogled zares radikalno s spremembo paradigme in premikom iz sveta svobodnih umetnosti, kamor je sodila praktično do sredine 18. stoletja, ko nastopi povsem nov koncept estetike in glasba vstopi v svet lepih umetnosti. Glasba je nedvomno deležna korenitega preporoda in se pravzaprav v veliki meri tudi na novo definira z estetskimi teorijami, ki opredeljujejo tudi druge umetnosti.

Na začetku je bila glasba del disciplin, ki jih lahko imenujemo znanstvene, sploh, ker je bila vključena v tako imenovano štiripotje, *kvadrivij*, skupaj z znanostmi, ki jih definirajo števila. V pitagorejsko-boetijevski tradiciji je glasba del znanosti o številih. Kar smo povedali prej, to prepričanje samo utrjuje. Glasba pa je ob tem imela tudi svoje referenčne sisteme, krogotoke delovanja, ki so jo določali. Enega od teh zaznamuje tudi njena moralna funkcija, o kateri veliko razmišlja tudi Platon. Ta percepcija pomembno odstopa od pojmovanja glasbe kot zgolj dela svobodnih umetnosti. Poleg tega je že v antiki imela, kot ostale umetnosti, funkcijo lepega, ugodja … Tudi Aristotel ji pripisuje funkcije, ki pritičejo drugim umetnostim. Iz tega vidimo, da omenjeni prelom vendarle v resnici ni bil tako oster, strog.

Tako lahko na drugi strani vidimo, da tudi danes obstajajo močne prvine pojmovanja glasbe kot znanstvene discipline. Poznamo denimo kompozicijske teorije, ki definirajo glasbo v smislu

urejevanja tonov v različne strukture, sheme in pravzaprav spominjajo na to bogato dediščino ter jo obujajo.

Na kakšen način glasba govori človeku in kaj mu pripoveduje o njem samem?

Mislim, da glasba o človeku govori na zelo kompleksen način. Sicer bi si velikokrat želeli, da bi bili odgovori preprosti, enoznačni in zavezujoči za vse, pa vendar ni tako.

Razumevanje glasbe se pri človeku dogaja na različnih ravneh, na katerih se ga dotika. Prva plast je neposredno, čutno zaznavanje, ko glasbo poslušamo, v njej uživamo in se ne sprašujemo o tem, ali je urejena ali ni, kdo jo je komponiral, kdaj je nastala, kakšno formo ima in podobno. Na drugi strani imamo racionalno spoznanje, fasciniranost nad urejenostjo glasbe, za katero bi si želeli, da je temelj njene estetske prepričljivosti, čeprav se pogosto zgodi, da ni tako. Model, po katerem bi bila glasba čimbolj kompleksna in hkrati estetsko prepričljiva, velikokrat ne deluje, kljub temu pa njegove veljave in pomembnosti ne moremo zanikati. Kot smo osupli pri drugih umetnostih, recimo nad proporci, ki določajo katedralo v Firencah ali Da Vincijeve slike, moramo tudi pri glasbi občudovati neverjetno kompleksnost kakšne Bachove skladbe – številne kombinacije, tudi številčna razmerja, ki se jih poslužuje. Čeravno jih tudi približno ne moremo slišati, pa vidimo, kako fascinantne so, ko jih analiziramo, in tudi to nas priteguje in učinkuje na nas.

Na koncu pa, kot pri drugih umetnostih, srečamo še njeno duhovno raven, ki presega zgolj to, kar je mogoče prijeti, kar je mogoče razumeti. Umetnost izreka nekaj neizrekljivega in je v tem smislu tudi neulovljiva.

Umetnost izreka nekaj neizrekljivega in je v tem smislu tudi neulovljiva.

Kako pa je glasba vstopila v vaše življenje in vas prevzela do te mere, da ste se ji posvetili poklicno in akademsko?

Srečen sem, da imam svoj poklic neopisljivo rad tudi zasebno. Ljudje ponavadi v takih situacijah rečejo, da jih je njihovo delo navduševalo že od malega. Pri meni je to po eni strani res, hkrati pa sem človek, ki ga zanimajo zelo različne stvari in si v otroštvu zagotovo nisem mislil, da se bom poklicno ukvarjal z glasbo. Tudi študiral sem najprej slovenščino in etnologijo, se pripravljal za sprejemne izpite na medicini, bil vpisan bil na geodezijo, imel indeks s teologije … se pravi vse mogoče. Hkrati pa me je glasba stalno pritegovala. Pred sprejemnimi izpiti za muzikologijo, ki so bili takrat precej zahtevni, sem prebiral različne glasbene študije, med njimi analizo dvanajsttonskega sistema skladatelja Ernsta Křeneka v srbščini. Verjetno bi se običajnemu človeku zdelo povsem »odštekano« to, da sem imel to knjigo s sabo na počitnicah na morju in v njej užival ter si mislil, kako mora biti človek srečen, če je to njegov poklic. Predstavljal sem si, kako fino bi bilo, če bi lahko počel samo to, prebiral študije o glasbi in glasbo analiziral, nič drugega. In danes to zares počnem.

Ste profesor, med študenti ste izjemno priljubljeni. Kako doživljate odnos med raziskovalno in pedagoško razsežnostjo svojega dela?

Wilhelm Dilthey, filozof znanosti, je utemeljil razliko med naravoslovjem in humanistiko na način, da gre pri

prvem za razumevanje, pri drugem pa za razlago. Gre sicer za interpretacijo, ki ima svoje pomanjkljivosti, hkrati pa govori o nečem, kar se mi zdi bistveno, in sicer, da se na ravni znanosti razlaga in razumevanje nujno povezujeta. Seveda je pri posameznikih tako, da nekaterim bolj odgovarja pedagoško, drugim pa strogo raziskovalno delo, ampak na skupnem nivoju znanosti vsaka razlaga potrebuje razumevanje in vsako razumevanje nujno sproža razlago. Razumevanje in razlaga sta prepletena, se medsebojno dopolnjujeta in bogatita.

Sam imam srečo, da delujem znotraj znanstvene discipline, ki je precej majhna. Študentov ni veliko, kar pomeni, da lahko izgrajujemo individualne odnose s posameznimi študenti, kar je bistvena prednost v primerjavi s smermi, kjer imajo profesorji pred sabo stotine študentov. Stik s študenti mi je izjemno dragocen, saj pri meni včasih sproža dvome in dodatna vprašanja. Kadar želiš nekaj utemeljevati, moraš v snov, ki jo podajaš, najprej sam zares čim globlje prodreti. Vloga, ki jo imam na fakulteti in ki združuje raziskovanje in poučevanje, na svoj način torej razumevanje in razlago, je zame izjemno dragocena.

Kdo pa so bili vaši vzori v času študija?

Moram reči, da smo imeli na oddelku zares izvrstne profesorje, primerljive z najboljšimi v mednarodnem prostoru. Sodim v generacijo, ki je muzikologijo spoznavala že po Dragotinu Cvetku, ki je pri nas utemeljil muzikologijo kot samostojno znanstveno disciplino in jo umestil med humanistične študije na Filozofski fakulteti. Profesor Cvetko je s poučevanjem prenehal neposredno pred mojim vpisom, tako da so njegovo delo nadaljevali in ga hkrati zapeljali v nove smeri njegovi nasledniki. Med njimi so bili zares izjemni profesorji, hvala Bogu so mnogi med njimi še živi.

Med žal že pokojnimi je izstopal profesor Jože Sivec, ki je imel izreden pregled nad glasbeno literaturo. Takrat verjetno ni bilo človeka, ki bi poznal toliko različnih glasbenih del. Ob popoldnevih je hodil v knjižnico, tam poslušal posnetke iz tedaj bogato založene oddelčne zbirke, jih presnemaval na kasete in jih ponovno poslušal še doma. Posebej dobro je poznal staro glasbo, pa tudi stare notne zapise, kar je bilo še posebej dragoceno.

Zaznamovala sta me tudi profesorja, ki ju je usoda na starost povezala na skrivnosten način, tako da danes bivata v istem domu za starejše. Prvi je profesor Andrej Rijavec, izjemno razgledan humanist in prevajalec z verjetno najbolj široko mednarodno mrežo poznanstev z nekaterimi najpomembnejšimi sodobnimi muzikologi. Druga pa je bila profesorica Marija Bergamo, ki je na nas vplivala drugače. Bila je Slovenka, ampak je študirala v Beogradu, kjer je bila deležna rusko poglobljenega glasbeno-teoretskega »drila«. Dala nam je izjemno teoretsko podstat za analizo in razumevanje glasbenih del. Dolga leta je delovala tudi kot redaktorica Universal Edition na Dunaju, ki je veljala za najpomembnejšo založbo za sodobno glasbo. S sabo je nam študentom prinesla velik del dunajskega vzdušja in svetovljansko odprto miselnost vcepljala študentom.

Ne smem pozabiti še profesorja akademika Lojzeta Lebiča, ki sicer ni muzikolog, temveč skladatelj in dirigent. Če bi za koga lahko rekel, da je najboljši slovenski skladatelj 20. stoletja, bi to rekel zanj. Njegova predavanja je odlikovala intelektualna širina, ki jo je med drugim zaznamoval tudi njegov študij arheologije. Tako nam je ponujal barvit vpogled v evropsko glasbeno tradicijo,

to začinil s prvinami glasbene mitske arhetipskosti, hkrati pa je bil izjemno stvaren in razgledan, sploh kar zadeva poznavanje kompozicijskih tehnik 20. stoletja. Meni je zlasti neprecenljivo veliko dal tudi s tem, da je imel posebej zame individualne ure iz dirigiranja.

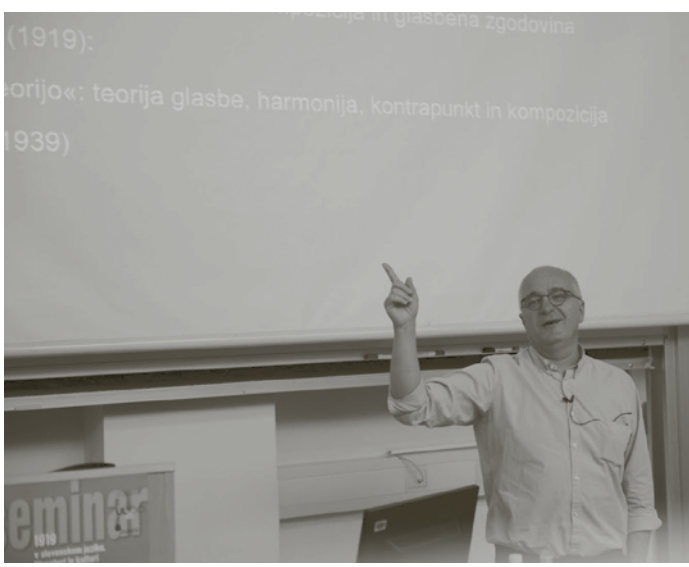
Eno od vaših raziskovalnih področij je tudi novejša glasba. Ulično in forumaško mnenje ve povedati, da glasba, ki nastaja danes, ko za njo velikokrat stojijo enostavne melodije in harmonije, celo algoritmi umetne inteligence, ne dosega estetske in izrazne moči glasbe preteklosti. Kako na to gledate vi?

Nasprotje med staro in novo glasbo je stalno nasprotje, ki se pojavlja skozi vso zgodovino, ne samo v zadnjem času. Morda še bolj pomembno pa je nasprotje med preprostim in kompleksnim oziroma zapletenim, saj je hkrati tudi mnogo bolj večplastno, kot se morda zdi na prvi pogled. Mozart je ob koncu svojega življenja napisal, kako zelo rad bi enkrat napisal tako preprosto in lepo skladbo, kot je napev gregorijanskega korala. Ta Mozart, ki je ustvaril morda najlepše melodije, kar jih premore svet, ob koncu življenja torej zahrepeni po preproščini. Nedvomno je na njegovo misel vplivala filozofska doktrina 18. stoletja, ki je čislala vrnitev k naravi, k idili preprostega življenja, ampak ne glede na to je dejstvo, da lahko podobno hrepenenje zasledujemo skozi vso zgodovino – lahko bi rekli, da so veliki glasbeniki vedno težili tudi k preprostosti. Preprostost lahko izkazuje veličastnost, ki pa je lahko rojena le iz ustvarjalne veličine.

V kontekstu umetne inteligence, ki bo sicer zanesljivo spremenila naš pogled na znanost in umetnost ter bo brez dvoma lahko prinesla tudi veliko dobrega, lahko vendarle z gotovostjo rečem, da estetske prepričljivosti tudi v prihodnosti ne bo mogoče zagotoviti s pomočjo še tako razdelanega računalniškega algoritma samega na sebi. Še vedno bo njeno vrednost določal ustvarjalni impulz ustvarjalnega uma (morda tudi le prikrito prisotnega). Le Mozart lahko napiše nekaj tako veličastnega, kot je Mozartova glasba – pa čeprav v podobi preprostega koralnega napeva.

Dejavni ste tudi na področju zborovske glasbe. Kako pomembno se vam zdi, da kot teoretik, kar muzikologi primarno ste, ohranjate stik z živo glasbo in njenim izvajanjem?

Goethe Mefistu položi v usta znamenit izrek, da so vse teorije puščobne *(smeh)*. Zame to sicer ne velja, rekel sem že, da me prebiranje teoretskih razprav veseli. Hkrati pa lahko rečem, da razumem praktično početje kot pomemben korektiv teoretskega ukvarjanja z glasbo. Prepričan sem, da je (vsaj zame) za resnično približevanje glasbi izjemno dragoceno praktično udejstvovanje. Teorija in praksa se morata, če je le mogoče, povezovati. Če samo teoretiziraš o glasbi, je nevarno, da zgrešiš

Profesor dr. Matjaž Barbo med predavanjem; foto: osebni arhiv

njeno bistvo, ravno tako kot če jo zgolj praktično izvajaš, ne da bi si prizadeval, da bi postopek ozavestil in premislil. Dejansko pravzaprav nobeno ukvarjanje z glasbo, celo kadar jo poslušamo zgolj kot zvočno ozadje, brez racionalizacije ni mogoče. Teorija in praksa se morata dopolnjevati.

Ne glede na to, da nas življenje vedno bolj usmerja v točno določena ozka področja, ki jih obdelujemo, in da žal nimamo dovolj časa, da bi bili enako dobri na več področjih, se mi zdi to spajanje vsaj v osnovi in vsaj zame izjemno dragoceno. Stik z živo glasbo mi torej pomaga kot muzikologu, hkrati pa tudi kot človeku, saj me glasba kot vsakega drugega izpolnjuje, zadovoljuje, pomirja, krepi …

Spominjam se dela svojega otroštva, ki sem ga preživel na podeželju. Dramlje so bile resnično majhen kraj, ki z zaselki vred ni premogel 2500 prebivalcev, pa je v njem delovalo, če me spomin ne vara, 12 pevskih zborov. Zakaj je zborovsko petje tako močno ukoreninjeno med Slovenci?

Prvi pomislek bi morda lahko zvenel nekoliko kritično, čeprav je stvaren. Dejstvo, da imamo Slovenci tako razvito zborovsko petje, je vsaj deloma posledica manj razvite glasbene kulture v primerjavi s kulturnimi okolji, kjer sta bili dobro razviti inštrumentalna in komorna glasba ter sta cvetela salonsko in dvorno muziciranje. Tega pri nas skorajda ni bilo.

Če pa ta pomislek vendarle postavimo ob stran, se mi zdi, da je zborovstvo oziroma petje nesporno posebno globoko in tesno povezano s slovenskim narodnim čutenjem. Eden prvih, ki je nasploh pisal o zgodovini glasbe na Slovenskem, je bil Fran Rakuša, ki je svojo razpravo pomenljivo naslovil *Slovensko petje v preteklih dobah*. Torej petje, ne igranje ali kaj podobnega. Pri njem najdemo tudi znameniti ponarodeli rek: trije Slovenci so zbor. Petje zares definira vstopanje slovenskega človeka v glasbo.

Zdi se mi, da je k temu ogromno pripomoglo dejstvo, da je bil glavni stik običajnega prebivalca slovenskih dežel z glasbo inštitut organistov. Organisti so bili izjemno pomemben člen v glasbeni izobrazbi, posredniki njenega razumevanja in spodbujevalci njenega gojenja. Dolga leta so bili spoštovani in za svoje delo plačani del po vsem slovenskem ozemlju razširjene inteligence, ki je poznala in razumela glasbene trende nekega časa in z njimi seznanjala svoje poslušalstvo in tiste, ki jih je vabila k muziciranju. S tem so se rojevali po vsem ozemlju številni zbori, ki so ponujali visoko raven glasbenega muziciranja. Deloma ponekod napojeno tudi s poudarjeno nacionalno zavestjo ali celo kljubovanjem političnim in podobnim pritiskom se je to oblikovalo v veličastno gibanje, ki je hkrati spodbudilo fenomen, ki ga v okolici praktično skorajda ne srečamo: namreč večglasje v slovenski ljudski pesmi. Tega ne najdemo niti v okoljih, kjer se postavljajo z razvitejšo glasbeno kulturo. Brez dvoma smo lahko zares ponosni na večglasno ljudsko petje, ki je tako tudi posledica zavestnega gojenja zborovskega petja in fantovskega prepevanja.

Če se kar naveževa na organiste – trenutno ste vpeti v še en velik projekt, prenovljeno izdajo bogoslužne pesmarice *Slavimo gospoda*. Večinoma jo poznamo kot pesmarico za sodelovanje vernikov pri bogoslužnem petju oziroma tako imenovano ljudsko petje. Pogosto je slišati mnenje, da je ta oblika cerkvene glasbe »passé«. Hkrati pa je povpraševanje po prav

tej pesmarici iz leta v leto večje. Kakšno mesto ima in bo imelo ljudsko petje v liturgiji sedanjosti oziroma prihodnosti?
Konceptu ljudskega petja sledimo od 19. stoletja naprej in je tako ali drugače vključen tudi v poimenovanje različnih pesmaric. Vendarle pa bolj natančno, kot si ogledujemo posamezne pesmi, ki so v takšne pesmarice (bile) vključene, bolj odkrivamo, kako je v njihovem ozadju ponavadi moč najti ime avtorja, skladatelja, torej neko konkretno osebo. Pridevnik »ljudski« tako težko pripnemo celotni zbirki, ki jo zaobjema tako imenovana cerkvena ljudska pesmarica.

Tudi pri zadnji »ljudski« pesmarici poznamo veliko primerov avtorjev, ki v času njenega nastanka niso bili samo znani, ampak še živi in celo zelo aktivni. Po vseh slovenskih cerkvah recimo prepevamo Ačkov *Oče naš*. Ačko je bil še zelo dejaven, ko je v pesmarici, ki se je imenovala »ljudska«, izšel ta njegov napev. Enako velja denimo za Tomčeve ali Troštove skladbe.

Ljudsko v tem primeru torej ne pomeni, da gre za delo neznanega, pozabljenega avtorja iz preteklosti ali pesem, oblikovano v stoletja dolgi rabi, ki jo je na različne načine klesala. Ravno nasprotno, izraz ljudsko v tem primeru pričuje o živi tradiciji prepevanja znotraj cerkve sami. Vanjo se vključujejo tudi dela skladateljev, ki so aktivni danes. Tudi danes, hvala Bogu, nastajajo novi spevi. Nekateri med njimi bodo tudi pozabljeni. Sam se spomnim cele množice pesmi, ki smo jih včasih prepevali, pa jih danes ni mogoče najti nikjer več. A del spevov, ki nastajajo ta trenutek, bo preživel, tako kot so preživele in se pojejo pesmi iz preteklosti.

Glasba v Cerkvi je nekaj, kar nastaja in se oblikuje sproti, hkrati pa se navezuje na bogastvo preteklosti. Tako je cerkvena glasba tudi del liturgije, ki je v svojem bistvu brezčasna. Tudi liturgičnih tekstov ne spreminjamo vsakič znova, temveč jih ohranjamo in občudujemo, pa čeprav jih pogosto niti ne razumemo popolnoma in do konca.

S cerkveno glasbo je podobno kot z ostalimi umetnostmi. V cerkev gremo z velikim užitkom tudi zato, da uživamo v likovni umetnosti preteklih dob, ko jih občudujemo s fresk, oltarjev, barvnih oken ali kipov. Na enak način nas nagovarja tudi pretekla glasba. Od Cerkve pravzaprav to konstanto pričakujemo – ne samo nečesa novega, ampak tudi to, da preko nje dobimo vpogled v brezčasno dimenzijo. Kot uživamo v Mozartovih mašah ali njegovem *Ave verum* ali nas denimo navdušuje Schubertova *Ave Maria*, nam tudi tako imenovana ljudska pesmarica omogoča vpogled ne le v sedanjost, temveč tudi preteklost.

Glasba nas posebej nagovarja tudi zato, ker je vpeta v spomine. Na podoben način kot Proustove magdalenice nas napev lahko popelje denimo v doživljanje praznovanja božiča v mladosti in nam tako obudi vrsto ugodnih spominov, tudi zato je pomen obujanja, oživljanja ter vztrajanja pri stari glasbi izjemno dragocen.

Dolga leta ste bili tudi glavni urednik *Muzikološkega zbornika*, s čimer ste svojemu raziskovalno-pedagoškemu in praktičnemu delu dodali še uredniško. Na kakšen način je ta izkušnja zaznamovala vašo kariero?
Pri *Muzikološkem zborniku* je bilo v ospredju zlasti to, da se je moral potrjevati kot vodilna muzikološka revija na širšem geografskem območju. Urednik je bil odgovoren za preverjanje kakovosti člankov, za odličnost njihovih avtorjev in za to, da je bil končni izdelek na ravni primerljivih svetovnih znanstvenih revij. Urednikovanje zbornika mi je tako

pomagalo k privzgojitvi natančnosti, hkrati pa mi je odprlo pot do številnih mednarodnih stikov. Prav kot urednik zbornika sem bil v stalnih stikih z muzikologi evropskega in tudi širšega prostora.

Ena ključnih vlog, ki ste jih sprejeli, je vloga starša. Imate veliko družino, osem otrok. Verjamem, da je bila glasba tudi velik del njihove vzgoje. Kaj lahko glasbeno izobraževanje da mlademu, odraščajočemu človeku?

Ne bi želel zavzeti pozicije, da znam čudovito vzgajati in sem v vzgoji strašansko moder. Kolikor pa imam izkušenj, lahko rečem, da glasba odpira možgane mladih ljudi. To je nedvoumno dejstvo, ki izhaja iz vsega, kar je bilo v pogovoru izrečeno do sedaj. Ljudje, ki se ukvarjajo z glasbo, so pogosto dobri matematiki, fiziki, šahisti. Glasba zanesljivo podpira logično mišljenje in njegov razvoj. Hkrati je že na prvi pogled jasno, da človeka vzgaja tudi v vztrajnosti in podobnih vrlinah. Predvsem pa se mi zdi pomembno, da glasba veliko pridoda k srčnosti. Razvijanje razuma in srčnosti je njena temeljna odlika, ki bi se je morala družba bolj zavedati, jo gojiti in ji posvečati več pozornosti.

Ena večjih zablod reform, tudi denimo znotraj liturgije v zadnjih desetletjih, se mi zdi težnja, da je potrebno vse razumeti. Gre za vpliv zahodnjaške, protestantske prepričanosti, da nas bo odrešilo racionalno razumevanje. Kljub temu pa se mi zdi, da bi moralo biti pomembno tudi tisto, kar je skrivnostno. Tudi v šoli si vse bolj prizadevamo, da bi usvojili znanja, ki jih potem pogosto in hitro pozabimo, namesto da bi poskušali vzgojiti širše razgledanega in srčnega mladega človeka, kar bi bilo mnogo bolj dragoceno.

Zadnje čase se recimo veliko pogovarjamo, ali bi tretji tuji jezik uvajali že v prvi razred. Kaj nam pomagajo jeziki, če ne vemo, kaj bi govorili. Najprej je pomembno oblikovanje človeka.

Glasba morda na prvi pogled mlademu človeku, ki se z njo ukvarja, ne omogoča neposrednega in hitrega zaslužka, odpira pa njegove možgane, njegovo srce, in k temu bi morali težiti.

V poeziji me je vedno fascinirala točka, kjer se stikata beseda in zamolk ter prostori, ki jih v pesmi odpira tišina. Kako pa je s tem odnosom v glasbi? Kakšno mesto ima tišina?

Glasba živi iz molka. Glasba nujno potrebuje molk.

Ena večjih zablod reform, tudi denimo znotraj liturgije v zadnjih desetletjih, se mi zdi težnja, da je potrebno vse razumeti. Gre za vpliv zahodnjaške, protestantske prepričanosti, da nas bo odrešilo racionalno razumevanje. Kljub temu pa se mi zdi, da bi moralo biti pomembno tudi tisto, kar je skrivnostno.

Primer tega, ki mi je zelo pri srcu, je druga tema v prvem stavku nedokončane Schubertove simfonije. Vsa simfonija je napisana v h-molu, in ko Schubert pride na dominanto, najbolj ostro napet trenutek znotraj te teme, te čudovite melodije, za katero nekateri pravijo, da je ena najlepših v celotni simfonični literaturi, v istem trenutku to temo skladatelj prekine. *(Molk.)* Sledi molk in za njim ogromen, ogromen forte fortissimo v c-molu, v harmonsko tujem akordu, tutti orkester. Tega si danes ne moremo več predstavljati. Ko omenjeno simfonijo predvajam študentom, jim rečem, naj si poskušajo

predstavljati, kako je bilo v času, ko jo je Schubert napisal. Takrat so slišali le še kakega petelina ali psa, drdranje voza in cerkveni zvon. To je bil zvočno radikalno drugačen svet od današnjega. Tak glasen disonančen akord je že sam poslušalca tistega časa »odnesel« s stola. Schubert pa je njegov pravi učinek dosegel s presenetljivim molkom, s katerim je poudaril ključni trenutek v razvoju simfonije in tako tišino vključil v svojo pripoved kot ključni del glasbene govorice.

Danes tega doživetja ni več mogoče popolnoma rekonstruirati, saj nas zvoki obdajajo konstantno in močno. Stalno brnenje, šumenje, slušalke z glasbo še takrat, ko bi bilo dobro, da smo prepuščeni tišini. Izkušnja tišine je izjemno dragocena in pomembna, tega se premalo zavedamo.

Tišina pa lahko tudi ruši, duši in oglušuje. Skorajda istočasno z navdušujočo novico o mrmranju vesolja je prišla tudi novica o talibanski prepovedi glasbe v javnem življenju, celo na porokah, o požigih instrumentov in pogromi nad glasbeniki z argumentom, da je glasba haram – v nasprotju s tem, kar uči Koran. Kakšen strah poskuša takole utišati glasbo?

Po eni strani bi rekel, da je to zanimivo zavedanje moči, ki jo ima glasba in ki je zagotovo velika. Če tega ne jemljemo kot dejstvo, se slepimo. Platon je v razpravi o idealni državi med drugim razmišljal, kakšna glasba bi bila v njej primerna, saj se je zavedal njene moči. Tudi nanj zato včasih leti očitek o omejevanju ustvarjalne svobode, čeprav zgreši pri bistvenem, saj pozablja, kako velik pomen Platon v resnici da glasbi in kako močno podpira njen razvoj.

Petje je govorica Boga, če si sposodim še eno misel. To je krasna definicija glasbe. Kadar želi Bog ljudem spregovoriti in tega ne more narediti neposredno z usti in jezikom, to stori z glasbo.

Eden pomembnih spisov, ki govorijo o glasbi, je razprava v dveh delih *Musica* in *Scholica enchiriadis*, ki je nastala v verjetno najbolj prelomnem obdobju v razvoju glasbe, ko se je v sredini srednjega veka iz enoglasja razvilo večglasje. V tem spisu beremo, da je glasba tako del nas, da ji ne moremo uiti, tudi če bi to hoteli. Vsi tovrstni poskusi izkoreninjenja so torej strel v prazno, glasbe se v resnici ne da zadušiti.

Celo v naši zgodovini imamo tovrstne poskuse dušenja. Lojzeta Bratuža so fašisti umorili, ker je spodbujal petje slovenskih božičnih pesmi. Nekdo bi rekel, da to ni nič, da so božične pesmi nekaj, kar gre v zrak in izgine. A nasprotno so se tudi takrat zavedali, kako močne posledice lahko tovrstno prepevanje sproža.

Kljub takšnim žrtvam in številnim omejevanjem vse do najnovejše zgodovine, kot opozarjate, pa gre glasba svojo pot, se nadaljuje in še vedno živi, velikokrat dobi še večji zagon.

Mimogrede, si lahko predstavljate Boga, ki bi ga bilo strah glasbe?

(Smeh.) Pred časom sem bral zbornik o koroški glasbi, v katerem je zapisana krasna misel, da hudič zna marsikaj: zapeljati človeka, lagati, krasti … ne zna pa peti. Ali ni to zares krasna misel? Petje je govorica Boga, če si sposodim še eno misel. To je krasna definicija glasbe. Kadar želi Bog ljudem spregovoriti in tega ne more narediti neposredno z usti in jezikom, to stori z glasbo.

Da bi bilo Boga strah glasbe? Nasprotno. Glasba je Njegov jezik.

Dddr. Mira Delavec Touhami

Josip Stritar (1836–1923)

Vir: Wikipedija

Letos mineva sto let od smrti pesnika, pisatelja, literarnega kritika in narodnega buditelja Josipa Stritarja, ki je med drugim zaslužen tudi za ustanovitev revije Zvon, najstarejše slovenske revije za literaturo, kulturo in družbo.

Otroška leta je preživel v Podsmreki pri Velikih Laščah v tradicionalnem kmečkem okolju. V prvih dveh razredih osnovne šole v Velikih Laščah je spoznal pet let starejšega Frana Levstika, s katerim sta spletla dolgoletno prijateljstvo.

Kot desetletni deček je začel v Ljubljani obiskovati tretji razred normalke, kjer ga je med drugim učil tudi Fran Metelko. Leto kasneje je odšel na gimnazijo. Pri ustvarjanju literarnega glasila *Vaje* ni sodeloval, saj se je povezal s Franom Levstikom. Njuno prijateljstvo se je še bolj utrdilo, ko je podprl njegovo pesniško zbirko *Pesmi*, ki je izšla leta 1854, kar ga je skoraj stalo izključitve iz šole. Leto kasneje, ko se je Levstik vrnil iz olomuškega semenišča, sta počitnice po maturi preživela v domačih krajih ob odkrivanju lepot slovenskih in srbskih narodnih pesmi.

Čeprav je bil izjemno nadarjen, uspešen in večkrat nagrajen dijak, pa je imel ravno zaradi podpore omenjeni Levstikovi pesniški zbirki težave v šoli, saj so nekateri konservativni duhovniki v izdani zbirki videli škodljivost veri.

V drugem letniku gimnazije je postal gojenec tedanjega Alojzijevišča (dijaškega semenišča), vendar je v sedmem razredu iz zavoda izstopil, saj je spoznal, da mu duhovniški poklic ne ustreza. Ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf, ustanovitelj semenišča, je hotel mladega Stritarja poslati na dunajsko orientalno akademijo, a se je slednji rajši odločil za študij klasičnih jezikov. Sprva sta ga pri študiju podpirala duhovnika stric Janez in brat Andrej. Bil je tudi prejemnik Knafljeve štipendije na Dunaju. Finančno si je pomagal z zasebnim poučevanjem otrok v premožnih meščanskih družinah. Življenje na Dunaju je v njem odprlo željo po spoznavanju svetovne literature in odkrivanju le-te. Tako je potoval po Belgiji (1861), Franciji (1861) in Švici (1871). Leta 1873 ga je pot vodila tudi v Dresden, medtem ko se je v Slovenijo vrnil samo štirikrat.

Njegova sentimentalna narava je prišla na površje, ko je doživel več ljubezenskih razočaranj, med katerimi je najbolj izstopala nesrečna zaljubljenost v ženo dunajskega tovarnarja Kanitza, ki jo je spoznal, ko je poučeval njune otroke. Septembra 1873 se je oženil s Terezijo Hochreiter (1849–1927) iz kmečke družine v Aspangu pri Dunaju. Leto kasneje se jima je rodila hči Kamila, ki je čez nekaj mesecev umrla, leta 1875 pa sin Milan Jožef, ki je bil kasneje profesor za kemijo na dunajski poljedelski visoki šoli. Josip Stritar je leta 1878 opravil profesorski izpit in postal profesor na gimnaziji v osmem okraju (Josefstadt), kjer je ostal vse do upokojitve leta 1901.

Med prvo svetovno vojno in po njej je zaradi splošnega pomanjkanja močno opešal, odpovedal mu je vid in nazadnje je skoraj popolnoma oglušel. Januarja 1923 se je ob pomoči Frana Štera preselil v Rogaško Slatino, kjer je z ženo stanoval v vili Jakomir (danes Stritarjev dom). Prejemal je narodno pokojnino in bil odlikovan z redom svetega Save III. stopnje. Za častnega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti je bil izvoljen že leta 1919. Njegova življenjska pot se je končala 23. septembra 1923 v

Rogaški Slatini. Pokopali so ga na ljubljanskem Navju. Njegova soproga se je po njegovi smrti vrnila v Aspang pri Dunaju, kjer so ostali tudi njegovi potomci.

Josip Stritar se je preizkusil v vseh literarnih vrstah, zvrsteh in oblikah, saj se je ukvarjal s pesništvom, pripovedništvom, dramatiko, mladinsko književnostjo, satiro, prevajalstvom, slovstveno kritiko in esejistiko, zelo pomemben pa je bil tudi kot urednik. Sam avtor je videl svojo nadarjenost in poslanstvo v literarni estetiki in kritiki. Z njima je prispeval tudi glavni delež k slovenski književnosti.

V Alojzijevišču je bil sodelavec dijaških časopisov *Daničica* in *Slavija*. Leta 1853 so izšle njegove prve pesmi (nabožni soneti) v katoliškem časopisu *Zgodnja Danica*. Leto kasneje je v *Novicah* dodal elegični sonet *Josipini Turnograjski na prerani grob*. Svojo prvo pesniško zbirko *Pesmi*, ki je bila v celoti razprodana, je objavil leta 1869 pod psevdonimom Boris Miran. Kritiki so bili mnenja, da gre za pomemben literarni dogodek, pesnika pa so postavljali ob bok Prešernu. Sam je imel poseben pogled na to: »Poezija nima nikakršnega namena zunaj sebe; ona je gospa, ki nikomur ne služi, niti najvišjemu gospodu ne« (ZbD VI, 144). Najbolj znana Stritarjeva pesniška dela so *Dunajski soneti* (1872), *Prešernova pisma iz Elizije* (1872) in *Strunam slovo! (Zadnji pesniški utrinki)* (1922).

Kot pripovednik je veliko pozornost vzbudil z vaško povestjo *Svetinova Metka* (1868), ki izvira iz avtorjevih spominov na mladost, svoje korenine pa ima v delu J. J. Rousseauja (*Nova Heloiza*). Sledila so še druga dela: *Zorin* (1870), *Triglavan iz Posavja* (1870), *Pasji pogovori* (1870), *Klasične podobe* (1870), *Gospod Mirodolski* (1876), *Rosana* (1877), *Sódnikovi* (1878) in *Deveta dežela* (1878). V romanu *Zorin* je Stritar ponovno izpovedal zanj značilno romantično idejo svetožalja ali svetobolja (nekateri ga imenujejo kar stritarjansko svetobolje), medtem ko je roman *Sódnikovi* (1878) njegovo najbolj realistično zasnovano delo.

V dramatiki igra Stritar vlogo pobudnika, saj je načel nekaj idejno-tematskih in dramaturških problemov. V igrah je prikazoval kmečko in meščansko življenje. Najbolj znani dramski besedili sta: *Der Student in der Hölle* (1861) in *Logarjevi* (1899).

Z mladinsko književnostjo se je pisatelj začel ukvarjati šele po letu 1893. Nastala so dela *Pod lipo* (1895), *Jagode* (1899), *Zimski večeri* (1902) in *Lešniki* (1906).

S prevajanjem se je prvič srečal na Dunaju, kjer se je od leta 1870 do 1890 zaposlil kot prevajalec in urednik pri državnem zakoniku. Od umetniških del je v slovenščino prevedel prvih osem poglavij Byronovega *Mazeppa*, v nemščino je priredil izbor svojih *Pesmi* in jih poimenoval *Boris Miran's Gedichte*. Posebno poglavje so njegovi poskusi, da bi prevedel najznačilnejše primere Prešernove lirike. Deloval je tudi kot prevajalec Svetega pisma. Njegove prevode, ki jih je ocenjeval in odobril Fran Miklošič, je izdajala British and Foreign Bible Society.

Stritarjevi slovstvenokritični in esejistični spisi so med najpomembnejšimi deli njegovega literarnega dela ter temelj njegovega zgodovinskega pomena, česar se je tudi sam zavedal. Izdal je *Prešernove Poezije* (1866), *Kritična pisma* (1867–1868), *Literarne pogovore* (1870–1877, 1885), *Pogovore* (1879), *Nova pota* (1894) in *Dunajska pisma* (1895–1896). Med njegova pomembna dejanja sodi tudi ustanovitev revije *Zvon* leta 1870.

Stritarjevo delo ima za slovensko literarno zgodovino izjemen pomen, saj je vodil tedanje slovstvo, mu dajal estetsko oporo in razgled v svetovno literaturo. Da je bil neutrudljiv ustvarjalec, pripoveduje o njem Tomo Zupan: »Spominjam se ga; pokončne hoje. Vedno v knjigah je hodil po vrtu gori in doli, ali po tlaku gori in doli … Šale, kolikor se spominjam, ni poznal. Vedno najraje sam in vedno v delu.«[1]

[1] Jože Pogačnik, *Stritarjev literarni nazor*, Slovenska Matica v Ljubljani, 1963, str. 39.

PORTRET

Dr. Marko Frelih

Začelo se je z misijonarji …

Ameriške in afriške zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju

Slovenski etnografski muzej letos praznuje 100-letnico delovanja, njegovi zametki pa segajo v prvo polovico 19. stoletja, ko je bil leta 1821 v Ljubljani ustanovljen Kranjski deželni muzej. V njem so si obiskovalci lahko ogledali predvsem naravoslovne, arheološke in umetniške zbirke in miniaturne modele orodja, ki so ga ljudje uporabljali pri kmečkih opravilih. Toda vodja muzeja, grof Hohenwart, je razmišljal tudi o muzejskih predmetih, ki bi predstavljali oddaljene kulture na različnih kontinentih. Hohenwart je bil dobro informiran o uspešnem in ambicioznem misijonarju Frideriku Baragi (1797–1868), ki je od leta 1830 živel in deloval na območju Velikih jezer v Severni Ameriki. Čeprav je Baraga na hitro zavrnil želje grofa Hohenwarta, je postopoma vse bolj razmišljal, kako bi rojakom predstavil svojo novo domovino in zanimivosti o ljudeh, med katerimi je opravljal misijonsko delo.

Konec decembra 1835 je Baraga v misijonskem poročilu zapisal: »V prostih večerih letošnje zime bom skušal o šegah in navadah Indijancev kaj popolnega napisati in k znanju občinstva prispevati.« Baraga je takrat živel med Očipvejci (Ojibwa) v misijonski postaji La Pointe ob Gornjem jezeru, za njim pa je bilo že nekaj let bivanja med Otavani (Otawa). Ker je bil izjemno nadarjen za tuje jezike, je brez težav komuniciral z domačini in vse bolj spoznaval njihovo kulturo. Pri metodološkem pristopu k dokumentiranju življenja domačinov je Baragovo sodelovanje pripomoglo k raziskovalnemu projektu o ameriških staroselcih. Projekt je vodil in spoznanja v šestih knjigah objavil Henry Rowe Schoolcraft, priznani ameriški geograf in etnolog.

V misijonski postaji La Pointe je začel pripravljati pošiljko predmetov za muzej v Ljubljani in spomladi leta 1837 je muzejski kustos Henrik Freyer na podlagi predhodnega seznama stolnega kanonika in muzejskega kuratorja Urbana Jerina pripravil uradni popis Baragovih indijanskih predmetov. Pri seznamu je zagotovo sodeloval tudi Baraga in pomagal s komentarji glede uporabe in izvirnega očipvejskega poimenovanja za vsak predmet posebej. Tako je Kranjski deželni muzej razpolagal s prvo neevropsko zbirko. Širša javnost je bila o novi pridobitvi obveščena 29. aprila 1837, ko je časopis *Illyrisches Blatt* na dveh straneh objavil opis zbirke. Zanimanje za zbirko se je zagotovo povečalo, ko je istega leta v Ljubljani izšla Baragova knjiga o ljudstvih Severne Amerike. To je prva slovenska knjiga, ki jo je napisal v Ameriki živeči Slovenec na podlagi lastnih izkušenj, opažanj in študija literature.

Baraga je skrbno izbral različne uporabne predmete, v zbirki pa zaman iščemo magične pripomočke, fetiše, kipce prednikov in božanstev. Misijonar je namreč ostro zavračal pogansko verovanje v čudežno, nadnaravno moč predmetov. Ob tem je zanimivo, da je dal uničiti kipe, podobe indijanskih duhov in prednikov, hkrati

pa je iz Evrope naročal krščanske slike, kipe in svetinjice. Z duhovnim svetom staroselcev lahko povežemo le »mirno fajfo«, kot imenuje Baraga pipo miru ali kalumet, znameniti simbol severnoameriških ljudstev kulture. Baraga je pridobil dva lepa in danes zelo redka primerka obrednih pip s tobačno čašo, ki je izrezana iz rdečkastega kamna catlinita. Manjša pipa je že več let na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju, v jubilejnem letu pa smo junija razstavili tudi večjo obredno pipo, ki jo krasijo poslikave z naravnimi pigmenti na podlagi iz pletenih bodic ježevca. Med motivi prevladujejo različno velike podobe svetega ptiča gromovnika, ki predstavlja božanski stik med zemljo in nebom, kjer domuje gospodar življenja Veliki duh.

Iz Baragove zbirke je lep primer okrašene lesne nosilnice za otroke, ki so jih matere med delom nosile na hrbtu. Hrani Slovenski etnografski muzej; foto: Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM.

Baragova ameriška zbirka je bila več kot deset let edina sistematično urejena neevropska etnografska zbirka. Potem pa se je sredi poletja 1850 v domovino vrnil misijonar in raziskovalec dr. Ignacij Knoblehar (1819–1858). Ni prišel iz Amerike, ampak iz Afrike, kjer je v sudanskem Kartumu vodil katoliško misijonsko središče. Knoblehar je novembra 1849 po Belem Nilu odplul iz Kartuma proti ekvatorju. Ob mogočni afriški reki je nameraval izbrati lokacije za gradnjo bodočih misijonskih postaj. Med štirimesečno plovbo je srečal različna ljudstva, se seznanil z njihovim načinom življenja in pridobil obsežno zbirko predmetov. Zakaj se je Knoblehar odločil, da v Ljubljano pripelje uporabne predmete različnih ljudstev ob Belem Nilu, primerke rastlin, kamnov in celo živali, ni znano. Upravičeno lahko sklepamo, da je sledil svojemu velikemu vzorniku Baragi. Tako kot Baraga je tudi Knoblehar ob vrnitvi v domovino poskrbel za objavo posebne knjižice z naslovom *Potovanje po Beli Reki*. Javna predstavitev Knobleharjeve zbirke leta 1850 pomeni pomemben mejnik v zgodovini muzejske stroke, saj velja za prvo afriško razstavo na Slovenskem, hkrati pa verjetno tudi za eno od prvih razstav materialne kulture ljudstev iz obrežja Belega Nila v Evropi.

V Slovenskem etnografskem muzeju je shranjenih tudi nekaj predmetov, ki sta jih v drugi polovici 19. stoletja z območja Velikih jezer prinesla misijonarja in Baragova sodelavca Janez Čebulj (1832–1898) in Franc Pirc (1785–1880).

Med afriškimi misijonskimi zbirkami velja omeniti še okoli sto predmetov ljudstva Bambuti. Predmete je na ekspedicijah v Kongu zbral avstrijski misijonar in antropolog dr. Paul Schebesta, ki je leta 1933 prišel v Ljubljano in imel javna predavanja.

Posebno poglavje v zgodovini afriških misijonskih zbirk v Slovenskem etnografskem muzeju, ki se nahaja na Metelkovi ulici 2, pa pripada predstavitvi nenavadne muzejske zbirke Družbe sv. Petra Klaverja za afriške misijone. Omenjena družba je namreč imela nekoč svoje prostore v sosednji stavbi – na Metelkovi ulici 1. Več o tem pa naslednjič.

Izbor afriških predmetov, ki so bili v lasti Družbe sv. Petra Klaverja za afriške misijone. Hrani Slovenski etnografski muzej; foto: Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM.

Dr. Ferdinand Šerbelj

Janez Potočnik (1749–1834), usihajoči potok v baročnem toku

Za ustvarjalno obdobje ljubljanskega baročnega slikarstva, ki je izoblikovalo svojo značilno podobo, veljata druga in tretja četrtina 18. stoletja. Slikarstvo tega obdobja je tako prepoznavno, da v delih, ki so se znašla izven dežele Kranjske, zlahka prepoznamo ljubljansko oziroma kranjsko provenienco. Osrednje osebnosti tega kroga so bili ljubljanski slikarji Valentin Metzinger, Franc Jelovšek in Anton Cebej, mednje pa sodijo tudi Fortunat Bergant in še ne dovolj opredeljena Anton Mihael Fayenc in A. Peric. V tej druščini, a iz drugih slikarskih izhodišč je tudi Višnjegorčan Franc Nirenberger. Slednji trije so ustvarjali že v času pojenjajoče baročne evforije, v katerega sodi tudi Janez Potočnik. Iz njegovega sloga je razvidno, da z njim to, kar opredeljujemo kot ljubljansko baročno slikarstvo, izzveni.

Janez Potočnik se je rodil kot prvorojeno dete v fužinarski družini v Kropi. Njegov mlajši brat je bil dr. Jožef Potočnik (1753–1808), znan kot pravnik in politik, ki je bil zaradi svojega dela poplemeniten, v zgodovino pa se je zapisal tudi kot ljubljanski župan med letoma 1785 in 1787. Ta je bil svojemu starejšemu bratu gotovo v pomoč in oporo že od otroških let, zlasti pa v času njegove napotitve na dunajsko slikarsko akademijo, ki sovpada z obdobjem, v katerem je Jožef tam študiral pravo in leta 1778 tudi doktoriral. Janez Potočnik se je namreč kot *Johann Pototschnigk* vpisal v matrikule cesarske akademije leta 1775, ko je imel že šestindvajset let.

V Narodni galeriji in v Narodnem muzeju v Ljubljani se nahajata svežnja dunajskih risb, ki razkrivajo disciplino dela in Potočnikov risarski talent. Dva lista med njimi sta datirana leta 1776. Študije obravnavajo predvsem risanje po antičnih predlogah in po živem (moškem) modelu, kar je bila že naslednja stopnja šolanja. Dejstvo pa je, da je moral Potočnik za sprejem na akademiji dokazati solidno znanje, zaradi svoje gluhoneme invalidnosti nenazadnje še toliko večje. Vprašanje glede Potočnikovega predznanja pa nas usmerja nazaj na Kranjsko. V zgodnjih Potočnikovih delih ni zaznati morebitnega vpliva kranjske Layerjeve delavnice, še manj pa vpliva leta 1777 v Ljubljano priseljenega bavarskega slikarja Janeza Andreja Herrleina. Z ozirom na to, kako se slikarsko razkrivajo njegova zgodnja dela, se je te obrti izučil na Kranjskem, in to v Ljubljani. Iz slikarjeve biografije se da razbrati, da so Kroparski Potočniki imeli ugledne stike z deželnim glavnim mestom. Zgodnji Potočnikov slog priča o tem, da se je zgledoval po Valentinu Metzingerju in Antonu Cebeju. Domneva, da bi se učil pri Metzingerju, ne pride v poštev, saj je imel slikar ob mojstrovi smrti šele deset let. Ker pa podobnosti s tema

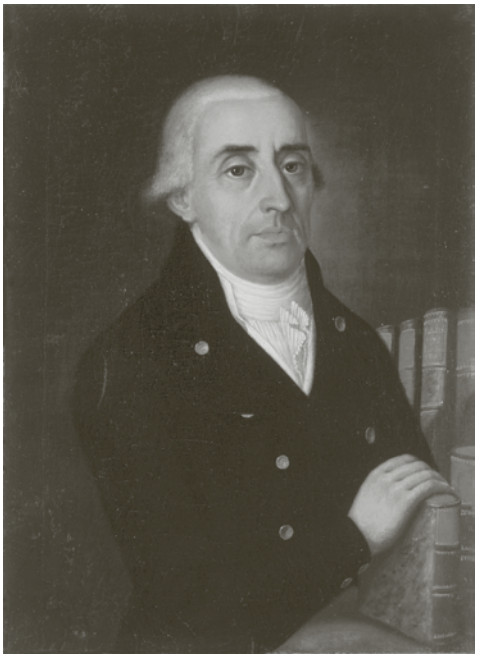

Študija moškega akta, 1776; hrani Narodna galerija Ljubljana.

slikarjema le niso površinske, vse kaže, da je Potočnik stopil na pot slikarstva v delavnici Antona Cebeja. O tem priča likovna govorica in barvitost njegovih zgodnjih del. Pri Cebeju se je izuril še v freski, saj ga je mojster najbolj potreboval prav za freskiranje. To znanje je mlademu slikarju kmalu prišlo prav, saj je bil po Cebejevem »izginotju« v ali po letu 1774 pri petindvajsetih letih že dovolj usposobljen slikar. To mu je tudi omogočilo, da se je leta 1775 lahko vpisal na dunajsko cesarsko akademijo. Prvo datirano delo, če lahko zaupamo restavratorjevi »ponovitvi« letnice 1775, sta freski oltarnih nastavkov v Tunjicah pri Kamniku. Nekaj zgodnjih Potočnikovih del za stilno oporo je žal izgubljenih, kot tudi *Sv. Jurij* za cerkev v Stožicah pri Ljubljani iz leta 1779. Na Cebeja še najbolj spominjajo oljne slike, npr. *Sveti Lenart, priprošnjik jetnikov* v mestni cerkvi na Vrhniki iz leta 1793, ki mu podobnosti najdemo že na Cebejevi oltarni sliki *Sv. Anton Puščavnik* v bližnjem Verdu, še zlasti pa na Cebejevi sliki *Sv. Lenart, priprošnjik jetnikov* (1761) v Moravčah. Podobnosti med temi deli so tako očitne, da je dvom o povezavah s Cebejem izključen. Med zgodnja Potočnikova dela sodita tudi *Sveti Anton Padovanski z detetom* in *Brezmadežna* nad njim, vstavljeni v Robbov oltar na Vranskem (ok. 1725); ni naključje, da sta bili sliki sprva pripisani Cebeju. V ta čas spada še slika *Marijino kronanje* v Stražnjem Vrhu pri Črnomlju. Kot slikar, ki je sledil načinu slikanja, ki je bilo takrat merilo kakovosti, je Potočnik dobival naročila in jih izvršil kot posnetke Metzingerjevih in Cebejevih platen, npr. štiri oltarne slike za v letu 1778 dokončano romarsko cerkev na Slinovcah nad Kostanjevico, ki so sicer mlajšega nastanka, tri velike oltarne slike za Krko na Dolenjskem (1784, 1806) in tri slike za cerkev na Stari Savi v Jesenicah (1804, 1805).

Nekaj portretov dokazuje slikarjevo solidno obvladanje te zvrsti. Najstarejši je doprsni portret Michelangela Zoisa (Narodni muzej Slovenije), ki ga je naslikal zahvaljujoč družinskim vezem; ob realizmu upodobljenca se lahko zamislimo o slikarjevem znanju in daru opazovanja. Nekaj portretov je iz smledniške graščine in jih danes hrani Narodna galerija: gre za elegantni dopasni *Portret Franca barona Smledniškega*, sliko *Deček z lesenim konjičkom* in dopasni *Portret Smledniškega mladeniča v (kadetski) uniformi*. Leta 1803 je v standardni portretni maniri upodobil tudi brata Jožefa; to je bilo v času, ko je bil ta na položaju predsednika civilnega sodišča v Benetkah. Tudi ta portret hrani Narodna galerija Ljubljana.

Ob kronološki razvrstitvi Potočnikovih del je že na začetku 19. stoletja opaziti, da njegove slikarske zmogljivosti pešajo, ali bolje, da slikarska izvedba

Portret dr. Jožefa Potočnika, 1803; hrani Narodna galerija Ljubljana.

kakovostno niha; kljub temu je do smrti naslikal še veliko podob, raztresenih po vsej Kranjski, a so vsa le otrpel odmev njegovih zgodnjih del. Slikar je ostal zvest omenjenim zgledom, predvsem pri kompozicijski ureditvi slike, kar še leta 1831 razkrivata oltarni sliki *Sv. Lucija* in *Sv. Martin vojščak* v Nadgorici pri Ljubljani.

Ob tem se že dolgo porajajo vprašanja, kako razložiti Potočnikovo pohvalno obvladanje dunajskih študij v primerjavi z oltarnimi in drugimi slikami. O vzrokih za upad kakovosti je ugibal že Viktor Steska in ga pripisoval slikarjevi invalidnosti, ki naj bi vplivala na njegovo duševno stanje: »Podoben je bil svetilki, ki brli tem slabše, čim manj olja je v nji.« Po smrti brata Jožefa in sestre Ane se naj bi slikar še bolj poglobil v svet tišine. Iztočnici za razmišljanje o nelahkem položaju, v katerem se je znašel, predstavljata tudi Potočnikov someščan in slikar Janez Andrej Herrlein, znan po svoji družabnosti in delavnosti, ki se je kmalu uveljavil v mestu in v širšem prostoru, ter dobro organizirana Layerjeva delavnica v Kranju. Krhko duševno ravnotežje mu je še dodatno načenjala njegova invalidnost, o čemer se je slikar na svoj način »zgovorno« izpovedal, ko je leta 1804 na oltarni sliki *Sv. Janez Nepomuk* za Marijino cerkev na Savi na Jesenicah na upodobljeni odprti knjigi citiral psalm 37, 14–16: »*Iest sim Kakor en mutez, Kateri svoje vusta ne odpre, inu Kateri odgovora v svojih vustih nima. […]*«.

Sv. Lenart, zavetnik jetnikov, 1793, cerkev sv. Lenarta, Vrhnika

Literatura

Viktor Steska, Slikar Janez Potočnik, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, IV/2, 1924, str. 74–83;
Izidor Cankar, Potočnikove risbe, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, IV/3, 1924, str. 124–128;
Izidor Cankar, Potočnikove risbe, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, IV/4, 1924, str. 165–175;
Viktor Steska, *Slovenska umetnost. I, Slikarstvo*, Prevalje 1927, str. 153–160;
Ferdinand Šerbelj, *Izzvenevanje nekega obdobja. Oris poznobaročnega slikarstva na Kranjskem*, Narodna galerija, Ljubljana 2011, str. 178–189;
Andrej Smrekar, Potočnikove risbe, *Bilten SUZD*, 40, 2021, 01 (na spletu).

Dr. Nina Novak Kerbler

Le-ta, le-tega, le-temu …

V tokratnem jezikovnem kotičku se bomo ukvarjali s poudarjenimi kazalnimi vrstnimi zaimki, ki jih uporabljamo pri navezovanju. V zadnjem času med pregledovanjem besedil opažam povečano rabo teh izrazov, mogoče jih je slišati tudi po radiu in v vsakdanjih pogovorih. Zdi se, da jih uporabniki jezika pri pisanju in v govoru uporabijo takrat, ko začutijo potrebo po uporabi knjižnega jezika, zaradi česar izberejo jezikovna sredstva, ki v pogovornem jeziku niso običajna ter zvenijo bolj izbrano, višje in pravilneje. Zakaj je taka hiperkorekcija, torej pretirano popravljanje in spreminjanje oblik v želji po rabi čim bolj izbranega, posebnega in neobičajnega jezika, ki naj bi bil knjižni, nepotrebna in celo napačna, bomo razložili s pomočjo primerov iz znanstvenih in strokovnih besedil iz zasebnega arhiva.[1]

Poudarjeni kazalni vrstni zaimki

Poudarjeni kazalni vrstni zaimki *le-ta, le-to, le-te ipd.* so sestavljeni iz členice *le* in vrstnega kazalnega zaimka *ta*, ki se spreminja glede na spol, število in sklon, zato poznamo različne oblike tega navezovalnega sredstva, npr. *le-tega*, *le-tem*, *le-ti* ipd. Členico *le* in kazalni vrstni zaimek povezuje vezaj (npr. *le-ta*), česar pa, kot je razvidno tudi iz spodnjih primerov, pisci besedil pogosto ne upoštevajo.

- Kot je bilo že omenjeno, smo se odločili kar najbolj slediti letnim poročilom GURS-a, saj **le ta** omogočajo najlažjo primerjavo med leti.*
- Petra Velkovrh (2020) je prepričana, da se država danes umika iz svoje tradicionalne odgovornosti in **le to** prenaša na svoje državljane, ki imajo s tem povečano individualno odgovornost, da si uredijo zasebna invalidska in življenjska zavarovanja, zavarovanja za primer brezposelnosti ter povečajo osebne prihranke.*
- Hkrati smo bili priča številnim odpuščanjem delovne sile in zmanjšanemu obsegu dela v številnih industrijah, kar so številni »prebrodili« z delom prek delitvenih platform v prostem času, kar jim je prineslo dodaten zaslužek in zmanjšalo padec življenjskega standarda ali **le tega** celo povečalo.*
- Glede privlačnosti naložbenih nepremičnin smo **le to** preverjali z vprašanjem prej in potem.*
- Ker se povpraševanje po namestitvah Airbnb povečuje, se torej tudi ponudba **le teh** povečuje.*

V zgornjih primerih ni napačen samo zapis brez vezaja (*le ta, le to, le tega* ipd.), ampak raba poudarjenih kazalnih vrstnih zaimkov sploh. Ta je upravičena, samo kadar imamo navedenih več samostalnikov in želimo poudariti, da se vsebina, izražena v nadaljevanju, navezuje samo na zadnjenavedenega. Členica *le* namreč poudarja zaimek, ki se nanaša na zadnji samostalnik v prejšnjem stavku. Z uporabo poudarjenega kazalnega vrstnega zaimka se izognemo dvoumju in nejasnosti, na katerega od naštetih samostalnikov se navezuje povedano. V naših

[1] Primeri, označeni z zvezdico (*), so povzeti iz strokovnih in znanstvenih besedil, ki jih je prejela v lektoriranje avtorica jezikovnega kotička.

primerih je v večstavčni povedi naveden samo en samostalnik in iz uporabljenih oblik je popolnoma jasno, da se vsebina, izražena v nadaljevanju, nanaša nanj, zato ni potrebe po posebnem poudarku in je pri navezovanju treba uporabiti »običajen« (nepoudarjen) kazalni vrstni zaimek (ta, to, tega ipd.) Navedeni primeri bi se pravilno glasili tako:

- Petra Velkovrh (2020) je prepričana, da se država danes umika iz svoje tradicionalne odgovornosti in **to** prenaša na svoje državljane, ki imajo s tem povečano individualno odgovornost, da si uredijo zasebna invalidska in življenjska zavarovanja, zavarovanja za primer brezposelnosti ter povečajo osebne prihranke.*
- Hkrati smo bili priča številnim odpuščanjem delovne sile in zmanjšanemu obsegu dela v številnih industrijah, kar so številni »prebrodili« z delom prek delitvenih platform v prostem času, kar jim je prineslo dodaten zaslužek in zmanjšalo padec življenjskega standarda ali **tega** celo povečalo.*
- Glede privlačnosti naložbenih nepremičnin smo **to** preverjali z vprašanjem prej in potem.*

***Le-ta, le-to, le-ti* itd. so poudarjeni kazalni vrstni zaimki, ki jih uporabljamo pri navezovanju oziroma sklicevanju na zadnjenavedeni ali najbližji samostalnik.**

Raba poudarjenega kazalnega vrstnega zaimka je napačna, tudi kadar je tega mogoče brez težav izpustiti, ne da bi to vplivalo na pomen ali povzročilo dvoumje oziroma nejasnost.

NAPAČNO: Kot je bilo že omenjeno, smo se odločili kar najbolj slediti letnim poročilom GURS-a, saj **le ta** omogočajo najlažjo primerjavo med leti.*

PRAVILNO: Kot je bilo že omenjeno, smo se odločili kar najbolj slediti letnim poročilom GURS-a, **saj omogočajo** najlažjo primerjavo med leti.*

V številnih primerih, v katerih se napačno uporablja poudarjeni kazalni vrstni zaimek, je mogoče namesto njega uporabiti svojilni zaimek.

NAPAČNO: Ker se povpraševanje po namestitvah Airbnb povečuje, se torej tudi ponudba **le teh** povečuje.*

PRAVILNO: Ker se povpraševanje po namestitvah Airbnb povečuje, se torej tudi **njihova** ponudba povečuje.*

Poudarjeni kazalni vrstni zaimek torej uporabimo, samo kadar imamo naštetih več samostalnikov in se vsebina, navedena v nadaljevanju, navezuje le na zadnjenavedenega. V spodnjem primeru je z uporabo poudarjenega vrstnega kazalnega zaimka *le-te* jasno, da se navedeno v nadaljevanju nanaša samo na *izdelke*. Če bi v spodnjem primeru namesto zaimka *le-te* uporabili kazalni zaimek (*te*) ali osebni (*jih*), bi lahko napačno sklepali, da navedeno velja za *storitve* in *izdelke*.

- Najem storitev in **izdelkov**, ko jih potrebujemo, nam omogoča, da **le-te** uporabljamo učinkoviteje ter da jih uporablja širša množica ljudi, kar zmanjšuje ekološko škodo, ki jo povzročajo proizvodnja na zalogo, pakiranje in prevoz novega blaga, podaljša pa se tudi življenjski cikel izdelkov.*

Iz spodnjega primera pa je očitno, da lahko neutemeljena, morda celo avtomatična raba poudarjenega kazalnega vrstnega zaimka v besedilo vnese dvoumje ali spremeni njegov pomen. Ker se glede na slovnična pravila zaimek *le-ta* pomensko navezuje na zadnjenavedeni samostalnik, je iz spodnje povedi mogoče sklepati, da je *gospodarska kriza* protiutež nedavnemu finančnemu nazadovanju in varčevanju, čeprav to velja za *delitveno ekonomijo*.

- /…/ pri čemer je delitvena ekonomija dobila del svoje definicije predvsem po gospodarski krizi leta 2008, saj da je **le ta** protiutež nedavnemu finančnemu nazadovanju in varčevanju ali da posameznikom omogoča, da delujejo kot mikropodjetniki in dosegajo donose iz svojih sedanjih sredstev.*

Kot je mogoče razbrati že iz poimenovanja *poudarjenega* kazalnega vrstnega zaimka *le-ta*, z njim posebej poudarjamo vsebinsko povezanost z zadnjenavedenim samostalnikom, zato njegova raba ni slogovno nezaznamovana. V *Slovenskem pravopisu* (*SP*) je v njegovi razlagi navedenena oznaka »neobčevalno«, kar pomeni, da gre za »prvin[o] knjižnega jezika, ki je ne uporabljamo v navadnem sporočanju, ampak živi bolj iz izročila knjižnega jezika« (*SP*, člen 1060). Glede na navedeno se zaimek *le-ta* v skladu s pravopisnimi pravili uporablja predvsem v pisnem jeziku, kjer se pričakuje raba knjižnega jezika, manj primerna pa je njegova raba v običajnem govoru, radijskih prispevkih, govorih politikov ipd., sploh če jih govorci uporabljajo po nepotrebnem ali celo avtomatično kot v spodnjem primeru.

- Govor je o Slovenski izvozni družbi (SID). Veliko let se trudimo, da bi **le-ta** bila čim bolj uspešna, pa recimo da je še kar, vendar v nobenem primeru **le-ta** ne more nadomestiti velikih potreb in prevzeti bremena, ki bi jih naj nosile banke. (Državni zbor RS, 9. 1. 1997)

Pravilno bi se navedeni primer glasil tako:

- Govor je o Slovenski izvozni družbi (SID). Veliko let se trudimo, da bi bila **ta** čim bolj uspešna, pa recimo da je še kar, vendar v nobenem primeru ne more nadomestiti velikih potreb in prevzeti bremena, ki naj bi jih nosile banke. (Državni zbor RS, 9. 1. 1997)

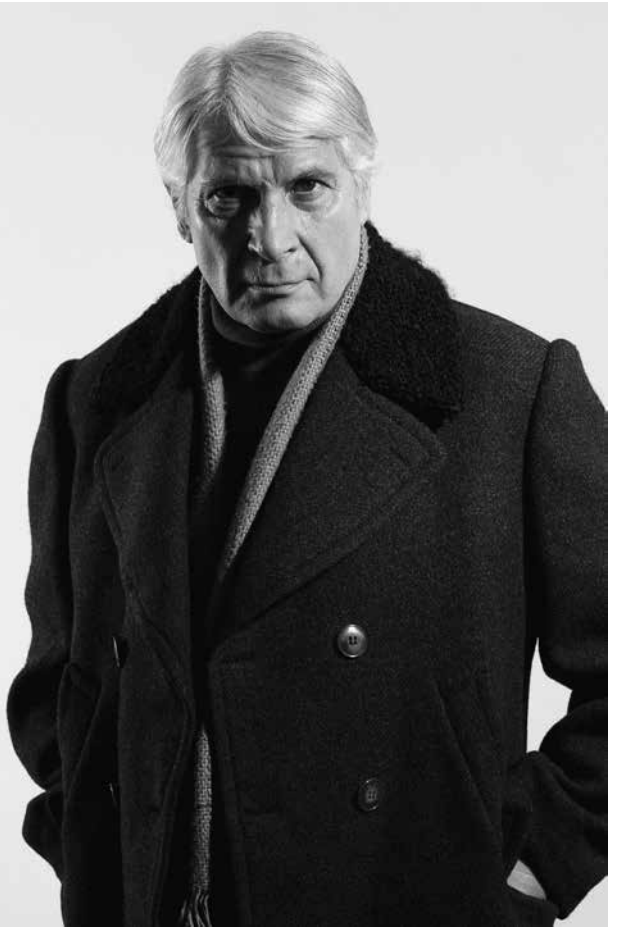
Kot smo že omenili, napačna raba poudarjenega kazalnega vrstnega zaimka in z njo nepotrebni poudarki pri navezovanju otežujejo razumevanje besedila, vnašajo vanj nejasnost in spreminjajo njegov pomen. Med pregledovanjem primerov v besedilnem korpusu *Nova beseda* smo našli tudi nekaj takih, v katerih se pri navezovanju ob poudarjenem kazalnem vrstnem zaimku (le-ta) ponovi tudi nanašalnica (zavitek, rokopis). Kot zanimivost navajamo dva taka primera.

- Nadalje, če je prošnja v zavitku, kdo odpre **zavitek**, in ali ga je odpreti z nožem ali s škarjami, in koliko je treba zraven svedokov in v kateri arhiv se položi **le-ta zavitek**, ali v onega pri ministrstvu za finance ali v onega pri sijajni kontroli? (Fran Milčinski, *Resnici na ljubo*)
- Še več: če je bila v prvencu mestoma še ohlapna ali nedorečena, pa v Malinu – **rokopisu**, ki je pred menoj – že zapoje dovolj smelo in prepričljivo, da bi bilo greh **le-ta rokopis** odložiti ali ga celo odvrniti. (Iz recenzije Sonja Votolen, *Malin*, 1993)

Večina takih primerov iz besedilnega korpusa *Nova beseda* je iz starejših književnih del, nekaj pa jih je tudi iz besedil, objavljenih v zadnjih letih prejšnjega tisočletja. Samo upamo lahko, da je tak način izražanja stvar preteklosti ter da ga v želji, da bi zveneli čim bolj izobraženo, ne bodo prevzeli tudi današnji govorci in pisci besedil.

Lilijana Nedič

Boris Cavazza

Boris Cavazza. Vir: arhiv Slovenske kinoteke; foto: Andrej Križ

Boris Cavazza velja za enega od velikanov slovenskega filma. Izrazit karakterni igralec možatega izgleda in temperamenta je predstavnik generacije, ki se je uveljavila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Rodil se je 2. februarja 1939 v Milanu slovenski materi in italijanskemu očetu. Zgodnje otroštvo je preživel v Milanu, po smrti očeta po koncu druge svetovne vojne pa je živel pri materinih sorodnikih v Sloveniji. Kasneje se je vrnil k materi v Milano, kjer je zaključil šolanje na osnovni šoli. V tem času je začel trenirati boks, da bi s priložnostnimi dvoboji finančno pomagal materi.

Leta 1956 se vrnil v Slovenijo, se vpisal na Srednjo pomorsko šolo v Piranu, jo dokončal in nato služil na slovenskih ladjah kot strojnik. Po štirih letih je opustil pomorski poklic in se najprej vpisal na Filozofsko fakulteto, nato pa se je na prigovarjanje prijatelja Dareta Valiča prijavil na sprejemne izpite na AGRFT. S študijem dramske igre je pričel leta 1965 in čez štiri leta absolviral, diplomiral pa je leta 1986. V gledališču, kjer je začel nastopati še kot študent, je začel več desetletij dolgo igralsko pot v skoraj vseh slovenskih profesionalnih gledališčih. Leta 1987 se je zaposlil na ljubljanski AGRFT, najprej kot docent, od 1995 dalje pa kot redni profesor za dramsko igro in igro pred kamero. Leta 1992 je debitiral tudi kot gledališki režiser in ustvaril več kot 20 predstav. Za svoje gledališko ustvarjanje je prejel številne prestižne nagrade: Prešernovo nagrado, Sterijevo nagrado, Severjevo nagrado, nagrado Branka Galvelle, Borštnikov prstan ...

Njegov prvi stik s filmom je bil nastop v Čapovem *X 25 javlja* (1960), kjer se pojavi kot boksarski trener glavnega lika. Vloga je bila tako majhna, da v špici filma sploh ni bil naveden. Prvo večjo vlogo, enega od protagonistov, je odigral v filmu *Peta zaseda* (1968) Franceta Kosmača. Režiser je »rekrutiral« takratno generacijo mladih igralcev in kot nam je Cavazza že pred časom zaupal v nekem pogovoru, so v partizanskih uniformah neskončno uživali.

Leta 1973 je odigral naslovno vlogo v filmu *Begunec* režiserja Janeta Kavčiča, za katerega je scenarij napisal Marjan Rožanc. Film se dogaja med italijansko okupacijo, ko se Ernest vrne s študija medicine v Italiji. Njegov najboljši prijatelj Ivan (Rade Šerbedžija) simpatizira z belogardisti, Ana (Ljudmila Lisina), za katere ljubezen se oba potegujeta, pa se priključi odporniškemu gibanju. Ernest, ki se ne more odločiti ne za eno ne za drugo stran, sklene pobegniti čez mejo.

Leta 1974 je Lordan Zafranović Borisa Cavazzo zasedel v glavni vlogi v filmu *Muke po Mateju* (*Muke po Mati*); gre za zgodbo o pristaniškem delavcu, nadarjenem amaterskem boksarju, ki tragično konča, ko ga do smrti pretepejo kolegi iz ladjedelnice. Na Borisa Cavazzo je režiserja, ki na Hrvaškem ni našel primernega igralca, opozoril njegov direktor fotografije Karpo Godina, saj je poleg možatega izgleda in izjemnega igralskega potenciala znal tudi boksati. Žal je med snemanjem zbolel, in ker se njegovo zdravje po več kot dvomesečnem ležanju v Splitski vojni bolnici ni izboljšalo, so ga s helikopterjem prepeljali v Ljubljano, kjer so mu v zadnjem trenutku rešili življenje. Film so dokončali naslednje leto. Na Festivalu jugoslovanskega igranega filma v Pulju je dobil nagrado kritike, na mednarodnem filmskem festivalu v Avellinu v Italiji pa so igralski dosežek Cavazze nagradili s srebrno plaketo.

V *Vdovstvu Karoline Žašler* (1976) po scenariju Toneta Partljiča in v režiji Matjaža Klopčiča je upodobil Tenorja, voznika žerjava, ki pooseblja Karolinino (Milena Zupančič) hrepenenje po ljubezni in drugačnem življenju. Nastop na veselici, na katerem Tenor zapoje pesem *Oj, Mari*, je eden najlepših v tem filmu. V filmu pa glavni lik pokaže še drugo plat, ko brez razlage in sočutja Karolino zamenja za krepostno lastnico kmetije (Miranda Caharija). *Vdovstvo* je bil eden najpopularnejših in najbolj gledanih Klopčičevih filmov na ozemlju celotne države.

Naslednji Klopčičev film, v katerem je nastopil, je bil film *Iskanja* (1979), razkošen kostumski film po literarni predlogi literarnega dela *S poti* Izidorja Cankarja, ki pripoveduje o popotovanju dveh prijateljev po Italiji. Duhovnik Ciril (Boris Cavazza) upa, da mu bo disertacija o italijanski umetnosti prinesla notranji mir, njegov prijatelj Fritz (Boris Juh), pa se skuša rešiti spon vsakdanjega življenja.

V filmu *Rdeči boogie ali Kaj ti je deklica* (1982) Karpa Godine je upodobil dirigenta skupine mladih glasbenikov, ki so bili v času »prve petletke« po vojni poslani na deželo, kjer naj bi s svojimi nastopi mlade podeželane pomagali prevzgojiti v dobre mladince. Maks, nepoboljšljiv ženskar, v skupino pritegne še dekle iz brigade in skuša krmariti med mladimi, ki si želijo igrati prepovedani jazz, in ideološkim komisarjem Janom (Ivo Ban), ki si želi dvigniti ugled v partiji. Po številnih konfliktih projekt neslavno propade. Film je lep poklon pankerjem, rokerjem in njihovim podpornikom, ki v filmu tudi nastopajo.

Med nastopi v filmih, v katerih je nastopal v osemdesetih letih, velja omeniti tistega v filmu *Kormoran* (1986) Antona Tomašiča, za katerega je tudi napisal scenarij. Gre za dramo o destruktivnem alkoholiku Maksu, ki mu je na festivalu Filmska srečanja v Nišu prinesla nagrado car Konstantin, na Tednu domačega filma pa nagrado Metoda Badjure (za igro in scenarij).

Boris Cavazza je v svoji dolgoletni karieri ustvaril 43 vlog v celovečernih filmih in sodeloval s slovenskimi režiserji vseh generacij. Najprej z velikimi imeni slovenskega klasičnega filma: Matjažem Klopčičem, Boštjanom Hladnikom (*Bele trave*), Francetom Štiglicem (*Veselo gostivanje*), Jožetom Galetom (*Ljubezen nam je vsem v pogubo*), v osemdesetih z Božom Šprajcem (*Krč*) in v devetdesetih z ljubiteljem žanrskih filmov Juretom Pervanjem (*Do konca in naprej*) ter Borisom Jurjaševičem (*Blues za Saro*). V novem tisočletju so ga v manjših in večjih vlogah angažirali režiserji mlajše generacije: Janez Lapajne (*Kratki stiki*, *Osebna prtljaga*), Goran Vojnović (*Piran, Pirano*, *Nekoč so bili ljudje*), Martin Turk (*Nahrani me z besedami*) in Hana Slak (*Rudar*).

Leta 2019 je v Trstu snemal film režiserke Katje Colja *Igor in Rosa*, zgodbo o ostarelih zakoncih, ki se po smrti hčerke ne moreta pobrati iz depresije in otopelosti. Cavazza je upodobil Borisa, vase zaprtega Slovenca, ki že dolgo ne govori več slovensko. Za svojo izjemno, minimalistično oblikovano vlogo si je prislužil nagrado za najboljšega igralca na Kalifornijskem filmskem festivalu žensk.

Zadnji film, v katerem je Cavazza nastopil v naslovni vlogi, je bil film *Dedek gre na jug* (2022) Vincija Voguea Anžlovarja. Vlado (Vlado Novak) iz bolnišnice ugrabi svojega umirajočega prijatelja Borisa (Boris Cavazza), da bi ga popeljal na jug, na srečanje z neuresničeno ljubeznijo Nedo (Ksenija Mišič). Potovanje v kombiju se razvije v pravo odisejado, ki se seveda srečno konča. Film je duhovita romantična komedija s primesmi kriminalke in veliko glasbe.

Izjemno bogat je tudi njegov televizijski opus, ki obsega 39 vlog v TV filmih, dramah in serijah. Naj omenimo le dela, v katerih je igral in za katere je napisal tudi scenarij: *Trinajstica* (1988), *Primer Feliks Langus ali Kako ujeti svobodo* (1991) in *Predsednik* (1993).

Boris Cavazza je v svoji izjemni igralski karieri za svoje ustvarjanje prejel številne nagrade na filmskih festivalih, pa tudi nagrade za življenjsko delo, kot je nagrada bert (2017), ki jo podeljuje Društvo slovenskih režiserjev in nagrada Ita Rina (2023), ki jo podeljuje Društvo slovenskih avdiovizualnih igralcev, leta 2018 pa je za ustvarjalni opus na področju gledališča prejel tudi najvišje državno odlikovanje – zlati red za zasluge.

Literatura

Vesna Milek, *Cavazza: biografski roman*, Ljubljana: Študentska založba, 2011.
Tina Poglajen, Nenad Polimac in Jurij Bobič, *Poklon Borisu Cavazzi*, Ljubljana: Slovenska kinoteka, 2021.

Dr. Miroslava Cencič

Zadnji udarec slovenski šoli na Primorskem

Sto let od fašistične šolske reforme

Slovensko šolstvo na zahodnem robu slovenskega ozemlja, zlasti v narodno mešanih mestih, je bilo stalno ogroženo, še posebej po letu 1869, ko so deželne vlade ali mestne uprave s prevladujočo italijansko večino odločale o učnem jeziku. Slovenski mestni starši so poskušali s prošnjami in pritožbami doseči z zakonom določene pravice, a ker ni bilo uspeha, so se postavili na lastne noge. Slovenske šole so ustanavljala in vzdrževala šolska društva, Družba sv. Cirila in Metoda (CMD) in Šolski dom.

Pred začetkom vojne je CMD vzdrževala v Trstu in okolici 10 otroških vrtcev in 46 osnovnih šol, ki so zajemale 2500 učencev, v Gorici pa 14 vrtcev in 8 šol, ki so vključevale 1123 otrok. Tako se je z narodno vnemo prebivalstva rešilo slovensko šolstvo tudi v obrobnih mestih in doseglo dostojno rast.

Na ozemlju kasnejše Julijske krajine je bilo 1913. leta 321 slovenskih šol s 4671 učenci in 1007 slovenskimi učitelji. Šolo je imela skoraj vsaka vas, v lepih, za pouk primernih šolskih stavbah. Šolstvo v naših krajih je bilo tako ob zasedbi Italijanov izredno razvito.

Vojna

Italija je leta 1915 stopila v vojno zaradi apetitov po naši zemlji. Odprla se je Soška fronta, ki je srdito divjala na tem koščku slovenske zemlje. Vojne grozote so porazno vplivale tudi na šolstvo. Šole na vojnem območju so prenehale delovati. Nekatera šolska poslopja v bližini so uporabljali za vojne potrebe, bolnice in zatočišča za izčrpane vojake. Prebivalci so morali zapustili svoje domove. Kar 30 učiteljev se je s svojimi učenci umaknilo v begunska taborišča in tam nadaljevalo poučevanje, 23 pa se jih je izselilo na Koroško, da bi tam pripomogli k razvoju slovenskih šol.

Ob premikanju fronte in prihodu italijanskih vojaških enot na naša tla se je začelo nasilje nad narodnimi voditelji in kulturnimi delavci. Okupator je tako poslal v internacijo ali zapor tudi nekaj učiteljev.

Konec vojne

Devetindvajsetega oktobra 1918 zvečer je udarila novica, da je vojne konec. 3. novembra je italijanska vojska vkorakala v Trst, po nekaj dneh pa na podeželje Primorske. Udejanjala se je pogodba, po kateri je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski.

Učenci deške osnovne šole v Tomaju na ideološki vzgoji l. 1939 (sabato fascista – fašistična sobota); vir: župnišče Tomaj

Razmere so bile žalostne. Vojna je opravila svoje. Vasi so bile porušene. Po družinah so z bojaznijo in stisko pričakovali vrnitev svojih dragih. Okupator je začel z nasiljem.

Šolstvo je prizadela že vojna sama. Nekatera šolska poslopja, zlasti na Dolnjem Krasu, so bila porušena, mnoga pa opustošena. Primanjkovalo je učiteljev, zato so bile nekatere šole prvo leto po vojni zaprte. Pouk je motila tudi »španska bolezen«, ki je zajela vso Primorsko. Zaradi tega je v šolskem letu 1918/19 delovalo 36 šol in 260 učiteljev manj kot zadnje leto pred vojno.

Po Rapalski pogodbi, podpisani 12. novembra 1920, ki je začela veljati 5. januarja 1921, je bilo to ozemlje, za katero se je uveljavilo ime Julijska krajina, priključeno Italiji. Tako je ostalo pod Italijo okrog 400.000 Slovencev. Pogajalci na strani Kraljevine SHS niso postavili nobenih zahtev in nobenih pogojev za narodno zaščito na priključenem ozemlju.

Okupator je začel po prvih obljubah o svobodi z nasiljem in zakoni uresničevati svoje načrte: ena država, en jezik, en narod. Prve dni aprila 1919 je v Trstu začel delovati fašio. Fašistične akcijske čete so začele z narodnim nasiljem. Kultura, šolstvo in jezik, bistvene sestavine narodne biti, so bile prve na udaru. Črno obdobje je napovedal sežig veličastne stavbe, narodnega doma v Trstu, že pred sklenitvijo in uveljavitvijo Rapalske pogodbe.

Na zasedenem ozemlju so civilna uprava, vojaški in karabinjerski poveljniki urejali šolstvo vsak po svoje. Poleg samovoljnega začetnega uničevanja in rušenja slovenske šole so se oblikovali tudi načrti. Primorsko so razdelili na tri jezikovna področja, povsem italijansko, mešano in povsem slovensko. Na italijanskem in mešanem področju so bile načrtovane šole v italijanskem učnem jeziku. Na slovenskem jezikovnem področju naj bi poitalijančevanje potekalo počasneje.

Pred uradno priključitvijo tega ozemlja Italiji so tisti, ki niso bili rojeni na okupiranem ozemlju, izgubili državno službo – tako je bilo odpuščenih blizu 200 slovenskih učiteljev. V letih od 1919 do 1921 se je v Jugoslavijo izselilo 39 učiteljev, nekateri med njimi zaradi preganjanja in pritiskov.

Primorsko učiteljstvo se je upiralo in vztrajalo. Delovanje učiteljskih organizacij so oživeli in prilagodili novim razmeram. 19. novembra 1919 je bila ustanovljena Zveza učiteljskih društev, ki je imela 808 članov. Izdajala je glasilo *Učiteljski list* in *Novi rod* za mladino, organizirala učiteljske tečaje in pevski zbor. Ustanovili so tudi Šolsko društvo, ki naj bi zbiralo sredstva za šole. To je imelo svoj ustanovni občni zbor 6. avgusta 1922 v Sežani. V večernih urah se je druženje sprevrglo v pravo narodno manifestacijo.

Prav kmalu so začele oblasti ovirati njihovo delovanje, leta 1928 pa so ga strogo prepovedali. Učitelji niso izgubili upanja za obstoj slovenske šole. Poskrbeli so za šolska berila, prilagojena novi stvarnosti. Izdana so bila tudi

berila italijanskih sestavljavcev, ki niso bila nacionalno prenapeta. Te obetavne začetke je bilo treba čim prej zatreti.

Opozorilo »Tu se govori samo italijansko« je bilo izpostavljeno na javnih mestih; vir: župnišče Tomaj.

Fašizem prevzame oblast

S pohodom na Rim 22. oktobra 1922 so oblast prevzeli fašisti in uzakonili raznarodovanje. Skušali so dokazati, da je bilo ozemlje naše narodne manjšine od nekdaj italijansko in da se mora ponovno poitalijančiti. Za dosego tega cilja je bilo najučinkovitejše šolstvo.

Po enem letu je bila pripravljena zakonodaja, po avtorju imenovana Gentilijeva šolska reforma, ki je začela veljati 1. oktobra 1923. Določala je, da bo v vseh prvih razredih kraljevine potekal pouk v italijanščini že v šolskem letu 1923/24, v naslednjem letu pa tudi v drugem razredu in tako naprej. Postopno odmiranje šol naj bi potekalo v obdobju od 1923/24 do 1928/29. Dejansko se je poitalijančevanje še pospešilo, in sicer zaradi prevlade kombiniranega pouka na naših podeželskih šolah. Prihod italijanskega učitelja je pomenil konec pouka v domačem jeziku. Tako je okrog 50.000 slovenskih otrok ostalo brez osnovnega izobraževanja v materinščini. Slovenščina, ki je bila s prvotnim zakonom predvidena kot dodatni predmet za slovenske otroke, ki so jih starši posebej prijavili, je bila z odlokom leta 1925 odpravljena. Za vzgojno učinkovitost so povečali število šol in učiteljev in ustanovili vrtce, ki naj bi v nežne duše slovenskih otrok vcepljali drugo miselnost in drug jezik.

Leta 1928 naj bi se z odlokom poitalijančil tudi verouk, ki so ga domači duhovniki poučevali v šoli. Toda slovenski duhovniki so se brez izjeme umaknili v cerkve in zakristije, kamor fašizem ni mogel prodreti. Zato so bili mnogi izpostavljeni najhujšemu preganjanju.

Učitelji

Pri poitalijančevanju šol so bili največja ovira slovenski učitelji. Formalno so jim sicer dali možnost, da opravijo poseben izpit v italijanščini in si pridobijo pravico do poučevanja na italijanskih in poitalijančenih šolah. Ocenili pa so, da so prav učitelji in duhovniki najnevarnejši, ker njihove miselnosti ni mogoče spremeniti.

Učenci zaključnega razreda 1938/39 deške šole v Tomaju v uniformi »balilla«; vir: župnišče Tomaj

K reševanju te zadrege je pripomogel zakon z dne 24. decembra 1925, ki je pooblaščal vlado, da sme odpuščati državne uslužbence, če njihovo vedenje ni v skladu s političnimi

ESEJ

Naslovnica spričevala Valentina Cenciča za šol. l. 1940/41; vir: domači arhiv

direktivami vlade in če ne zagotavljajo lojalnega izpolnjevanja svojih dolžnosti.

Tako je bilo iz službe odpuščenih 168 učiteljev. 20 starejših so predčasno upokojili. 402 sta bila premeščena v Italijo, 87 od njih jih je kasneje emigriralo v Jugoslavijo. Zatočišče v Kraljevini SHS je poiskalo 316 učiteljev. Le nekateri so ostali na slovenski zemlji, pretežno na Štajerskem in v Prekmurju. Večina primorskih učiteljev je našla zaposlitev v makedonskih in bosanskih hribih.

Postopoma so pouk prevzeli italijanski učitelji, večinoma zagrizeni fašisti. Položaj italijanskih učiteljev na slovenskih tleh ni bil zavidljiv. Podoben je bil okupatorskim vojakom v tuji deželi. Zaverovani v svoje raznarodovalno poslanstvo so se odmikali od ljudi in učencev. Svoje sovraštvo do Slovencev so udejanjali v okrutnem kaznovanju učencev. Lokalne fašistične oblasti so zahtevale moške učitelje, ki bi se za »odrešene dežele« prijavili prostovoljno in bi bili iz ljubezni do svoje domovine pripravljeni na vsako žrtev. Tudi taki učitelji niso bili uspešni.

Šolski sistem in ideološka vzgoja

Italijanski šolski sistem je pomenil za Slovence nazadovanje. Pri Slovencih je veljala že pol stoletja osemletna šolska obveznost z olajšavami, v Italiji pa se je šele začelo podaljšanje šolanja na 5 let.

Pouk je bil dosledno italijanski, učenci niso poznali jezika učiteljev, učitelji pa ne jezika učencev. Uporabljali so Berlitzovo metodo poučevanja. To je poučevanje brez rabe maternega jezika, ko učitelj govori z učenci od samega začetka samo v jeziku, v katerem poučuje. Lahko se le čudimo tistim generacijam, da so se v takih pogojih kaj naučile. Uporaba domačega jezika je bila strogo prepovedana, ne le pri pouku, ampak tudi med odmori v pogovorih med učenci. Temeljno učilo je bilo berilo s pretežno »domoljubnim« leposlovjem, metoda pa memoriranje pesmi in sestavkov.

Tak pouk ni mogel pritegniti zanimanja in ni omogočal razumevanja. Nerazumevanje, brezbrižnost in odpor do šole zaradi brezobzirne represije učiteljev in ponižujočega fizičnega nasilja se je izražala tudi v množičnem ponavljanju 1. in 2. razreda, zato so številni učenci zaključili šolsko obveznost na najnižji šolski stopnji. S tem je bil dosežen cilj, da se učenci naučijo italijanščine, hkrati pa so prikrajšani za solidno izobrazbo.

Tiste, ki niso znali brati italijansko, so označevali za polpismene ali celo nepismene. Italijanske oblasti so organizirale tečaje italijanskega jezika tudi za osebe od 18. do 30. leta starosti. Ker zanje ni bilo navdušenja, so uporabljali razne oblike prisile, kot so odvzemanje podpor, krčenje sredstev, namenjenih popravilu cest, grožnje, da bodo iz uradov odstranili tolmače.

Naslovnici učbenika za šolanje doma

Starše je oblast poskušala pridobiti na različne načine. Ustanavljali so šolske kuhinje in zvestim delili obleko in igrače. Skrbeli so za obdarovanje otrok za »Befano« (na dan Svetih treh kraljev).

Staršem je bila vzeta pravica, da bi odločali o vzgoji svojih otrok, zato se niso mogli ubraniti zahtevi za včlanjenje otrok v fašistične mladinske organizacije: Figli della lupa, Balilla, Piccole Italiane, Gioventù Italiana, ki so skrbele za fizično in politično vzgojo mladine pod geslom »Credere, obbedire, combattere« (Verjeti, ubogati, bojevati se). Svojo vdanost in ponos so morali na prireditvah in državnih praznikih izkazovati v posebnih uniformah. Deklice so bile v šoli obvezno oblečene v črne halje. Ponekod so morali dečki v šoli nositi črne srajce. A Slovenci se niso vdali.

Izhod v sili

Ko so bile ukinjene slovenske šole, so se začele uresničevati preroške besede poslanca Engelberta Besednjaka v rimski zbornici, izrečene 13. maja 1926: »Ko bodo vse naše šole odpravljene in učitelji odstranjeni, se bo vsaka slovenska družina spremenila v šolo in vsi starši bodo postali učitelji, ki bodo prenašali iz roda v rod naš jezik in našo narodno zavest. Zakoni držav so spremenljivi, narodi pa žive večno.«

Po strogi prepovedi delovanja narodnih organizacij in društev sta prevzeli skrb za odpornost proti asimilaciji dve podtalni organizaciji: TIGR in Tajna krščansko-socialna organizacija, v vodstvu katerih so prevladovali duhovniki. Vlogo kulturnih društev so prevzela športna društva, cerkveni pevski zbori in Marijina družba.

Za učenje na domu so priredili abecednik *Prvi koraki*, sestavili nekaj čitank in skrbeli za mladinski tisk, pri katerem je imela posebno mesto Goriška Mohorjeva družba. Posebno vlogo pri ohranjanju in opismenjevanju domačega jezika je imel verouk, ki je postal slovenska šola.

Fašisti so se zavedali vrednosti tega delovanja, zato so kruto kaznovali tiste, ki so bili osumljeni: s konfinacijami, internacijami in zapori. Trmasto vztrajanje pri ohranjanju narodne kulture so morale priznati tudi oblasti, ki so vedele, da ima vsaka družina naročeno časopisje in knjige in da so očetje sposobni dajati otrokom osnovnošolsko znanje, zaradi česar se vsa šolska vzgoja izničuje v družinah. Te ugotovitve so bile v protislovju z zaničljivimi in podcenjujočimi trditvami o »neosveščenem in manj vrednem ljudstvu«, ki ga mora kultivirati veliki Rim. Ob koncu te dobe je fašistični tajnik za Goriško ocenil: »Vsi stroški in trud so zaman, kot je bilo zaman vse delo, ki je bilo opravljeno v 22 letih.«

»Učinkovitost« Gentilijeve šolske reforme in nasilnega raznarodovanja se je jasno pokazala, ko je Italija položila orožje in so se čez noč italijanski učitelji umaknili iz naših krajev. Njihovi učenci so slekli črne srajce in odšli v gozd, pa ne zaradi komunizma, ampak za narod in domovino.

Ddr. Igor Grdina

Boris Pahor, stoletje človeške vesti

Boris Pahor je – če govorimo v slovarju Anatola Francea – ne le trenutek, temveč kar stoletje človeške vesti. Še posebej slovenske. Njegova edinstvena artikulacija neudušljive zavzetosti in strastnega zavračanja, ki se ni pustila utišati ne naglo menjajočim se avtoritetam ne nekoliko trajnejšim okoliščinam, ni dopuščala ravnodušnosti. Zgolj jemanje na znanje pri mislih, ki jih je pisatelj s svojimi intervencijami v življenjsko stvarnosti in literarno dejanskost preobrazil v ekspresivistični ognjenik in komunikacijsko lavo, ni bilo mogoče.

Kdor se je znašel v prostoru valovanja Pahorjeve besede, se je kratko malo moral odločiti, ali bo v resonanci z njo ali pa ji bo nasprotoval. Pisatelj je dosegel, da se je bilo sleherniku treba odločiti na ravni, ki jo je sam izbral. Zato se je zapletel v niz polemičnih dialogov – pa celo mnogogovorov –, v katerih je bil z druge strani večkrat deležen brutalne prekinitve komunikacije. V časih, ki so sledili njegovi vrnitvi iz preddverij smrti v hitlerjanskih taboriščih, je bila najtrša med njimi tista iz marca 1975, ko mu je bil prepovedan prestop meje med Italijo in Jugoslavijo. Oblasti v Ljubljani in Beogradu so objavo intervjuja z Edvardom Kocbekom, v katerem je bila prvič izrečena nepreslišljiva beseda o apokaliptičnih pomorih, ki so na Slovenskem sledili tragediji druge svetovne vojne, razumele kot Pahorjevo zadnjo repliko. Izvajalcem del v politično dirigiranem pogromu, ki so se tržaškemu pisatelju na vso moč trudili »vzeti mero«, je bila v Jugoslaviji kar nekaj let zagotovljena varnost pri sukanju ideološke mesoreznice: v javnosti jih nihče ni smel motiti. Zato je bila septembra 1976 Pahorju vnovič izrečena prepoved prestopa osimske meje, ki jo je propagandistična mašinerija režima maršala Tita bombastično razglašala za najbolj odprto v Evropi. Zanj železna zavesa, ki jo je po letu 1945 komunistični Olimp spustili čez staro celino od Szczecina do Trsta, ni bila dvignjena po sporu med moskovskim in beograjskim politbirojem.

A nazadnje so zadrti šefi črne kuhinje, v kateri so se varili ideološki strupi rdeče Slovenije, ugotovili, da Pahorja niso karantenizirali: večdesetletno mletje njegovega opusa v sončni prah je dokazovalo le to, da je ustvaril nerazgradljiva dela. Živa in vznemirljiva. Vrh vsega si je pisatelj v eni od glos, ki jo je po »predmejski« prepovedi svojega *Odiseja ob jamboru* objavil v reviji *Zaliv*, drznil v razposajeni trubarjanščini ironistično spoprijeti z Edvardom Kardeljem – Krištofom. Komunistični prvak, ki je kot »pismouk« maršala Tita – tako ga je v romanu *Prvi krog* označil Aleksander Isajevič Solženicin – v Sloveniji uničeval elite ter povzdigoval ideološko impregnirano avantgardo, je bil brez dvoma najpomembnejši agregat, iz katerega se je napajala srditost do Pahorjevih pogledov, uvidov in vizij. Pisateljev pluralizem, ki je bil navezan na celoten spekter človeškosti, je bil za politika, čigar čvrsto totalitarna misel se je po vrsti obračunov

Spomenik Edvardu Kardelju v Ljubljani, delo akad. kiparja Draga Tršarja. Pahor je upodobljenca v eni od glos ironično označil za »vseh zapuvidi inu prepuvidi mojstra«; foto: osebni arhiv avtorja.

obrusila do dopustnosti artikulacije množinskosti samoupravnosocialističnih interesov – torej do prisotnosti zelo ozkega in lahko nadzorljivega nabora idej v javnem prostoru – nesprejemljiv.

Dejansko sta se v opusih tržaškega viteza peresa in ljubljanskega oblastnega maga soočila dva nezdružljiva koncepta. A le Kardeljev je bil tak, da je za svoje delovanje potreboval uničenje drugega. Bil je povsem odvisen od onemogočanja alternative, ki sega prek socialističnih plotov. Zato je kljub privlačnosti za absolutiste, ki sredi bohotne raznolikosti sveta poznajo le dve stališči – svoje in nesprejemljivo –, propadel.

Kardelju ljudje preprosto niso verjeli. V trdi povojni stvarnosti je prevečkrat vzbudil upanje, da bo kaj spremenil, pa se je vedno izkazalo, da so bila vsa predrugačenja, ki se jih je lotil, namenjena zgolj krepitvi njegove (pre)moči na jugoslovanski šahovnici. A nazadnje je zagnani politik svoj obraz uzrl v zrcalu totalitarnega eliminacionizma: priznal je, da človeku sreče ne more dati ne država, ne sistem, ne stranka, temveč si jo lahko ustvari le vsak sam. Ker so bili zanjo mnogi prikrajšani prav zaradi njegove dejavnosti in ideologije, je bil na dlani sklep, da si je skupaj s svojimi tovariši vzel celo pravico do odločanja o uvrstitvi posameznikov med ljudi. Tega se ni dalo zakriti niti z največjim trudom, da bi se samoupravni sistem prikazal kot prvinska – predpolitična – oblika bivanjske organiziranosti. Usoda je bila s Kardeljem nazadnje neusmiljena: tisti, ki jih je v krvavi rihti spomladi 1945 in vrsti čistk v naslednjih letih pustil pri življenju, so mu v Ljubljani postavili spomenik, kakršnega si je zaslužil: njegova bronena postava je bila obdana z bolj ali manj dolgonosimi brezobličneži …

Pahor pa z zaupanjem ni imel težav. Njegov tržaški naslov je bil zedinjena Slovenija v malem. V dobi, ko je v večjem merilu ni smelo biti. Tudi nasprotniki – pa naj so še tako strastno polemizirali z njim – niso mogli reči, da ne vedo, kje in za kaj stoji. Sorodniki Stanka Vuka so mu celo očitali, da je o (pol)nekdanjosti povedal preveč. Obsežno pismo Vlade Šebek Bidovec - Morane z začetka aprila 2007 pa dokazuje, da je Pahor užival sloves najzanesljivejšega ohranjevalca spomina na stoletje, katerega vest je. Partizanka, ki je 3. maja 1945 množico, ki se je zbrala na tržaškem Velikem trgu, z balkona občinske palače nagovorila po slovensko, je pisatelju zaupala prenekatero mučno podrobnost iz svojega življenja. Ne glede na to, da so ji vsi priznavali nesebičnost in neustrašnost, se je predvsem zaradi svojega moža Stanka Bidovca – njegovega brata Ferda so fašisti septembra 1930 ustrelili na bazovski gmajni – v Jugoslaviji znašla v težavah. Včasih tudi na robu. Njenega soproga, ki je bil med drugo svetovno vojno v dachauskem taborišču in se potem tako zaradi zloglasnih procesov proti bivšim internirancem kot zaradi podpore resoluciji Informbiroja ni mogel podati čez mejo Titove države, je namreč zadela prepoved pozitivnega spomina. Odrekalo se mu je celo priznanje zavzetosti za materinščino: čeprav

je v tržaškem občinskem svetu prvi govoril v slovenščini prav on, se je to dejanje začelo pripisovati Dušanu Hreščaku. Pisateljev živi arhiv, ki je bil nekoč temelj za mnoge glose v *Zalivu*, se je tudi ljudem drugačnih nazorov očitno zdel najboljše jamstvo za to, da zgodovina ne bo za vedno ostala ponarejena.

Pahorjeva brošura *Odisej ob jamboru* je prvič izšla leta 1969. Na hodnikih oblasti v Ljubljani je vzbudila obilo srdite pozornosti, saj je bila kritična do Kardeljevega (ne)razumevanja naroda. Foto: osebni arhiv avtorja.

Značilno so se šele po Pahorjevi smrti pojavili glasovi, ki so se v refleksijah o njegovem žitju in bitju trudili izogniti ravnem, na katere je postavil svoje viseče vrtove. Zamenjava filozofije, ki ji je zmerom mar za lasten nivo, s teorijo, katere leteča preproga se more spustiti v vsako lego, pač omogoča vsakršne obvoze in zastranitve. V breztalni sodobnosti se prizadevanje za upoštevanje nekoč z neznansko ihto zabrisovanih pisateljevih duhovnih markacij burkaško označuje za poskus ustvaritve dvojništva. Šlo naj bi za težnjo po pomnoževanju enkratnega v svojem prostoru. In edinstvenega v vsakršnem času. A kljub bohotnim cvetovom digitalizacije in mnogim skrb vzbujajočim sadovom kloniranja je multiplikacija zgodovine, ki jo oblikuje nepregledno število njenih s pozornostjo osončenih in s spregledovanjem osenčenih ustvarjalcev, še pred pragom mogočega. In če so se v dneh vrhunca Pahorjevega življenja v ljudeh in skupnostih ob soočenju z nerazumljivostmi porajale nove strategije mišljenja, se v današnji zadnji izmeni praviloma z resigniranim posmehom vztraja pri starih. Vprašanja, na katera kultni interpreti današnjosti ne najdejo odgovora, se brž razglasijo za napačno zastavljena in zato neodgovorljiva. Dejansko pa gre le za prikrivanje nezmožnosti soočenja z izzivi, ki se pojavljajo ob trkih plugov zgodovine s stvaritvami neupogljivih osebnosti, za katere potop v množico brezposebnežev in brezusodovcev ni mogoč. V bistvu se poskuša z intelektualnim rokovnjaštvom razvrednotiti, kar je Pahor s svojo bivanjsko izkušnjo in pripovedno-esejskim opusom vgraviral v zavest sodobnikov in prihodnje rojenih. Tako s sprejetjem ozemljenega izraza, ki je bil po sodbi enega njegovih jezikovnih svetovalcev Lina Legiše nasprotni pol virtuozni, a neskrivano iskani pripovedni veščini Alojza Rebule, kakor z zavrnitvijo fašizma, nacionalnega socializma in komunizma.

Skoraj hkrati z norčavimi mimobežniki pa so se pojavili tudi od ignorantske vzvišenosti podrhtevajoči vpraševalci o Pahorjevi umestljivosti v središče slovenskega literarnega kozmosa. Ob njih je mogoče le vzklikniti: Napuha trud zaman! – kajti tržaški pisatelj sodefinira osredje naše misli in besede. V ekspresivističnem epicentru in komunikacijskem vozlišču slovenske književnosti ni samo temeljni oblikovalec vrste nepogrešljivih prostorsko-časovnih plasti in tematskih niti, temveč tudi vzpostavljalec kriterijev. Pahor sodi v vrsto neprešteviln ih ljudi, ki so svojo usodo oblikovali sami. Z ustvarjanjem. Neredko vsemu navkljub. Ni odvisen od vratolomnih konstrukcij mrkogledih revizorjev duha in srca, ki nočejo nič vedeti o tem, da je neodvečna teorija pravzaprav idealni tip oziroma model bodisi ožje bodisi (naj)širše dejanskosti. Ne pa poenostavljalka – ali celo ponarejevalka – življenjskih pojavov.

Fjodor Mihajlovič Dostojevski

Bratje Karamazovi

Zbirka: **Neminljivi 18 in 19 (2 knjigi)**
Izid: **oktober 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Spremna beseda: **dr. Urša Zabukovec**
Uredil: **dr. Jernej Kusterle**

Fjodor Pavlovič, ki je bil tako židane volje, se je proti koncu nenadoma namrščil. Namrščil se je in zvrnil kozarček konjaka, ta kozarček pa je bil že čisto odveč.

»Poberita se ven, jezuita!« je zakričal na služabnika. »Pojdi, Smerdjakov. Še danes ti pošljem obljubljeni zlatnik, ti pa pojdi ven. Ne joči, Grigorij, pojdi k Marfi, potolažila te bo in te spravila spat. Ne pustijo ti, kanalje, da bi po kosilu v miru posedel,« je nenadoma jezno odrezal, ko sta služabnika takoj po njegovem ukazu odšla. »Smerdjakov zdaj med kosilom vsakič rine sem, zate se tako zanima. S čim neki si se mu tako prikupil?« je vprašal Ivana Fjodoroviča.

»Sploh z ničimer,« je ta odgovoril. »Padlo mu je na pamet, da me je začel spoštovati. To je lakaj in neotesanec. Topovska hrana, ko pride čas.«

»Topovska?«

»Tudi drugi bodo, boljši, vendar bodo tudi taki. Najprej taki, za njimi pa tudi boljši.«

»Kdaj pa pride čas?«

»Raketa se bo vžgala, ampak mogoče sploh ne bo dogorela. Ljudstvo za zdaj teh juharjev nič kaj rado ne posluša.«

»Ja, dragi moj, taka Balaamova oslica ti tuhta, tuhta in vrag naj ve, do česa se tam na tihem dokoplje.«

»Nakopiči si misli,« se je nasmehnil Ivan.

»Vidiš, vem, da tudi mene ne prenaša, tako kot vseh drugih ne, in tebe natančno tako ne, čeprav se ti mogoče zdi, ›da mu je padlo na pamet, da te je začel spoštovati‹. Aljoške že zdavnaj ne prenaša, Aljoško prezira. Zato pa ne krade, to je pomembno, ne spletkari, molči, iz hiše ne bo odnesel niti ene smetke, dobro peče kolačke, povrh tega pa naj gre k vragu, prav zares, ali se je sploh vredno pogovarjati o njem?«

»Seveda se ni vredno.«

»Glede tega pa, do kakšnih misli se bo tam na tihem dokopal, je treba, če govorim na splošno, ruskega kmeta pretepati. To sem zmeraj trdil. Naš kmet je slepar in se ti ne sme smiliti, še dobro, da ga tudi zdaj kdaj naklestijo. Rusija je močna zaradi brezovih šib. Če bodo izkrčili gozdove, bo Rusija propadla. Jaz sem za pametne ljudi. Kmete smo nehali pretepati, ker smo postali tako pametni, ti pa se še naprej šibajo kar sami. In prav je, da to počnejo. Kakor boste merili, tako vam bo tudi odmerjeno, ali kako že gre … Skratka, odmerjeno bo.

Rusija pa je svinjarija. Prijatelj moj, ko bi ti vedel, kako sovražim Rusijo … se pravi, ne Rusije, ampak vse te hibe … mogoče pa tudi Rusijo. *Tout cela c'est de la cochonnerie*.[1] Veš, kaj imam rad? Rad imam duhovitost.«

»Spet ste spili kozarček. Zadosti imate.«

»Počakaj, še enega bom pa še enega, potem pa bom nehal. Ne, počakaj, prekinil si me. Ko sem se peljal skozi Mokro, sem se pogovarjal z nekim starcem in ta mi pravi: ›Zelo radi obsojamo na šibanje, še posebno dekleta, in šibati jih zmeraj dajemo fantom. Fant potem to, ki jo šiba, naslednji dan vzame za nevesto, tako da je še samim dekletom prijetno.‹ Tako je rekel. Kakšni markizi de Sadi, a? Ampak kakor obrneš, je duhovito. Kaj, ko bi šli tudi mi pogledat, a? Aljoška, si zardel? Naj ti ne bo nerodno, otrok. Škoda, da se prejle pri igumanu nisem usedel h kosilu in menihom povedal tega o dekletih v Mokrem. Aljoška, ne jezi se, ker sem užalil tvojega igumana. V meni, fant, kipi jeza. Če namreč Bog je, če obstaja, sem seveda kriv in bom odgovarjal, če pa ga sploh ni, bi jih bilo treba še veliko bolj, te tvoje očete. Glave bi jim bilo treba posekati, ker zadržujejo razvoj, pa še bi bilo premalo. Verjemi mi, Ivan, da me to muči v mojih čustvih. Ne, ti ne verjameš, to vidim po tvojih očeh. Ti verjameš ljudem, da sem samo burkač. Aljoša, verjameš, da nisem samo burkač?«

»Verjamem, da niste samo burkač.«

»Jaz pa verjamem, da verjameš in da govoriš iskreno. Iskreno gledaš in iskreno govoriš. Ivan pa ne. Ivan je ošaben … Bi se pa jaz od tvojega samostančka vseeno poslovil. Vso to mistiko bi z enim gibom izbrisal z ruskih tal, da bi vse bedake dokončno spravil k pameti. Koliko srebra, koliko zlata bi prišlo v državno kovnico denarja!«

»Pa zakaj bi jo izbrisali?« je vprašal Ivan.

»Da bi prej zasijala resnica, zato.«

»Ampak če bo ta resnica enkrat zasijala, bodo vas prvega najprej oropali, potem pa še … izbrisali.«

»Uh! Najbrž imaš prav. Sem pa res osel,« se je mahoma zdrznil Fjodor Pavlovič in se lahno udaril po čelu. »No, potem naj pa kar stoji ta tvoj samostanček, Aljoška, če je tako. Mi, pametni ljudje, pa bomo sedeli na toplem in pili konjaček. Veš, Ivan, da je moral gotovo sam Bog nalašč tako urediti? Ivan, povej mi: ali je Bog ali ga ni? Stoj: pošteno mi povej, resno! Kaj se spet smeješ?«

»Smejem se temu, na kar ste malo prej sami duhovito opozorili, torej glede vere Smerdjakova v obstoj dveh starcev, ki lahko premikata gore.«

»Sem zdaj rekel kaj podobnega?«

»Zelo.«

»No, se pravi, da sem tudi jaz pravi Rus in da imam rusko potezo, pa tudi tebe, filozofa, bi se dalo na podoben način ujeti pri tvoji potezi. Če hočeš, te ujamem. Stavim, da te že jutri ujamem. Ampak vseeno mi povej: ali je Bog ali ga ni? Ampak resno! Zdaj rabim resen odgovor.«

»Ne, ni Boga.«

»Aljoška, ali je Bog?«

»Je.«

»Pa nesmrtnost, Ivan – ali je? No, kakršnakoli, no, vsaj majhna, majčkena?«

»Tudi nesmrtnosti ni.«

»Nobene?«

[1] Vse to je svinjarija (fr.).

»Nobene.«

»Se pravi, najpopolnejša ničla, ali pa je kaj? Mogoče pa kaj je? Čisto nič vendar ne more biti.«

»Popolna ničla.«

»Aljoška, ali je nesmrtnost?«

»Je.«

»Kaj pa Bog in nesmrtnost?«

»In Bog in nesmrtnost. Nesmrtnost je prav v Bogu.«

»Hm. Bolj verjetno je, da ima prav Ivan. Jezus, če samo pomisliš, koliko je dal človek vere, koliko vsakršnih moči je zapravil za te sanje, in to že koliko tisočletij! Kdo se tako norčuje iz človeka? A, Ivan? Še zadnjič in dokončno te sprašujem, ali je Bog ali ga ni? Še zadnjič!«

»Še zadnjič – ni ga.«

»Kdo pa se tako norčuje iz ljudi, Ivan?«

»Najbrž Hudič,« se je nasmehnil Ivan.

»A Hudič pa je?«

»Ne, tudi Hudiča ni.«

»Škoda. Vrag naj ve, kaj bi po vsem tem naredil s tistim, ki si je izmislil Boga? Obesil bi ga na bridko trepetliko, pa še bi bilo premalo.«

»Civilizacije potem sploh ne bi bilo, če si ne bi izmislili Boga.«

»Ne bi je bilo? Brez Boga?«

»Ja. Pa tudi konjačka ne bi bilo. Konjak vam bom vseeno moral vzeti.«

»Počakaj počakaj počakaj, dragec, še en kozarček. Aljošo sem užalil. Saj nisi hud, Aleksej? Aleksejček, ti moj ljubi Aleksejček!

»Ne, nisem hud. Poznam vaše misli. Srce imate boljše od glave.«

»Jaz da imam srce boljše od glave? Ljubi bog, pa še kdo to reče? Ivan, imaš rad Aljoško?«

»Imam.«

»Le imej ga.« Fjodorja Pavloviča se je že močno prijelo. »Poslušaj, Aljoša, prejle sem bil s tvojim starcem grob. Bil sem razburjen. Ampak tale starec je pa nabrit, a, Ivan?«

»Najbrž je res.«

»Je, je, *il y a du Piron là-dedans*.[2] To je jezuit, ruski jezuit. Tako kot v vsakem plemenitem bitju tudi v njem vre pritajeno ogorčenje nad tem, da se mora pretvarjati … da si mora nadevati svetost.«

»Ampak on vendar veruje v Boga.«

»Niti malo. Kaj nisi vedel? Saj to tudi sam vsem govori, no, ne ravno vsem, ampak vsem pametnim ljudem, ki prihajajo k njemu. Gubernatorju Schultzu je kar naravnost odrezal: *credo*,[3] ampak ne vem, v kaj.«

»Dajte no?«

»Natančno tako. Ampak jaz ga spoštujem. V njem je nekaj mefistovskega, ali bolje, nekaj iz Junaka našega časa … Arbenin ali kako je že … se pravi, vidiš, on je pohotnež, tako zelo je pohoten, da bi se še zdaj bal za svojo hčer ali ženo, če bi šla k njemu na izpoved. Veš, ko enkrat začne pripovedovati … Pred tremi leti nas je povabil k sebi na čajček, pa z likerčkom (gospe mu pošiljajo liker), in je začel take klatiti o preteklosti, da smo se kar za trebuhe držali … Še posebno o tem, kako je ozdravil neko slaboumnico. ›Če me ne bi noge bolele,‹ je rekel, ›bi

[2] V njem se čuti Piron (fr.).
[3] Verujem (lat.).

vam zaplesal neki ples.‹ Si lahko misliš? ›V svojem življenju,‹ je rekel, ›sem se ga pošteno nasvetogoril.‹ Trgovcu Demídovu je pofulil šestdeset tisoč.«

»Kako – ukradel mu jih je?«

»Demidov mu jih je prinesel, ker ga je imel za dobrega človeka: ›Shrani jih, brat, jutri bom imel preiskavo.‹ In ta jih je tako shranil, da jih ni Demidov nikoli več videl. ›Saj si jih vendar žrtvoval za cerkev,‹ je rekel. Jaz njemu: ›Ti si pa res baraba.‹ – ›Ne,‹ reče, ›nisem baraba, ampak sem širok ...‹ Sicer pa to ni bil on ... To je bil nekdo drug. Preskočil sem na nekoga drugega ... in še sam nisem opazil. No, še kozarček, pa bo zadosti. Pospravi steklenico, Ivan. Lagal sem, zakaj me nisi ustavil, Ivan ... in rekel, da lažem?«

»Vedel sem, da se boste sami ustavili.«

»Lažeš, tak si zato, ker me ne maraš, iz gole hudobije. Zaničuješ me. Prišel si k meni in me v moji hiši zaničuješ.«

»Saj bom odšel. Konjak vam leze v glavo.«

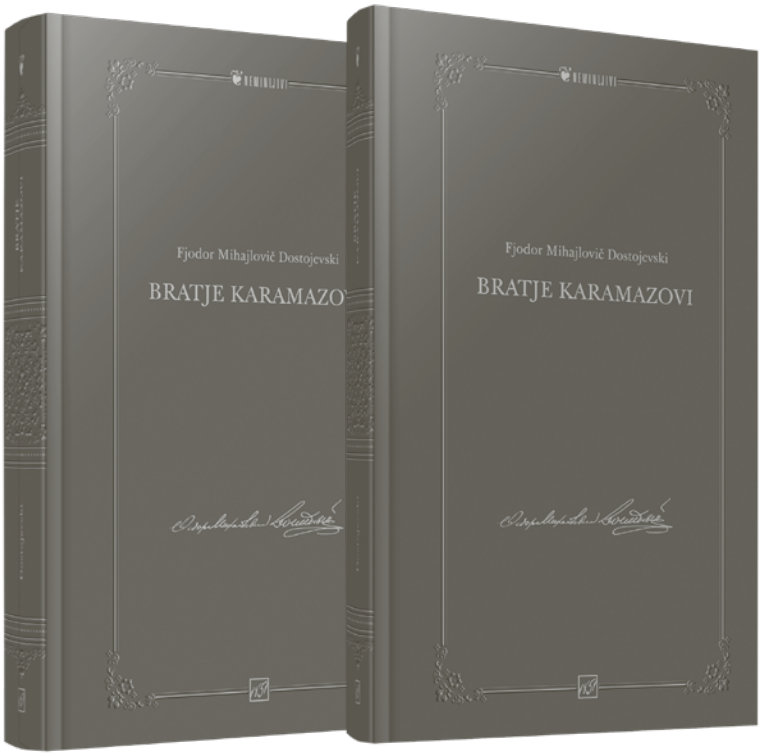
»Za boga milega sem te prosil, da greš v Čermašnjo ... za dan ali dva, ti pa ne greš.«

»Jutri se bom odpravil, če že tako vztrajate.«

»Ne boš šel. Ti bi rad tukaj oprezal za mano, to bi ti rad, hudobna duša, in zato ne boš šel, ni res?«

Starec se ni unesel. Prišel je do tiste stopnje pijanosti, ko se nekateri pijanci, ki so bili dotlej mirni, po vsej sili hočejo razjeziti in se pokazati.

»Kaj me gledaš? Kakšne oči imaš? Tvoje oči me gledajo in mi govorijo: ›Ti pijani rilec.‹ Tvoje sumničave oči, tvoje prezirljive oči ... Prišel si zaradi svojih računov. Poglej, Aljoška gleda in njegove oči sijejo. Aljoša me ne prezira. Aleksej, ne ljubi Ivana ...«

Angelika Hribar

Ob devetdesetletnici dr. Katarine Bogataj Gradišnik

Vir: Wikipedija

Enajstega novembra bo Katarina Bogataj Gradišnik, slovenska literarna zgodovinarka, prevajalka in bibliotekarka, obhajala svoj visoki jubilej, 90 let. Rodila se je v Ljubljani, kjer je obiskovala Bežigrajsko gimnazijo in leta 1952 maturirala. Študirala je na Univerzi v Ljubljani in leta 1956 diplomirala iz nemščine in angleščine, leta 1962 iz literarne teorije, leta 1988 pa doktorirala na Oddelku za primerjalno književnost na temo Sentimentalni roman in njegovi odmevi v slovenski zgodnji meščanski pripovedni prozi. *Leta 1974 se je poročila s slovenskim pisateljem in jezikoslovcem Janezom Gradišnikom ter postala njegova tesna sodelavka in tudi navdihovalka. Zaradi njegove bolezni je leta 2008 ona stopila na oder Cankarjevega doma in simbolno v njegovem imenu sprejela Prešernovo nagrado.*

Od 1961 do 1986 je služboval kot bibliotekarka v knjižnici Oddelka za germanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. Prevajala je zvečine sodobno nemško in angleško literaturo, skupaj z možem pa Hoffmannove pripovedke. *Izjemno dobro je prevedla svoj delež znamenitega* Holandskega katekizma; *občasno sta prevajala skupaj z možem za Celjsko Mohorjevo družbo (npr.* Nespametnica*). Znamenite so njene spremne besede h knjigam zbirk Sto romanov, Nobelovci ali Kondor, ki postavljajo avtorje v zgodovinski kulturni kontekst in predstavljajo neizčrpen vir informacij.*

Bila je prejemnica številnih nagrad, med njimi Čopove diplome in priznanja Filozofske fakultete za zasluge pri njenem razvoju. (E. K.)

Pismo pisateljici in sodelavki za 90. življenjski jubilej

Draga Katarina!

Ko si pred devetdesetimi leti na god svetega Martina prišla na ta svet, so te menda sprva nameravali krstiti za Martino, pa se potem to ni zgodilo. Rada si nam citirala izrek neznanega avtorja: »Kako te leta nam tekó!« In že se nam je v glavi narisala napačna, a razveseljiva slika, kako po zelenem travniku teleta tekó …

Spoznala sem Te davnega leta 1962, na začetku študija na ljubljanski Filozofski fakulteti, kot ljubeznivo bibliotekarko in svetovalko v knjižnici Oddelka za germanske jezike in književnosti. Ker je bilo moje znanje angleščine pridobljeno na večernih tečajih na Ljudski univerzi, sem kmalu ugotovila, da pedagoškega poklica s tem znanjem ne bom mogla opravljati. Tedaj pa sem

doživela dvojno presenečenje. Predstojnik oddelka, profesor Janez Stanonik, se je zavzel za to, da prejmem ameriško štipendijo za enoletni podiplomski študij na prestižnem Smith Collegeu (1970/71), hkrati pa mi je ponudil službeno mesto v oddelčni knjižnici – in Ti, ki si že nujno potrebovala pomoč, si bila pripravljena počakati še celo šolsko leto, da se vrnem na službeno mesto, kjer si potem postala moja stroga »šefica«.

Prvo, česar sem se morala ponovno naučiti, je bila »abeceda«, seveda ne le slovenska, da so bile knjige na policah pravilno postavljene, nato pa še vaditi lepopis, da bi bile inventarne in računske knjige »čitljive«, medtem ko smo kataložne listke že tipkali na starinski pisalni stroj Biserka. Mislim, da je pristal v »knjižničnem muzeju«, ki ga je ustanovilo Društvo bibliotekarjev. Legendarna radovljiška knjižničarka Rezka Šubic Pleničar pa je ustanovila še neformalno *Društvo predračunalniških knjižničarjev*. Še vse do izbruha epidemije covida smo se srečevali enkrat na leto.

V osemdesetih se je začela »računalniška revolucija«, ki Tebi nikakor ni ustrezala. Vendar si imela to srečo, da si že dosegla pogoje za upokojitev. Ko si mi leta 1989 to naznanila, sem se najprej razjokala, češ da nisem zmožna prevzeti vodenja knjižnice. Na srečo sem imela dobre mlade sodelavke, ki so me potem reševale iz zagat pri uvajanju nove tehnologije. Ti pa si se lažje posvetila svojim primarnim študijskim interesom, saj si že prej ob delu pisala disertacijo iz primerjalne književnosti z naslovom *Sentimentalni roman in njegovi odmevi v slovenski zgodnje meščanski pripovedni prozi* in tako leta 1988 prejela doktorat.

A že veliko prej si začela objavljati kritične prispevke v literarnih revijah in prevajala številna literarna dela pri nas še bolj ali manj neznanih znamenitih starejših in novo uveljavljenih avtorjev iz nemške in angleške književnosti. Naštela sem okoli trideset obsežnejših literarnih prevodov, ki si jim pogosto dodala tudi spremno besedo o avtorju ali avtorici. Poleg literarnih del pa si prevedla tudi nekatere knjige z drugih področij znanosti. Mislim, da Te je prav prevajanje pripeljalo do stika s tvojim poznejšim soprogom Janezom Gradišnikom, ki je v uvodu v knjižico *Še znamo slovensko?* zapisal tudi sestavek *O prevajanju*, v katerem ugotavlja: »Na podobo in razvoj slovenščine ima prevajanje današnje dni vpliv, ki ga malokdo pozna v vsej njegovi razsežnosti.«

Ob prevajanju drugih avtorjev so se ti porodila razmišljanja o različnosti pisanja literature v realnih in fiktivnih svetovih ustvarjalcev iz raznih časovnih obdobij, tako da si lahko za knjižno zbirko *Literarni leksikon* prispevala dve obsežni študiji kot samostojni knjižici: *Sentimentalni roman* (1984) in *Grozljivi roman* (1991). Medtem ko smo včasih vsi radi sentimentalni, pa bi rajši videli, da bi se grozljivke dogajale le v romanih in filmih.

Nekatere svoje prevode si mi podarila, ne vseh, le tiste, o katerih si vedela, da so »za mojo dušo«. Skoraj v vsakega si mi napisala tudi posvetilo. Če grem po vrsti, je bil prvi iz leta 1971, ko še nisem bila dolgo tvoja sodelavka v knjižnici, a sva se že malo bolje spoznali. To je bilo *Krščansko oznanilo. Holandski katekizem za odrasle*, ki si ga prevajala družno s še tremi znanimi osebnostmi: s poznejšim soprogom Janezom Gradišnikom, mojo zlato gimnazijsko profesorico in mentorico pri maturitetni nalogi Doro Vodnik in klasičnim filologom Primožem Simonitijem.

Avtorica prispevka v družbi prijateljice Katarine Bogataj Gradišnik in Mirka Juraka; foto: osebni arhiv avtorice

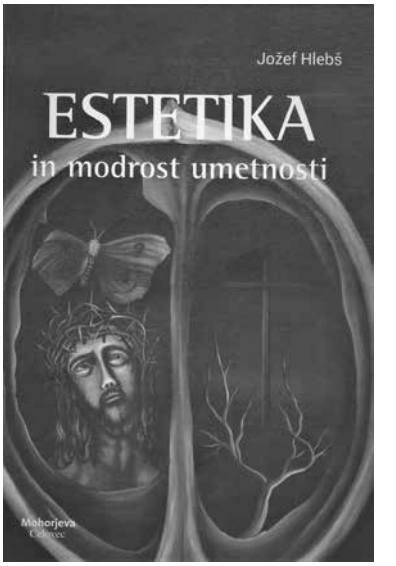
Leta 1973 je sledil prevod romana Muriel Sparkove *Memento mori*, ki nas spomni na Prešerna, a je v resnici nekakšna poduhovljena kriminalka; v njem je posvetilo »Dragi Angeliki tole spodbudno knjigo!« Leta 1974 je izšel roman L. P. Hartleyja *Volčja češnja* o mladoletnem postiljonu zaljubljencev – tu je posvetilo le »Ljubi Angeliki Katarina«. Leta 1975 je sledil prevod prvotnega celotnega teksta Defoejevega romana *Robinson Crusoe,* in v njem posvetilo »Za ljubo Angeliko – za na morje (ali za kopno).« Leta 1981 si prevedla roman *Nespametnica* Stefana Andresa, ki mi je bil posebno zanimiv, ker se deloma dogaja v tedanji Vzhodni Nemčiji. Že nekaj let poprej si mi svetovala, naj izkoristim tečaj nemščine v znamenitem Weimarju, ker je bila to edina možnost, da si pod to pretvezo ogledam tedaj nam precej nedostopno deželo in mesto, v katerem je nekoč bival J. W. Goethe.

Leta 1978 si mi priskrbela tudi štipendijo Britanskega sveta za ogled nekaterih angleških knjižnic. Tisto leto si mi podarila roman Iris Murdochove *Nepriznana roža* s posvetilom »Priznani Angeliki nepriznano rožo!« Leta 1992 si prevedla prav nenavadno knjižico anonimnega avtorja s psevdonimom Fynn *Gospod Bog, tukaj Ana* in vanjo napisala »Dragi Angeliki v spodbudno branje!« Leta 1996 je izšlo zgodnje delo irskega pisatelja C. S. Lewisa *Pisma izkušenega hudiča,* ki sem ga prejela s posvetilom »Angelčki imajo včasih za spremstvo parklje, zato Ti pošiljam tale dva!« Izkušeni hudič Zvitoper namreč v pismih daje mlajšemu Pelinku nasvete, kako spraviti povsem povprečnega človeka na pot k Očetu Satanu v pekel. Še bolj spodbudno branje pa je bilo darilo iz leta 2015, še ena izmed knjig istega pisatelja z naslovom *Vélika ločitev,* v kateri avtor opisuje svojo predstavo o našem prihodnjem življenju v večnosti, ki se nam vse bolj približuje.

Pa še na mnoga leta, draga Katarina!

Jožef Hlebš
Estetika in modrost umetnosti
Celovška Mohorjeva družba, 2023

Vinko Ošlak

Mohorjeva družba v Celovcu je letos izdala temeljno delo o estetiki izpod peresa slovenskega filozofa, delujočega v Avstriji. Knjigo je uredil Hanzi Filipič, na naslovnici pa je slika Vinka Hlebša.

Naj najprej povemo nekaj uvodnih besed o sami estetiki. V splošnem razumevanju je estetika, slovarsko gledano, beseda za to, kar ima povezavo z lepoto, umetnostjo in všečnostjo. Kot glavni del v naslovu te knjige pa ima estetika seveda globlji in predvsem močno diferenciran pomen. Beseda prihaja iz grške *αἴσθησις* (*aísthēsis*; sln. zaznava, občutje), kar je nekako do 19. stoletja pomenilo nauk o lepem in skladnem (harmoničnem). Povzeto bi torej mogli reči, da je estetika posebna veja filozofije, ki ima za predmet to, kar v človeku sproža zaznave in občutja lepega in vzvišenega ali pa nasprotja obojega. To je isti oddelek filozofije, v katerem imamo tudi etiko in še druga področja normativnosti, torej tega, kar naj bi bilo ali kar naravnost mora biti kot pozitivna alternativa temu, kar iz človeške narave samo po sebi je. S to umestitvijo estetika ni več le veda o poljubni všečnosti, v kar je degradirala v našem času, ampak je del starega normativnega trojstva grške filozofije: *resnično – dobro – lepo*, kakor jih je kot transcendentalije (presežnosti) formuliral Albertus Magnus in ki se prekrivajo z Aristotelovimi kategorijami. S tem je estetika metafizična in ne fizična kategorija, kar so ideologije našega časa zavrgle. In če razumemo ključno besedo estetika v knjigi profesorja Hlebša s tega vidika, imamo v rokah tudi ključ za razumevanje celote njegovega dela.

Če v vsakdanjem pogovornem jeziku estetsko preprosto pomeni lepo, kar je v resnici močna zožitev izvirne grške besede *aísthēsis*, pa estetika kot filozofski pojem ne začne s presojo ali celo dokončno sodbo, ampak nam šele pripravlja izhodišče, da bi do take presoje ali dokončne sodbe morda lahko prišli. To se pri resničnih umetnostnih kritikih izraža tudi v tem, da pred sodbo o svojem predmetu, torej artefaktu, ki ga njegov izdelovalec ponudi kot umetnino, navedejo svoja estetska izhodišča in kriterije, na osnovi katerih tako presojo ali sodbo izrekajo. Danes tega skoraj nihče ne dela, iz česar smemo sklepati, da estetske kritike dejansko nimamo več, pač pa imamo na področju estetike opraviti z analognim pojavom filozofskega in verskega sinkretizma, ki ukinja razlikovanje med resnico in zmoto v filozofiji ter razlikovanje med razodeto vero in človeško religioznostjo v veri. V tem zasuku je tudi lažje mogoče razumeti neresne poskuse ukinjanja naravnih razlik in uveljavljanje abstraktnega, a neobstoječega »človeka na sploh«, namesto moškega in ženske kot ustvarjene resničnosti.

Estetika in modrost umetnosti, kakor se glasi naslov najnovejše knjige prof. Hlebša, je za današnje stanje filozofije v Evropi veselo presenečenje, saj suvereno vstopa v (ne)kulturno okolje našega časa, ne da bi avtor mogel pričakovati kaj dosti soglasja ali celo hvaležnosti. Hlebševa estetika kot filozofija lepega in umetnosti, kaže, da imamo v rokah knjigo, na katero smo čakali desetletja. Morda ta knjiga celo bolj kot vse njegove, napisane v slovenskem in v nemškem jeziku, kaže, kako njen avtor ni samo profesor filozofije z doktoratom iz naravoslovnih in filozofskih ved, torej odličen poznavalec vse dosedanje zgodovine prve znanosti, kar bi tudi mogel biti alternativni izraz za filozofijo, ampak je tudi sam filozof, kar ni pravilo, čeprav danes vsakega, ki ima končan študij na Filozofski fakulteti, predstavljajo kot »filozofa«. V tem naslovu je namreč povzeta ne samo vsa njegova najnovejša knjiga, ampak tudi filozofsko spoznanje, da je tudi *lépo*, kakor je to *dobro*, sad in izraz prve, torej izvirne modrosti, ki ne more biti nič drugega, kakor modrost živega Boga. Modrost je namreč nekaj neprimerljivo višjega od vede, ki modrost proučuje, od filozofije. Tako se tudi dva poglavitna sadeža v normativnem delu filozofije, *dobro* in *lépo*, ne moreta porajati že iz filozofije, tudi ne lepota iz estetike, pač pa iz modrosti, naloga in moč filozofije pa sta, da filozofija to ugotavlja in utemeljuje.

Do svojega cilja nas profesor Hlebš pelje skozi 20 poglavij, že v *Uvodu* pa vsebino in značaj svojega dela opredeli z besedami:

> Knjiga o estetiki je zasnovana kot modrost umetnosti. Modrost ni samo neko poljubno vdenje, ampak vednost o bistvenem, o poslednjih osnovah in smotrih bivajočega.

In ko navede Stritarjev spis iz revije *Dom in svet* (1906), ki svojo misel zaokroži z besedami: »Umotvor bodi še tako sijajen, brez etičnega jedra ne velja. In končno učinek njegov bodi harmonija. Pravi umetnik vidi in nam kaže vse *sub specie aeternitatis* (v luči večnega)«, sam sklene misel o predmetu svojega dela:

> Estetika ima svoj izvor v spoznavanju. Spoznavanje pa je analogni pojem. Razlikovati moramo med filozofskim in umetniškim spoznavanjem. Jedro vsake prave filozofije je metafizika, ki jo Aristotel označuje kot »prvo filozofijo« (*prote philosophia*). Ta prva filozofija postavlja vprašanje resničnosti, in sicer najsplošnejše vprašanje, ki je sploh možno: vprašanje po bivajočem kot takem, kaj bivajoče je in kaj o njem sploh lahko povemo. V svojem najglobljem jedru je filozofski eros temeljna oblika »naravnega« hrepenenja človeka po Bogu, absolutni biti in izvoru vse resnice. Zato tudi imata filozofija in umetnost svoje korenine v posebnem erosu, neutešljivi ljubezni do resnice in lepote. Filozofija teši žejo po večni resnici, umetnost žejo po neizčrpni lepoti.

Tako je avtor povzetek in bistvo svojega dela postavil na sam začetek, pa ne iz nestrpnosti, da bi čim prej povedal, kaj sta namen in jedro njegovega pisanja, pač pa v pomoč bralcu, da mu je od vsega začetka razodeto, za kaj v knjigi ves čas gre, in da pri tem ne izgubi ali pozabi rdeče niti, ki je resnična vezava vsake dobre knjige, tako tudi te.

V prvem poglavju »Estetika in umetnost« najprej seže v zgodovino filozofije, ki je obravnavala tudi vprašanja estetike; tako nam s pogledom na grško filozofsko klasiko prikaže:

> Pri starih Grkih je umetnost *techne* (lat. *ars*) in se nanaša na vse, kar se lahko na podlagi izkustva in razmisleka naredi. Tu še ni razlikovanja med rokodelstvom in lepo umetnostjo ter med znanostjo in umetnostjo. Po *Aristotelu* sloni umetnost na posnemanju oz. *mimesis* narave. V tem se razlikuje od *Platona*, ki je postavil človeško *techne* nad *physis*, ker je na neki način sorodna božji *techne* in predstavlja zato višjo »naravo«.

V predzadnjem poglavju, ki govori o artizmu ali esteticizmu, preberemo sežeto ugotovitev o veliki artistični prevari našega časa:

> Posebno ustvarjalnost človeka nas pouči, da je v njegovi duši »razsežnost«, ki kaže na skrivnostno globino človeške osebe, ki jo moramo ločiti od podzavesti psihoanalitikov. Človek je v svojem bistvu metafizično naravnan, zato se tudi vprašanju Boga ne more izogniti, lahko pa ga poskuša nadomestiti z idoli, ki jim podeli absolutnost.

V zadnjem izmed skupaj 20. poglavij te knjige, »Kaos surrealizma« – v resnici gre za kaos velikega dela današnjega umetnjakarskega odra –, avtor sklepa svoje delo v pojavu, ki izvirno ni estetskega značaja. Tu se pokaže izvirni kaos, po naše nered, fizikalno entropija (toplotna smrt). Namreč kot duhovni kaos, ki se vedno začne tam, ampak čisto drugače, kjer se začenja tudi resnična duhovnost, namreč v razumevanju Boga in v odnosu do Boga, kar pove avtor že v prvih povedih:

> Sfera surrealističnega slikarstva /velja tudi za vse druge umetnosti, op. V.O./ leži še globlje, kakor je sfera »tehnicistične« umetnosti. To je neki svet razkroja, razpustitve reda, naključja, svet protislovja, protirazumskega in protinaravnega.

K tej pravilni analizi stanja stvari v našem času velja pripisati misel nemškega filozofa kulture Theodorja Haeckerja, ki je bil med obema vojnama na Nemškem »institucija« take vrste, kakor je bil v Franciji filozof Jacques Maritain: »Za izpridenjem kake velike pesniške nadarjenosti najdemo, ne glede na siceršnje vzroke, izpridenje filozofije; in kjer je odvržena resnična teologija, tam ne nastane le defektna filozofija, temveč tudi bolna, pohabljena umetnost.«

Isti filozof je tudi sežeto podal načelo, po katerem moremo presojati dela, ki so bodisi v skladu s spoznanji estetike kot »filozofije lepega« bodisi ji oporekajo: »Kaj je namreč v resnici lepo, to določa samo Božje bistvo in ne človekov okus.« Vsekakor se to Haeckerjevo načelo povsem ujema z dognanji te knjige, kar kaže, da ob vsej žalosti nad slovensko filozofsko in umetnjakarsko sceno Slovenci vendarle imamo filozofa, ki vsem oglušujočim trendom na Slovenskem in v vsej Evropi navkljub misli in piše na ravni tega, kar je evropska misel 20. stoletja v soočenju s tremi barvami barbarstva, ki se pod drugačnimi imeni in barvami znova oglaša prav v tem času, ko je ta knjiga izšla, znala povedati o tem, kar je predmet tega, čemur pravimo *Philosophia perennis et universalis* (sln. neminljiva in univerzalna filozofija). O tem govori Augustinus Steuchus, zastopnik krščanskega platonizma, v svoji knjigi *De perenni philosophia libri X* (Lyon, 1540). Zvestobo tej veliki misli je moral dr. Jože Hlebš plačati s tem, da je moral s svojo družino zapustiti domovino, da je mogel pridobiti doktorski naslov iz naravoslovnih in filozofskih znanosti in da je mogel svobodno poučevati in pisati tako v nemškem

kakor tudi v slovenskem jeziku po svojem spoznanju in vesti in se mu ni bilo treba vdajati diktatu »novega razreda«, kakor bi rekel Đilas.

Menim, da nam je Celovška Mohorjeva družba položila na mizo čudovit instrument za treznjenje in razblinjanje razširjenih napačnih predstav o »lepem in vzvišenem«, kakor bi rekel Kant. Resnična umetnost ni delavnica za brkljanje in kratkočasenje, ampak velika drama človeškega duha skozi zgodovino. Ta knjiga je nepogrešljiv vodnik po tej drami.

Martin Sušnik
Realizem, ki osvobaja
Založba Družina, zbirka Sidro, 2023
184 strani

Ifigenija Simonović

Vzgojna moč resnice, lepote in ljubezni

Martin Sušnik je profesor filozofije, antropologije, etike in pedagogike na več visokih šolah in univerzah v Buenos Airesu, pri nas pa je znan kot gostujoči predavatelj na kulturnih in krščanskih srečanjih. Slovenci v Argentini ga spremljajo tudi kot glasbenika, kot predanega povezovalca slovenske skupnosti. Ker je profesor Sušnik slovensko-argentinskega porekla, je še posebej dragocen za prepoznavanje filozofskih šol, ki jih podpirajo slovenski predavatelji po svetu. Zbirka esejev oziroma predavanj Martina Sušnika z naslovom *Realizem, ki osvobaja* in s podnaslovom *Eseji o svobodi in vzgoji* je avtorjev prvenec v slovenščini. Izšla je v zbirki Sidro pri založbi Družina.

Profesor Sušnik izhaja neposredno iz učenja vplivnega in cenjenega filozofa, pravnika, zgodovinarja, poliglota in jezikoslovca Milana Komarja, ki je odšel v tujino že med 2. svetovno vojno, leta 1948 pa se je ustalil v Argentini, kjer je umrl leta 2006. Zbirka esejev *Realizem, ki osvobaja*, je napisana tudi v spomin na tega pomembnega slovenskega krščanskega filozofa 20. stoletja.

Profesor Sušnik sledi Komarjevi šoli filozofije, ki izhaja iz Aristotela in Tomaža Akvinskega in ki jo označujemo kot filozofski oziroma »novi realizem«. Zbirko esejev je razdelil na poglavja s pomenljivimi naslovi: *Realizem, ki osvobaja*, *Prosti čas in svoboda*, *Vzgoja in demokracija*, *Vitalna vzgoja: pedagogija srca* in *Vzgoja, enotnost in resničnost*. Svoboda, demokracija, vzgoja srca, svet odnosov, prosti čas, tako imenovani »ocij«, čas brezdelja, so samo ene od vodilnih tem, ki kličejo po branju. Pojem »ocij« laičnemu bralcu ni znan. To je termin, ki označuje pomembno potrebo človeka, da ne pristaja na to, da je samo delavec, da ni na svetu samo zato, da bi bil koristen, da ni le instrument, ki

naj služi sistemu, temveč da je tudi iskalec odnosa z realnostjo. To pa je temelj filozofije realizma. Vprašanji »zunanje svobode« in »svobode volje« se naslanjata na prerokbo iz Delfov o spoznavanju samega sebe in na Sokratovo načelo o biti to, kar si. V zaključnem poglavju profesor Sušnik pripelje do temeljnega razkritja, da je lastna sreča odvisna od sreče tistega, ki ga ljubimo, kar ljubečega in ljubljenega združuje v eno. Ob vprašanju demokratične vzgoje profesor Sušnik izpostavlja vzgojo za dialog, kakršno je zagovarjal že Sokrat. Vendar naj dialog ne izključuje resnicoljubnosti, sicer postane zgolj dvoboj za moč.

Čeprav se profesor Sušnik navezuje na zdajšnjost, na živi čas, pa vendarle črpa iz osnovnih Sokratovih vprašanj, o katerih ugotavlja, da so večna, nikoli zastarela in vedno znova vredna prespraševanja. Po Sokratu jemlje metodo učenja, ki učitelja zavezuje, da učencu pomaga priti do resnice iz njegove notranjosti. To, česar se lahko naučimo iz dostopnih informacij, je drugotnega pomena. Najvažnejše je priti do spoznanja, ne do vednosti o tem ali onem. Učitelj lahko usmerja učenca k spoznanju samo, če je srčno predan svojemu poklicu oziroma poslanstvu. Učitelj, ki učencev ne pridobi za resnico, pravičnost in lepoto, je kot zapeljivec, ki napihuje svoje samospoštovanje. Profesor Sušnik ugotavlja, da samo tisti, ki izhaja iz srca, lahko pride do srca drugega. Le učitelj z globokim notranjim življenjem se lahko dotakne učenca in ga usmeri k ponotranjenemu, torej srčnemu, premisleku. Tu lahko zaznamo odstop od tomizma in prehod k filozofiji odnosov.

Intelektualna ponižnost je izvir Sušnikovega pisanja. Zato se bralec, ki je morda obremenjen z občutkom pomanjkljivega oziroma laičnega razumevanja filozofije, lahko sproščeno prepusti profesorjevim razlagam.

Mirjana Šernek
Svetloba življenja je močnejša od teme
Samozaložba, 2023

Ifigenija Simonović

Na drugi strani samoumevnosti

NA MOSTU

Stojim na mostu z vsemi dvomi in željami …
Občutek oropanosti, razdvojenosti …
Sem zapuščena, sama …

Roke nevidnega vrvohodca me vabijo
v globine deroče reke …
V trenutku zamegljene jasnosti razuma,
v krempljih nemoči slišiš samega sebe.

Izbereš Življenje!

Pesem *Na mostu* bi bila lahko moto tretje pesniške zbirke Mirjane Šernek. Pojasnjuje pesničino odločitev, da kljub vsem tegobam izbira svetlo pot. Naslov zbirke pa napoveduje pesničino notranjo moč, ki se izraža v njenem vsakdanjem življenju in v vsaki pesmi posebej. Gre za spontane pesniške zapise o stiku z naravo in ljudmi. V Mirjanin svet ne

prodirajo sončni žarki, zaznavni z očmi, a njen svet kljub temu ni temen. Pesničin nasvet za prestajanje sprotnih težav je dojemanje sveta s ščepcem humorja in igrivosti.

V zbirki se pesnica dotika globokih tem, med katerimi naj izpostavim slepoto, spremljanje bolnega, spremljanje umirajočega in žalovanje. Družbeno-kritična tematika je združena z osebnim spominom. Lastno otroštvo in igra z vnuki. Pesnica se najbolj zanese na tišino in temo. Tišina in tema pa ne označujeta osamljenosti ali nesreče, temveč sta srž njenega svetlega občutja. Tišina nudi mir, zbranost, tema pa zavetje pred vidnim, ki morda ni svetlo že zato, ker je pač osvetljeno. Svetloba kot svetlost, ki je prispodoba optimizma, prihaja iz pesničine notranjosti. Tudi barve imajo v pesničinem videnju sveta precejšnjo moč. Spominja se jih iz otroštva in jih domišljijsko polaga na predmete okrog sebe. Zato se mi zdi, da pesnica slika. Tako kot je brajlica sestavljena iz kombinacij pik, so Mirjanine pesmi sestavljene iz skope palete vtisov, izhajajočih iz časov pred boleznijo, ki ji je vzela vid. Opisani občutki pa niso siromašno opisani, temveč so s prispodobami iz narave in vsakdanjega življenja izostreni in neposredni.

Tudi v ljubezenskih pesmih se pesnica pogosto poigrava s spomini. Spomin in melanholija sta značilna tudi za pesmi v prvih dveh zbirkah, a tokrat je preteklost pripeta na pričakovanje prihodnosti. V takih pesmih je mogoče zaznati »svetlobo življenja«, ki je omenjena v naslovu zbirke.

Mirjana ima srbske korenine, zato piše in tudi poje v slovenščini in srbščini. Tudi v tej zbirki je nekaj pesmi v njenem materinem jeziku.

Pesnica opisuje svet okrog sebe tako, da odpira oči videčim, ki oko jemljejo kot nekaj samoumevnega. Ne piše o doživljanju širše družbe, temveč kroži v ožji družini ali v dvoje, v objemu z najbližjim. Pesmi so pot do medsebojnega razumevanja. Posebnost Mirjaninih pesmi je prav neprikrita intimnost. Če je ljubezen vsepovezovalna, pa ni samoumevna. Porajajo se dvomi, pot ni označena. Iz poezije vznikajo vprašanja, ki so pogosto retorično postavljena kot poante na koncu pesmi. Tri pike, odprtost, čas za premor in razmislek. Odgovorov ni ali pa so tako preprosti, da se zdijo sami po sebi umevni. Prispodobe so vzete iz sveta v dotiku rok, a so vendar daljnosežne. Pesmi v tej zbirki so kronika globokega samospraševanja. Najbolj intimne pesmi so kljub lahkotnosti navdiha in izvora zapletene in široko razprte, vsekakor pa niso namenjene enkratnem branju, temveč so vredne globljega premisleka.

Na naslovnici je Mirjani posvečena fotografija Lucijana Bratuša, profesorja na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani. Profesor Bratuš je ustvaril tudi grafično podobo zbirke. Z Mirjano sta prijatelja, ker je že nekaj let mentor na slikarskih delavnicah ob tednu kulture, ki jih Društvo slepih in slabovidnih prireja v počitniškem domu na Okroglem na Gorenjskem. Lado Jakša skrbi za glasbene delavnice, jaz sem zadolžena za pisanje, duša teh srečanj pa je Dušan Brešar, dolgoletni knjižničar iz Knjižnice slepih in slabovidnih Minke Skaberne v Ljubljani in vodja Finžgarjeve galerije v Trnovem, kjer pogosto nastopajo slepi in slabovidni ustvarjalci.

Ko je bila zbirka že v tisku, je umrl Mirjanin mož Milan. Svetloba življenja je Mirjano postavila pred novo preizkušnjo. Bralci njenih pesmi, prijatelji in sodelavci uredništva revije *Zvon* ji izrekamo iskreno sožalje.

Ifigenija Simonović

Ožarjene prispodobe

Odločila sem se za izlet na Malto. Vodil ga je malteški vitez Tadej Jakopič, kar se mi je zdelo imenitno.

Vtisi? Zapuščene hiše, nekaj slikovitih ulic, pusta pokrajina, otok brez vode, nekaj mogočnih palač, čudovita katedrala, pristanišče, ladjedelnica, turisti. Poudarjen spomenik osamosvojitve. Po 2. svetovni vojni so dobili nekaj svoboščin, 1967 so postali samostojni, 1979 pa so odšli zadnji britanski vojaki in Malteżani so razglasili samostojno republiko. Ločitev od britanskega imperija jim očitno pomeni več, kot nam pomeni ločitev od Jugoslavije. Mi mencamo z muzejem osamosvojitve, komaj smo se navadili spomenika vsem žrtvam 2. svetovne vojne, a Romov še ne utegnemo pokopati, povojnih grobišč še ne zmoremo sprejeti kot dela naše zgodovine, žalovanja za žrtvami komunističnega nasilja še ne sprejemamo kot nekaj naravnega. O takih rečeh sem premišljevala v hotelu, ki je v turistično prenaseljenem zalivu. Zdelo se mi je, da bo ta del Malte potonil od teže betona, plaže pa imajo toliko, kot mi pod piransko avtobusno postajo.

Stala sem pred sliko mojstra Caravaggia v Katedrali sv. Janeza na Malti. *Obglavljenje Janeza Krstnika*. Najmočneje imam v zavesti Tizianovo sliko *Salomé z glavo Janeza Krstnika na pladnju*, ki jo hrani Narodna galerija v Londonu. Sveža kri, glava skoraj še diha, a Janezove zaprte oči nakazujejo vdanost v Božjo voljo. Salome izbere Janezovo smrt, Herod izvrši njeno željo. Zakaj je Herodiada, Salomejina mati, tako jezna na Janeza? Mar le preizkuša, ali bi Herod res naredil vse, kar bi Salome zahtevala od njega? Ker jo nemara ljubi? Mati hčerki naloži krivdo in jo tako kaznuje za zapeljevanje Heroda? Zakaj Herod ne odkloni? Zakaj hči uboga mater? Česa je bil Janez sploh kriv? Je bil le predmet medsebojnega obračunavanja v neki družini, ko se je slučajno ustavil na svoji puščavniški poti?

Kako to, da je to obglavljenje vir navdiha mnogim slikarjem in pisateljem, pesnikom, glasbenikom, dramatikom? Je glava dokaz Salomejine moči izvršitve ali nemoči upora?

Salome Oscarja Wildea na primer (igra, 1891, Audrey Beardsley, vrhunske secesijske ilustracije, ki združijo grozo in lepoto) poljubi Janezovo glavo. Brez sočutja. To izpostavi tudi ilustrator. Wildea zanima temna ženska strast. V komedijah ženskam prizanaša, Salome pa spridi.

V Budimpešti imajo sliko Artemisie Gentileschi (17. stoletje). Salome privzdigne pladenj, da si glavo pobliže ogleda. Kakor kak kritik. Hladno. Tisti, ki je glavo odrezal, jo še drži za lase in na obrazu mu piše: »Si zadovoljna zdaj? Njen obraz izraža: kar je, pa je. Ima zavihana rokava, globok dekolte, zadovoljen podbradek. Biblično zgodbo je slikarka postavila v vsakdanje življenje. Na sliki ni matere in očeta. Ni prič, niti kraj niti čas nista določena. Ženska se sama odloči, sama izvrši, sama nosi posledice. Salome je ena od vseh žensk. A vendar ukaže ubiti!

Izdelek Evgenije Loginove; foto: Barba Štemberger Zupan

Druga upodobitev Salome v Budimpešti pa je sto let starejša. Naslikal jo je Lucas Cranach. Salome je aristokratka: otroški obraz, tesen pozlačen steznik, verige zlata okrog vratu, mogočen klobuk z nojevimi peresi. V ozadju je idilična pokrajina, rahlo po Moni Lizi. Ta Salome ne gleda glave, zazrta je v prazno. Glava je obrnjena proti gledalcu, razprta usta, odprte oči. Slikar ženske ne obtoži umora, jo pa poniža, ker ji odvzame moč izbire in odločitve.

Torej Malta: stala sem pred sliko v katedrali. Mračna velika kapela ima samo majhno ovalno okno na stropu. Slika je v temnih tonih, a žari. Naslikan dogodek je postavljen med temne kamne zidu. Zid je debel, torej podpira palačo. Koža se sveti, rdeča barva žari. Zaznala sem svetlobo z leve, ki poudari roko, s katero Salome nastavlja prazen pladenj. Osvetli roke ženske, verjetno matere, ki se drži za glavo v nejeveri, da se je to res zgodilo. Spletkarila je, ni predvidela posledic. Osvetli trdno stoječe stegno moškega, ki s prstom desnice ukazuje, da je treba glavo položiti na pladenj. Osvetli še posebej širok hrbet moškega, ki je glavo odrezal in jo polaga na pladenj. Meč leži na tleh, v desnici drži nož, sega za hrbet, proti tulcu za pasom. Iz Janezovega vratu teče kri. In rdečina Janezovega ogrinjala je kot reka krvi. Izliva se proti robu slike. Reka, ki nikoli ne bo usahnila.

Torej: stala sem pred sliko in nisem razumela, od kje tako močna svetloba. Okno pod stropom je bilo visoko in medlo. Ozrla sem se. Niti žarka od zunaj! Slikar sam je ustvaril svetlobo, ki je obsijala vse, kar je bistveno. Ni naslikal prizora, naslikal je sporočilo. Z osvetlitvijo je sporočilo poveličal. To je čudež te slike! In sporočilo me je pahnilo v razmislek. To je moč te slike. To je moč biblične zgodbe.

A treba se je vrniti!

Bolezni v družini. Z bratom se boriva proti objestnemu sinu lastnika podjetja, ki je naredil samomor. Gre jim za to, da bi odpustili delavca, ne da bi jim bilo treba plačati odpravnino. Če sam da odpoved, ne more dobiti nadomestila za brezposelne, dokler ne najde drugega dela. Toča je prizadela njive sorodnikov. Pogreb prijatelja. Časopisi, revije, ki me strašijo s stanjem sveta, knjige, ki jih berem kot žirantka za Rožančeve nagrade. Moram paziti, da nisem neprestano črnogleda. Kaj je lepega? Kaj me drži pokonci? S čim lahko opogumljam druge?

Na kup železja včasih pade peresce siničke, sem rekla prijateljici, ki je tudi sredi hudih križev in težav.

Tudi letos, že osemnajstič, je v Vogljah na Gorenjskem potekal štirinajstdnevni Mednarodni simpozij umetniške keramike V-oglje. Oblikovalca gline Barba Stemberger in Niko Zupan sta spet gostila priznane umetnike. V Vogljah obiskovalci lahko gledajo umetnikom pod prste. Posebnost je tudi ta, da dela, ustvarjena na simpoziju, ostanejo pri nas. Iz leta v leto se tako veča zbirka sodobne svetovne keramike.

In že četrtič sem bila na Slikarskem tednu v Svečah, ki je letos potekal že enainštiridesetič. Organizira ga SPD Kočna v galeriji Gorše. Gostitelji so vsi člani

družine Inzko in sosedje slovenskega in avstrijskega porekla, kustosinja srečanja pa je Alenka Weber. Kakor vsako leto je tudi letos izbirala med umetniki iz treh stičnih držav: Slovenije, Avstrije in Italije. Ma-El Weihe je lovila med kamnite stene ujet hudournik, dramatično prispodobo sodobnega časa, ki v niansah bele, sive, turkizne in megleno modre pomirja, radosti pa gotovo ne vzbuja. Ernest Gradischnig, sicer mojster impresionističnega pejsaža, je s suhim čopičem in ogljem narisal črno bel klepet prijateljic, ujetih v trenutku, kakor da bi se bal, da bi ju zmotil s predolgim zrenjem. Tjaša Rener je prinesla vtise iz Gane, kjer že več let ustvarja in poučuje. Uporabila je vzorce afriškega tekstila, združila je sitotisk, kolaž in akvarel. Boris Beja, kipar, ki se spopade z najrazličnejšimi materiali, je tokrat s posebno tehniko tkanja na trakove razrezanih fotografij cvetličnih šopkov ustvaril bežnost spomina in izpovedal svojo nežno plat. Marco Andrighetto je nabral zavržene plasti reklamnih plakatov, vanje vrezoval in jih dolbel, kakor da bi izpraševal minljivost, resnično vrednost preteklega časa. Informacije so kakor naplavine, ki jih nenehno spodnašajo nove in nove informacije. Alex Amannn se je posvetil klasični oljni tehniki slikanja tihožitja. Ravno zato, ker je slikal dobesedno »po starem«, je najbolj presenečal. Delavnica za otroke je bila tokrat posvečena šivanju. Nagledala sem se ročic, ki so s strahom prijemale šivanko in bežale pred škarjami, in obrazkov, ki so izražali zadovoljstvo, zmagovitost, ponos. In čebljali smo po slovensko. To je za otroke na koroški strani še posebej dragoceno.

Seveda sem hodila na koncerte. V Celovcu sta Bernarda in Markos Fink pela tango s skupino glasbenikov Marka Hatlaka. Ljubljanski festival, Jazz festival, posebej pa Poletni Galusov Oder. Bila sem lahkotno prhutajoče osrečena. Kot za protiutež pa sem v podhodu Ajdovščina naletela na ultra modern jazz: Tea Vidmar, Jošt Drašler in Andrej Fon (glas, kontrabas, klarinet). Pevka je uporabila grlo kot inštrument, dobesedno. Uprizorila je življenje žalostne izgubljene račke v meglenem jutru – tako se mi je zdelo. Krhko, nežno, življenja se oklepajoče stokanje. Kontrabas je dajal ritem, srčni utrip pokrajine, klarinetist pa je povezoval doživetje z glasovi vode in različnih ptic. Zbiral je hlape vročega diha in na koncu obrnil inštrument proti stropu, da je izvedel klokotanje tolmuna. Bila sem ganjena od naturalističnosti. Na Dunaju, v hiši literature, pa je kontrabasist Tomaž Grom uprizoril podeželski mir z zvoki žuželk na travniku, obdanim z dišečim grmovjem.

Bolj kot naturalizem v glasbi pa me je pritegnila razstava v Narodni galeriji: Rembrandtove jedkanice. Prav iz Amsterdama, prav iz njegove hiše, prav tiste prave, ki jih je on odtisnil! Rembrandtova roka, ki z iglo v bakreno ploščo dolbe svetlobo in temo, vse odtenke črne med praznino in gostoto, hkrati pa pripoveduje epske zgodbe, strnjene v biblične prispodobe, čustva in občutja. Trikrat sem jo šla pogledat, pa mi je žal, da nisem šla še desetkrat!

Tako rekoč epski nadnaturalizem.

Ob umetninah zmorem misliti na žalost, bolečino, na grozote, ki jih ljudje povzročamo drug drugemu – tako od nekdaj, tako zdaj, sproti. Da ta planet premore umetnike Rembrandtovega kova, tudi če samo enega v vsakem tisočletju (pa jih premore več, več v vsakem stoletju, po več v vsaki deželi, tudi pri nas!), potem je svet lep in dober in je za razodetje te krasote vredno živeti.

Kristian Koželj

Poezija lahko šteje sekunde med bliskom in gromom … pa kaj ji to pomaga?

Naslov je parafraza kratke kratke pesmi Janeza Ramoveša, ki (obnavljam po smislu) pravi, da lahko štejemo sekunde med bliskom in gromom, a nam to nič ne pomaga. Pesem je bila eden od mnogih draguljev, ki so se zableščali na odru ali v zaodrju letošnjega festivala Izrekanja, že šestega po vrsti. Poezija in glasba, ki sta letos 10. in 11. avgusta napolnjevali prostor lapidarija, sta si zrli iz oči v oči z reko, enim od simbolov našega festivala, ki je le nekaj dni pred tem s hladno jasnostjo pokazala svojo nepredstavljivo moč in izmaličila strugo, ceste, hiše in življenja. Če je kdor koli ob njenem toku pred tem dvomil o naši absolutni nebogljenosti pred naravo, je doživel bolečo streznitev. Spoznanje je kot težek prt leglo tudi na vse, ki smo festival pripravljali, in nekaj časa je bila na mizi celo njegova popolna odpoved, sploh ker je bilo zaradi višje sile, ki ni bila povezana z vremenskimi nevšečnostmi, že prej napovedano, da bo iz običajnih treh dni skrajšan na dva.

Prvi dan, četrtek, je bil na nek način repriza, predvsem pa dopolnitev lanskega festivala. Pesnica, kritičarka in performerka Lara Gobec, ki je lani navdušila s poetično monodramo *Z ljubeznijo, Lola*, je letošnja Izrekanja odprla z njenim nadaljevanjem, drugim delom diptiha, ki nosi naslov *Žrtvovanje*. Izvedbeno je bila letošnja monodrama dobesedno odvijanje klopčiča, ki ga je pesnica zvila lani, poetično pa je v izpovedi stopila še korak naprej, postala je bolj neposredna, neizprosna, ranljiva in nežna. Odnosi, ki jih je prevpraševala lani, so letos dobili svoj »zato«, ki pa ni prinesel katarze sam po sebi, ampak je ta pritekla iz novih ran, ki so jih odprli odgovori. Stare rane, ki jih je lani z rdečo šminko risala na svoje telo, je letos izmivala z grobo krtačo. Ta je sicer zabrisala njihove sledi, a za ceno novih ran, ki pa so tokrat njene, ki jih niso povzročili drugi, zato je v njih upanje, da se bodo v kreativni pesniški moči preobrazile in nagovarjale tudi tuje rane.

V drugem delu večera so se na festivalski oder vrnili prijatelji iz Nashvilla v Tennesseeju, zbrani v skupino Six One Five Collective, in s silovito izpovedno močjo, ki jo premore preplet pesmi in glasbe, spregovorili o svetu, kakršen bi moral biti. Poezija je velikokrat namenjena sama sebi ali pa v službi kakšne parcialne agende nosi družbenokritično zastavo in vpije o tem, kaj vse je v svetu, v družbi narobe. Sam pa vedno bolj pogrešam poezijo, ki bi govorila o svetu, kakršnega si želimo, in pri tem ne ruši starega, temveč ga preobraža. Pesmi/skladbe skupine Six One Five Collective, ki so jo na letošnji turneji po Sloveniji sestavljali Nicole Witt, Lisa Torres, Michael Logen, Luke Sheets in Jacob Schrodt,

Utrinek s festivala Izrekanja; foto: Maj Mravlak

počnejo prav to, hkrati pa je njihov koncert učna ura iz veščin odrskega nastopa.

Drugi dan je bilo festivalsko dogajanje vpeto v dramaturški lok, ki so ga zaznamovali izraziti kontrapunkti. Odprl ga je pesniško-zvočno-video dogodek TOK v izvedbi CPG kolektiva, ki združuje izjemna slovenska pesnika Ano Pepelnik in Primoža Čučnika ter kontrabasista Tomaža Groma. Performans, če mu lahko tako rečem, je poezijo odpeljal onkraj pomenskosti njenih besed in razprl ter neposredno in navdušujoče prikazal polje njene zvočnosti. Semantični pomeni besed so se izgubljali v njihovem zvenu, ki se je prepletal z zvoki kontrabasa, zvočil, loopov, glasbe z gramofona, še enega seta besed iz oddaljenega bluetooth zvočnika in zvokov okolice. Slabe pol ure zvočenja na visokih obratih, ki ga je spremljala minimalistična, skorajda prazna video projekcija, je navzoče skorajda odneslo s sedežev, no, nekaj bolj plašnih je dejansko vstalo in odšlo, a so se medtem pridružili navdušeni novi gostje.

Performansu sta sledili branji, ki mu ne bi mogli biti bolj drugačni. Pesnik in pesnica, Radenko Vadanjel in Tatjana Gromača, osrednja gostja festivala, sta sedla na oder sama, v popolni tišini, iz katere so zazvenele besede in njihov pomen. Kdo bi rekel, da je bilo to klasično pesniško branje, a predvsem poezija Tatjane Gromača ni klasična v ničemer. Veristična neposrednost pesmi v novi zbirki *Brezdomec Ivan in njegove pesmi*, ki se je od prve pesniške zbirke *Je kaj narobe?* pred triindvajsetimi leti sicer zmehčala in odprla špranje bolj simbolni govorici, je vseeno slikala žive, mesene podobe, ki so, hladnemu večeru navkljub, ogrele.

Festival je zaključil morda največji unikat v sodobnem slovenskem pesniškem prostoru in, kot je pripomnila ena od poslušalk, najbolj zabaven slovenski pesnik, Janez Ramoveš. Njegove sočne, večinoma groteskne pesmi, ki podirajo mejo med preteklim in sedanjim, fantastičnim in realnim svetom, so, izgovorjene v sočnem poljanskem narečju, občinstvo zmehčale, občasno izzvale salve smeha in vsesplošno navdušile tudi v svoji uglasbeni obliki, ki jo je izvajala pesnikova soproga Uršula Ramoveš s Fanti z Jazbecove grape v podobi in zvoku Metoda Banka na kitari in Jožija Šaleja na klavirju.

Festival je izzvenel v naslovno (retorično?) vprašanje o mestu in vlogi poezije v svetu, ki ga pretresajo nenehne tragedije, ki je v diametralnem nasprotju s počasnim ritmom pesništva in tišino, iz katere se rojevajo pesmi, in za katerega kakšen senzacionalistični pater v rumenih revijah razglaša, da je pri svojem koncu.

Omenil sem že, da smo v nekem trenutku festival hoteli v celoti odpovedati. Potem pa je nekdo izrekel misel o poeziji, ki je tolažnica. Pesem sicer nima realne moči, ne poseduje helikopterjev in kordonov sanacijskih vozil, niti prepotrebnih milijard za obnovo, zmore pa, z eno samo, nevsiljivo besedo, človeku podstaviti ravbarsko lestev, ki je lahko meja med tem, da obupamo in potonemo ali se z zadnjimi močmi poženemo čez zid na varno. Če bo naš festival v trenutkih med bliskom in gromom zmogel ostati takšna ravbarska lestev, je to dovolj. Celo več kot dovolj.